

Bloemen op de begraafplaats

De aanpak van een complottheorie in Bodegraven.
En wat we daarvan kunnen leren.

M. Eysink Smeets, H. Moors, L. de Veen, M. Koelink

Bloemen op de begraafplaats

Bloemen op de begraafplaats

De aanpak van een complottheorie in Bodegraven. En wat we daarvan kunnen leren.

Marnix Eysink Smeets
Hans Moors
Linda de Veen
Marius Koelink

Een onderzoek in opdracht van het Programma Politie & Wetenschap

Deze publicatie is het resultaat van een onderzoek dat is uitgevoerd door de onderzoeksbureaus EMMA en LEV, met medewerking van de Onderzoeksgroep Social Media, Security & Justice van Hogeschool Inholland, en gefinancierd door het Onderzoeksprogramma Politie & Wetenschap (P&W) van de Politieacademie.

Februari 2025

Meer informatie over deze en andere uitgaven kunt u verkrijgen bij:
Sdu Klantenservice
telefoon: 070 - 378 98 80
website: www.sdu.nl/service

Omslagontwerp: Imago Mediabuilders, Amersfoort
Afbeelding omslag: Shutterstock
ISBN: 9789012410373
NUR: 600

© 2025 Sdu B.V., Den Haag; Politie & Wetenschap

Alle rechten voorbehouden. Behalve de door de Auteurswet gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd (waaronder begrepen het opslaan in een geautomatiseerd gegevensbestand) en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De bij toepassing van art. 16h tot en met 16m Auteurswet wettelijk verschuldigde vergoedingen wegens kopiëren dienen te worden voldaan aan de Stichting Reprerecht (www.reprerecht.nl). Voor het overnemen van een gedeelte van deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken op grond van art. 16 Auteurswet dient men zich te wenden tot de Stichting UvO (www.stichting-uvo.nl). Voor het overnemen van een gedeelte van deze uitgave ten behoeve van commerciële doeleinden dient men zich te wenden tot de uitgever.

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, kan voor de afwezigheid van eventuele (druk)fouten en onvolledigheden niet worden ingestaan en aanvaarden auteur(s), redacteur(en) en uitgever deswege geen aansprakelijkheid voor de gevolgen van eventueel voorkomende fouten en onvolledigheden.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system of any nature, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

While every effort has been made to ensure the reliability of the information presented in this publication, Sdu B.V. neither guarantees the accuracy of the data contained herein nor accepts responsibility for errors or omissions or their consequences.

Inhoudsopgave

Samenvatting / 9

- 1 Inleiding / 13**
 - 1.1 Een casestudy / 14
 - 1.2 Afbakening en doelstelling / 15
 - 1.3 Vraagstelling / 15
 - 1.4 Werkwijze en verantwoording / 16
 - 1.5 Leeswijzer / 19

- 2 Complottheorieën in de literatuur / 21**
 - 2.1 Wat zijn complottheorieën? / 22
 - 2.2 (G)een nieuw fenomeen? / 23
 - 2.3 Dysfunctioneel voor de een, functioneel voor de ander / 24
 - 2.4 Lid van de bredere familie van veiligheidspercepties / 25
 - 2.5 Onzekere tijden / 26
 - 2.6 Narratieven / 27
 - 2.7 Aanjagers, volgers en ‘prosumers’ / 28
 - 2.8 Vatbaarheden / 30
 - 2.9 Verspreidingskanalen / 33
 - 2.10 Alles overziend / 34

- 3 De aanpak van complottheorieën in de literatuur / 35**
 - 3.1 De aanpak van complottheorieën sec / 36
 - 3.2 De aanpak van online aangejaagde ordeverstoringen / 36
 - 3.3 Voorwaarden / 43
 - 3.3.1 Strategie en organisatie / 43
 - 3.3.2 Juridische voorwaarden / 44
 - 3.4 Alles overziend / 44

- 4 De casus Bodegraven door de tijd bezien / 47**
 - 4.1 Fase 0: Hervonden herinneringen / 47
 - 4.2 Fase 1: Eerste signalen worden niet verbonden / 48
 - 4.3 Fase 2: Urgentie wordt door weinigen gevoeld / 51
 - 4.4 Fase 3: Crisis op de begraafplaats / 53
 - 4.5 Fase 4: De gemeente neemt het initiatief / 56

4.6	Fase 5: Rechtszaken en procedures / 58
4.7	Fase 6: Bodegraven wil terug naar normaal / 61
5	De ontwikkeling van de complottheorie nader bezien / 63
5.1	Een vruchtbare voedingsbodem / 63
5.1.1	De coronapandemie, met de lockdown als versneller / 63
5.1.2	Bestaande verhalen rondom vermeend kindermisbruik / 65
5.1.3	De faciliterende werking van internet en sociale media / 65
5.2	Een fluïde narratief / 67
5.3	De spelers / 68
5.3.1	De aanjagers: een dynamisch viermanschap / 68
5.3.2	Het belang van beheerders en moderators / 72
5.3.3	Een divers palet aan volgers / 73
5.3.4	Het tegengeluid / 75
5.4	Verspreiding en kanalen / 75
5.4.1	Platforms van de aanjagers: meervoudige functies / 75
5.4.2	Mainstream media en ‘klassieke’ sociale media: een ander verhaal / 77
5.5	Verspreide manifestaties in de fysieke wereld / 78
5.6	De complottheorie als rizomatisch fenomeen / 79
6	De (ontwikkeling van de) aanpak nader bezien / 81
6.1	Niet één, maar meer strategieën / 81
6.1.1	Roependen in de woestijn / 83
6.1.2	Een bestuurlijk dilemma / 85
6.1.3	Keerpunt: crisis op de begraafplaats / 85
6.1.4	Jacht / 86
6.2	De meersporen-aanpak / 87
6.3	De onneembare vesting van Big Tech / 93
6.4	Monitoring / 94
6.5	Mediastrategie / 96
6.6	‘Zachte waarden’ en ‘best persons’ / 98
6.7	(Na)zorg onderschat / 99
6.8	Aandacht voor aanpak gedrag van complotdenkers? / 102
6.9	Is het nu klaar? / 102
7	Conclusies / 105
8	Lessen, aanbevelingen en reflectie / 113
8.1	Lessen en aanbevelingen / 113
8.2	Reflectie / 120

Epiloog / 123

Geraadpleegde literatuur / 125

Bijlage A Uitgebreide verantwoording werkwijze en methode(n) / 143

Bijlage B Lijst van respondenten / 151

Bijlage C Deelnemers expertmeetings / 153

Uitgaven in de reeks Politiekunde / 155

Samenvatting

In 2020 ontwikkelde zich op het internet een narratief over een satanisch-pedoseksueel netwerk dat in de jaren tachtig veel slachtoffers zou hebben gemaakt in Bodegraven. Mensen die destijds in Bodegraven woonden en/of werkten zouden hierin een sleutelrol hebben gespeeld, net als ‘Bekende Nederlanders’ uit de politiek of uit de aanpak van de – op dat moment heersende – coronapandemie. Volgers van het narratief kwamen van heinde en verre naar een lokale begraafplaats om bloemen te leggen op de graven van vermeende slachtoffers. De lokale autoriteiten van Bodegraven kwamen na onderzoek tot de conclusie dat het narratief niet waar kón zijn. Zij zagen zich dus geconfronteerd met een complottheorie, en vooral met de uitwassen daarvan. Zoals versterking van de openbare orde en van grafrust op de begraafplaats, en (ernstige) bedreiging van vermeende sleutelfiguren.

Dit onderzoek reconstrueert de aanpak die lokaal bestuur, politie en Openbaar Ministerie van 2020 tot 2023 (met een kleine uitloop naar 2024) ontwikkelden en uitvoerden om de gevolgen van de complottheorie het hoofd te bieden. Dat was een relatief nieuwe aanpak, van een relatief nieuw fenomeen. Het onderzoek is dan ook mede bedoeld om lessen te leren voor de omgang met (de uitwassen van) dergelijke complotnarratieven in de toekomst. Het onderzoek werd uitgevoerd aan de hand van documentanalyse, literatuurstudie, een uitgebreide (sociale) media-analyse en semigestructureerde interviews met betrokkenen bij de aanpak. Ook werd gesproken met (naasten van) mensen die als dader, slachtoffer of ‘verhuller’ in het complotnarratief werden genoemd, en met experts en journalisten. Ten slotte werden straatgesprekken gevoerd met inwoners en frequente bezoekers van Bodegraven. Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Programma Politie & Wetenschap, onder auspiciën van een multidisciplinaire begeleidingscommissie onder onafhankelijk voorzitterschap.

‘Hervonden herinneringen’

Startpunt voor het complotnarratief zijn de ‘hervonden herinneringen’ van een (voormalig) inwoner van Bodegraven. Deze worden medio 2020 opgepikt door een bekend recidivist op het gebied van complottheorieën, al snel gevolgd door een religieus voorman en een leiderschapscoach die zich tot dan toe vooral met protest tegen 5G en de aanpak van de coronapandemie bezighielden. Zij hebben ieder al eigen kanalen en een volgerschare, onder wie zij de ‘hervonden herinneringen’ verspreiden. Het narratief krijgt daarbij een fluïde karakter, waarbij bijvoorbeeld elementen uit de coronapandemie of uit het QAnon-gedachtegoed in het narratief worden geïntegreerd. Dat laatste

doet de religieus voorman afhaken. De drie overblijvende ‘aanjagers’ starten, net in de periode van de eerste (volledige) lockdown, een eigen YouTube-kanaal dat al snel vele volgers kent. In ondersteunende Telegramgroepen en -kanalen vermengt de verontwaardiging over de (verhulling van de) vermeende praktijken zich met onvrede over de aanpak van de coronapandemie en ander anti-overheids sentiment. Er is daarbij sprake van een sterke, vriendschappelijke interactie tussen aanjagers en volgers, waarbij de aanjagers donaties vragen én krijgen om zo – naar eigen zeggen – hun werk voort te kunnen zetten. Er worden provinciale (steun)kanalen opgezet, elk met eigen beheerders. Het volgen van het narratief krijgt zo ook steeds meer een sociale en identitaire functie. Op het hoogtepunt is er sprake van meer dan 100.000 views per dag van berichten in een van de centrale Telegramkanalen.

Een aanpak in fasen

Mensen die in het narratief worden beschuldigd en bedreigd, doen daarvan al snel aangifte. Het vervolg verloopt moeizaam; de aangiften worden in verschillende plaatsen gedaan en niet met elkaar in verband gebracht. Signalen van het zich op sociale media ontwikkelende narratief worden ook door de gemeente Bodegraven-Reeuwijk gezien, maar nog niet voldoende geïdentificeerd. Enkele uitvoerend politiemensen zien wel verbanden en beginnen zich zorgen te maken, maar krijgen het onderwerp niet op tactisch-strategisch niveau geagendeerd. Deze situatie duurt enkele maanden voort. Een eerste keerpunt komt wanneer volgers van het narratief, na een oproep van de aanjagers, bloemen komen leggen op graven van veronderstelde slachtoffers die zouden liggen op een begraafplaats in Bodegraven. De gemeente komt dan in actie, in eerste instantie vooral om de openbare orde en grafrust aldaar te bewaken.

Een combinatie van factoren doet het lokaal bestuur al na korte tijd inzien welke complexe krachten er achter het bloemenleggen schuilgaan en welke risico's deze met zich meebrengen. De aanpak wordt daarom in snel tempo verbreed en geïntensiveerd, ook om te laten zien dat het gemeentebestuur opkomt voor de veiligheid van zijn inwoners. Naast het handhaven van de openbare orde (via onder meer een noodverordening) wordt het afstoppen en ter verantwoording brengen van de aanjagers hoofddoel van de aanpak. Het kost politie en Openbaar Ministerie om verschillende redenen tijd om tot een adequate opsporing en vervolging van de aanjagers te komen. Daarom start het gemeentebestuur ook een civiele procedure, waarin de aanjagers in kort geding gemaand worden hun onrechtmatige daden te stoppen. De rechter wijst de eisen van de gemeente toe, op straffe van een dwangsom. De aanjagers verwijderen hierna een belangrijk deel van hun uitlatingen. Het vonnis brengt ook diverse digitale platforms ertoe veel van de gewraakte uitingen te verwijderen. Vervolgens komen ook opsporing en vervolging op stoom. De aanjagers worden – deels in het buitenland – aangehouden en (na uitlevering) voor de rechter gebracht. Uiteindelijk worden allen tot onvoorwaardelijke gevangenisstraffen veroordeeld. Ook diverse volgers worden, vooral wegens bedreigingen, aangehouden en voor de rechter gebracht.

Ten dele succesvol

De aanpak van lokaal bestuur en zijn (driehoeks)partners heeft resultaat gehad waar het gaat om de openbare orde en het afstoppen van de aanjagers van de complottheorie. Ook diverse bedreigden hebben zich door het lokale bestuur gesteund gevoeld. Dat betekent echter niet dat zij zich, met name door het strafrechtelijk systeem, ook tijdig gehoord en beschermd hebben gevoeld. Het complotnarratief is evenmin verdwenen, net als de voedingsbodem waarop het kon opbloeien.

Lessen

Het onderzoek laat zien hoe zowel de complottheorie als de aanpak daarvan zich door de tijd heen heeft ontwikkeld. Het maakt ook duidelijk hoe een dergelijke complottheorie zich (weer) kan ontwikkelen, mede doordat de voedingsbodem daarvoor niet zomaar is verdwenen. Het onderstreept ook het belang van preventie en voorbereiding. Het is daarbij van belang om op een andere manier te leren kijken, luisteren, contact houden en in gesprek te blijven. Dat vraagt ook om een sociaal beleid dat beter inspeelt op levende grieven.

Dit onderzoek laat ook zien hoe en waarom er nog veel vooruitgang te boeken is op het (tijdig) onderkennen, samenbrengen en duiden van signalen, en hoe belangrijk het hiervoor is om adequaat te monitoren. Politie en gemeenten moeten de kracht van sociale media beter leren doorzien. Kennisdeling op een snelle en eenvoudige manier is in het kader daarvan van belang, net als het op voorhand al onderzoeken wat je als gemeente doet in het geval van, bijvoorbeeld, een ontluikende complottheorie waarbij er zorgen zijn dat het komt tot strafbare feiten of ordeverstoring.

Het onderzoek toont hoe de inzet van bestuursrecht, civielrecht en strafrecht een potente mix kan vormen bij het tegengaan van een dergelijke complottheorie, maar ook dat een andere kijk op het slachtofferschap daarvan dringend noodzakelijk is. De impact van het slachtofferschap van de vaak diffuse bedreigingen en intimidaties die zich rond een dergelijke complottheorie ontwikkelen, heeft meer weg van een ernstig geweldsdelict dan van de smaad en laster waarvan formeel wellicht sprake is. Dit stelt ook andere eisen aan de reacties van het strafrechtelijke apparaat hierop.

Een aanpak van de uitwassen van een complottheorie als deze lijkt ook maar ten dele in blauwdrukken of protocollen te vangen. Uit het onderzoek komt naar voren dat het succes minstens zozeer wordt bepaald door *wie* de aanpak *hoe* vormgeeft, als door *wat* er aan feitelijke interventies wordt getroffen. Zachte waarden als moreel leiderschap, empathie en 'op het randje durven lopen' zijn daarbij krachtige ingrediënten. Ten slotte laat het onderzoek zien hoeveel er nog te winnen valt met het begrenzen van digitale platforms en het bewaken van die grenzen. De betreffende lessen zijn bijeengebracht in hoofdstuk 8.

1 Inleiding

In de loop van 2020 ontwikkelt zich op sociale media een gruwelijk narratief over satanisch-pedoseksuele rituelen die zich in het verleden zouden hebben voorgedaan in Bodegraven. Verschillende kinderen zouden daar slachtoffer van misbruik en zelfs getuige van moord zijn geweest. Een deel van deze 'getuigen' zou in de jaren daarna onder dubieuze omstandigheden om het leven zijn gekomen, om zo te voorkomen dat een en ander aan het licht zou komen. Als daders worden enkele mensen geïdentificeerd die destijds in Bodegraven woonden of werkten – of van wie dat in elk geval wordt beweerd. Zij zouden deel uitmaken van een kwaadaardige elite. Anderen zouden hiervan weten, maar zouden bewust weggijken. Boosheid hierover bij de aanjagers en volgers van dit narratief maakt dat deze mensen online worden geïdentificeerd, beschuldigd en bedreigd. Vier personen jagen de ontwikkeling en verspreiding van dit narratief met name aan. Eén van hen is afkomstig uit Bodegraven en zou het misbruik van nabij hebben meegemaakt.

De dynamiek rond het narratief ontwikkelt zich eerst online, via video's op websites en sociale media, gemaakt door de aanjagers en gedeeld door een groeiend aantal volgers. Daarin worden beschuldigingen en bedreigingen geuit richting de vermeende daders. Vervolgens ontwikkelt de dynamiek zich ook *offline*. Volgers komen bloemen leggen op de lokale begraafplaats. Vermeende betrokkenen worden lastiggevallen met als bedreigend ervaren kaarten, bloemen voor hun deur of telefoontjes.

Het Bodegraafse narratief vermengt zich met elementen uit de coronapandemie die zich op dat moment in de samenleving doen voelen. Verschillende daaruit bekende personen, zoals de minister-president, de 'coronaminister', en de RIVM-directeur die als voorzitter van het zogenoemde OMT een centrale rol heeft in de duiding van de pandemie, krijgen een plek in het narratief. Deels omdat zij bij de satanisch-pedoseksuele praktijken in Bodegraven betrokken zouden zijn geweest, deels omdat zij zouden weigeren deze praktijken en de daders daarvan aan te pakken.

Het wordt het lokale openbaar bestuur van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk steeds duidelijker dat ingrijpen noodzakelijk is. Het narratief is aantoonbaar onjuist en heeft alle kenmerken van een complottheorie. De openbare orde en de rechtsorde zijn in het geding. Individuele belangen worden ernstig geschaad.

De dynamiek van zo'n online aangejaagde complottheorie, met allerlei repercussies op uiteenlopende locaties in Bodegraven en daarbuiten, is voor de Bodegraafse gezagsdragers echter een opgave waarmee ze niet eerder te maken hadden. Een opgave, waarmee ook elders in Nederland nog maar weinig ervaring was opgedaan. Hoe kon paal en perk worden gesteld aan verhalen en oproepen van de aanjagers op sociale media en aan de ongewenste offline gedragingen van volgers die daar het gevolg van waren? Hoe konden getroffen worden beschermd? Welke juridische grenzen konden worden gesteld en gehandhaafd? En wat betekenden de gebeurtenissen voor de omgang met de media?

Gemeente, politie en Openbaar Ministerie ontwikkelden daarom als het ware op de tast een contra-strategie om de uitwassen van de complottheorie het hoofd te kunnen bieden. Met voortschrijdend inzicht, flexibel inspeland op nieuwe ontwikkelingen. Zo ontwikkelde zich een aanpak die een mix van beschermende en beperkende maatregelen omvatte, met bestuursrechtelijke, civielrechtelijke en strafrechtelijke interventies, geflankeerd door een communicatie- en mediastrategie.

1.1 Een casestudy

Het voorliggende onderzoek richt zich op deze contra-strategie en op het proces waarlangs die tot ontwikkeling is gekomen. Hoe zijn de verschillende actoren uit de betrokken veiligheids- en zorgketens tot hun handelingsrepertoire gekomen en met welk resultaat? Welke kansen deden zich daarbij voor, welke bedreigingen moesten het hoofd worden geboden? Welke sterkten werden gevonden in de bestaande werk- en organisatievormen van de betrokken actoren, welke zwakten moesten worden overwonnen? En wat kunnen andere gemeenten, politieteam, parketten, maar ook de relevante ministeries of de wetgever hiervan leren?

In de afgelopen jaren is de aandacht voor complottheorieën in zowel politiek-bestuurlijke als academische praktijk sterk toegenomen. Dat heeft er onder meer toe geleid dat het aantal academische studies naar complottheorieën welhaast explosief is toegenomen. De focus ligt daarbij vooralsnog vooral op *de ontwikkeling* van complottheorieën. Studies naar de manier waarop complottheorieën – inclusief hun uitwerking in de praktijk – *kunnen worden tegengegaan*, zijn vooralsnog dun gezaaid.

In deze rapportage leveren we een bescheiden bijdrage aan het invullen van deze lacune. Dat gebeurt in de vorm van een gevalstudie. Een gevalstudie van *intrinsieke* aard: het is immers niet gericht op één geval uit een serie van velen, maar op een (vooralsnog) unieke casus, die zichzelf als het ware aanreikte. Door de relatieve nieuwheid van het vraagstuk waarop de gevalstudie betrekking heeft, moet het onderzoek als verkennend worden opgevat. Exploratief onderzoek is immers juist bedoeld voor het verkennen van vraagstukken waarmee nog relatief weinig ervaring is opgedaan (Jaeger &

Halliday, 1998; Reiter, 2017). Logischerwijs geldt dit ook voor de onderzoekers, voor wie evenmin vooraf duidelijk was wat zij onderweg zouden tegenkomen.

1.2 Afbakening en doelstelling

De gevalstudie focust op de contra-strategie zoals deze is ontwikkeld en uitgevoerd door de gemeente Bodegraven-Reeuwijk, in samenwerking met politie, Openbaar Ministerie en andere partners. Het doel van deze strategie was om de negatieve gevolgen van de complottheorie tegen te gaan, zoals deze in en rond deze gemeente evolueerden.

De gevalstudie heeft betrekking op de periode 2020-2023 (met een kleine uitloop in 2024). Een complottheorie is feitelijk nooit helemaal weg. Dat is ook in dit geval aan de orde. De start van deze periode is het moment waarop het narratief over satanisch-pedoseksuele praktijken *in Bodegraven* (hierna samengevat als: de complottheorie of het complotnarratief) online zichtbaar wordt, waarbij ook mensen worden beschuldigd en bedreigd omdat zij zich aan deze praktijken schuldig zouden hebben gemaakt. Omwille van de leesbaarheid in dit rapport, beperkt de tijdlijn van gebeurtenissen zich tot de grote lijnen.

In de kern gaat het onderzoek over hoe de gemeente, de politie en het Openbaar Ministerie hebben gehandeld. Wie heeft wanneer, waar, wat gedaan (of juist niet gedaan) om de negatieve effecten van de complottheorie tegen te gaan? En met welk resultaat? De ontwikkeling en uitvoering van deze contra-strategie kan natuurlijk niet los worden gezien van hoe de complottheorie evolueerde, simpelweg omdat ze daar een antwoord op moest zijn. De ontwikkeling van de complottheorie vormt dus de *primaire context* waarin de contra-strategie gezien moet worden. Die complottheorie kan op zijn beurt niet los worden gezien van de maatschappelijke dynamiek op dat moment. Die maatschappelijke dynamiek werd gekleurd door de coronapandemie. Die vormt een *secundaire context* waarin we naar de contra-strategie hebben gekeken.

De gevalstudie ten slotte is expliciet gericht op de *lessen* die zijn te trekken uit het begrijpen, beheersen en begrenzen van de complottheorie die zowel in de gemeente Bodegraven-Reeuwijk als daarbuiten, zowel online als offline, vanaf 2020 zoveel gevolgen heeft gehad.

1.3 Vraagstelling

De centrale vraagstelling van het onderzoek is direct afgeleid van de hierboven beschreven doelstelling:

Welke contra-strategie hebben gemeente, politie en Openbaar Ministerie in Bodegraven-Reeuwijk – op welke manier – ontwikkeld en uitgevoerd om de verspreiding en

doorwerking van de complottheorie die zich vanaf 2020 in deze gemeente manifesteerde tegen te gaan dan wel te beheersen?

Deze centrale vraag is uitgesplitst in een aantal deelvragen:

1. Hoe heeft de betreffende complottheorie zich vanaf 2020 ontwikkeld en gemanifesteerd?
2. Langs welke weg is, door welke personen en organisaties, welke interventiestrategie ontwikkeld en uitgevoerd?
3. Wat waren de doelstellingen van deze contra-strategie, in hoeverre zijn deze behaald?

Gelet op de relatieve nieuwheid van het vraagstuk voor de samenwerkende partijen is hier nog als verdiepende deelvraag aan toegevoegd:

4. In hoeverre waren de middelen waarover de betrokken actoren beschikten (expertise, competenties, capaciteit, bevoegdheden) en de kaders waarbinnen zij moesten opereren (zoals wet- en regelgeving) voldoende en geschikt om een effectieve contra-strategie vorm en invulling te geven?

Daarnaast leggen wij, gegeven diezelfde nieuwheid, met de volgende deelvraag extra nadruk op de lessen die uit deze gevalstudie getrokken kunnen worden:

5. Wat zijn – ook volgens betrokkenen – belangrijke lessons learned voor het handelen op bestuurlijk, strategisch, uitvoerend niveau van gemeente, politie, Openbaar Ministerie en andere maatschappelijke partners?

1.4 Werkwijze en verantwoording

Het onderzoek is uitgevoerd in vijf, elkaar deels overlappende fasen. Omwille van de leesbaarheid beschrijven we deze in het navolgende kort. Een uitgebreidere verantwoording van werkwijze en gebruikte methoden is opgenomen in bijlage A.

De **eerste fase** behelsde het inrichten van een goede infrastructuur voor het onderzoek. Een begeleidingscommissie werd ingesteld, waarmee onderzoeksplan en -opzet uitgebreid zijn besproken en waarmee we in de loop van het onderzoek zesmaal bijeenkwamen om inhoud, opzet en voortgang van het onderzoek te bespreken. Geheimhoudingsafspraken werden gemaakt met zowel het onafhankelijke Programma Politie & Wetenschap¹ – opdrachtgever van dit onderzoek – als met de gemeente Bodegraven-Reeuwijk en de leden van de begeleidingscommissie. Voorzieningen werden getroffen voor een veilige dataopslag en informatie-uitwisseling met de gemeente.

De **tweede fase** omvatte uiteenlopende vormen van *deskresearch*. Dat betrof de inventarisatie en analyse van beschikbare schriftelijke bronnen, een media- en sociale me-

¹ Dit programma valt onder de Politieacademie.

dia-analyse, een literatuurstudie en het opstellen van een sociale kaart van bij de aanpak betrokken personen en instituties (Figuur 1 geeft hiervan een impressie). Op basis van de media-analyse en de documentverzameling is ten slotte een eerste *tijdelijk* opgesteld, die in de latere fasen aan de hand van de bevindingen uit die fasen steeds is aangevuld.

In de **derde fase** van het onderzoek werden semigestructureerde interviews gevoerd met 22 personen die nauw betrokken zijn geweest bij de ontwikkeling en uitvoering van de aanpak. Functionarissen aldus van gemeente, politie en Openbaar Ministerie, op zowel bestuurlijk, beleidsmakend, als uitvoerend niveau. Met verschillende van deze personen is meerdere malen gesproken. Een (geanonimiseerd) overzicht van de gesprekspartners is opgenomen als bijlage B.

Figuur 1 Sociale kaart van complottheorie en de bij de aanpak daarvan betrokken partijen

In de **vierde fase** is de nadruk verlegd naar externe betrokkenen bij de complottheorie en de aanpak daarvan. In overleg met de opdrachtgever en de begeleidingscommissie is een weloverwogen keuze gemaakt om de vier aanjagers niet zelf te benaderen voor een interview. In de kern gaat het onderzoek immers om de aanpak zoals uitgevoerd door politie, justitie en gemeente. Om hier een beeld van te schetsen was het strikt genomen niet *noodzakelijk* gesprekken te voeren met de vier aanjagers. Een belangrijk punt van overweging was echter ook het risico dat wij, door hen te benaderen, ongewild nieuwe dynamiek zouden toevoegen aan de complottheorie. Er was genoeg informatie voorhanden om een goed beeld te schetsen van hoe 'de vier' te werk gingen, mede gezien de informatie hierover die zij online deelden en door bijvoorbeeld (hun verklaringen bij) meerdere rechtbankzittingen. Wel hebben we op de gebruikelijke wijze toestemming gevraagd om toegang tot de strafdossiers van de vier mannen, om zo onder meer de door hen afgelegde verklaringen te kunnen inzien. Dit verzoek werd in oktober 2023 afgewezen. Daarop is toestemming gezocht en verkregen om vertegen-

woordigers van het Openbaar Ministerie, de politie en het NIFP te bevragen op hun *algemene* inzichten met betrekking tot dader- en slachtofferschap in deze casus.

Met de begeleidingscommissie wisselden we uitgebreid van gedachten over het al dan niet benaderen van slachtoffers voor dit onderzoek. Aan de ene kant is het zonder de stem van slachtoffers te horen niet mogelijk om de vraag te beantwoorden of de aanpak succesvol is geweest. Die aanpak had immers als belangrijk speerpunt om slachtoffers zoveel als mogelijk te beschermen. Aan de andere kant was het voorkómen van extra leedtoevoeging voor ons een belangrijke drijfveer en zelfs een expliciete randvoorwaarde bij het onderzoek. Alles afwegende vonden zowel wijzelf als de begeleidingscommissie dat het onderzoek niet volledig zou zijn zonder ook de slachtoffers aan het woord te laten. Bovendien wilden zij – net als wij – niet op voorhand voor slachtoffers beslissen dat het onverstandig zou zijn hen bij het onderzoek te betrekken. Wel adviseerde de begeleidingscommissie ons om eerst een of meer trauma-experts te spreken over de voorgenomen interviews, en om slachtoffers in eerste instantie niet zelf, maar via een voor een hen al bekende contactpersoon te benaderen. Beide suggesties hebben we opgevolgd. Uiteindelijk voerden wij – vaak indrukwekkende – gesprekken met zeven directe en indirecte slachtoffers en twee mensen die enkele slachtoffers op hun verzoek ondersteunden. We hadden daarnaast (kort) telefonisch contact met een achtste slachtoffer. Ten slotte spraken wij met enkele professionals die bij de aanpak waren betrokken en die in dat licht bedreigd waren of (ook) traumatische ervaringen hadden opgedaan. Ook zij kunnen immers als slachtoffer worden aangemerkt.

Ten slotte zijn interviews gehouden met drie vertegenwoordigers van (landelijke) media die eerder over de complottheorie berichtten. Een geanonimiseerd overzicht van de 22 respondenten die wij op deze manier in deze vierde fase van het onderzoek spraken, is opgenomen in bijlage B.

Naast de interviews voerden wij straatgesprekken met 40 inwoners en frequente bezoekers van Bodegraven, om zo zicht te krijgen op de impact van de gebeurtenissen en op hun beeld van – en mening over – de aanpak van politie, justitie en gemeente.

De **vijfde en laatste** fase van het onderzoek behelsde de analyse van de opgedane bevindingen en het opstellen van een eerste conceptrapportage, gevolgd door een expertmeeting om met wetenschappers en professionals nog eens op conclusies en aanbevelingen te reflecteren. Uiteindelijk werd op basis hiervan het definitieve rapport opgesteld.

Het onderzoek begon in september 2022. De dataverzameling eindigde eind juni 2024. De rapportage werd afgerond in november 2024.

1.5 Leeswijzer

In deze rapportage is bewust gekozen voor een terughoudende rapportagestijl. Compact, zakelijk, zo veel mogelijk geanonimiseerd en zonder gebruik van ‘dramatiserende’ citaten. Daarvoor is – onder meer – gekozen op nadrukkelijk verzoek van slachtoffers.

Het rapport is als volgt opgebouwd.

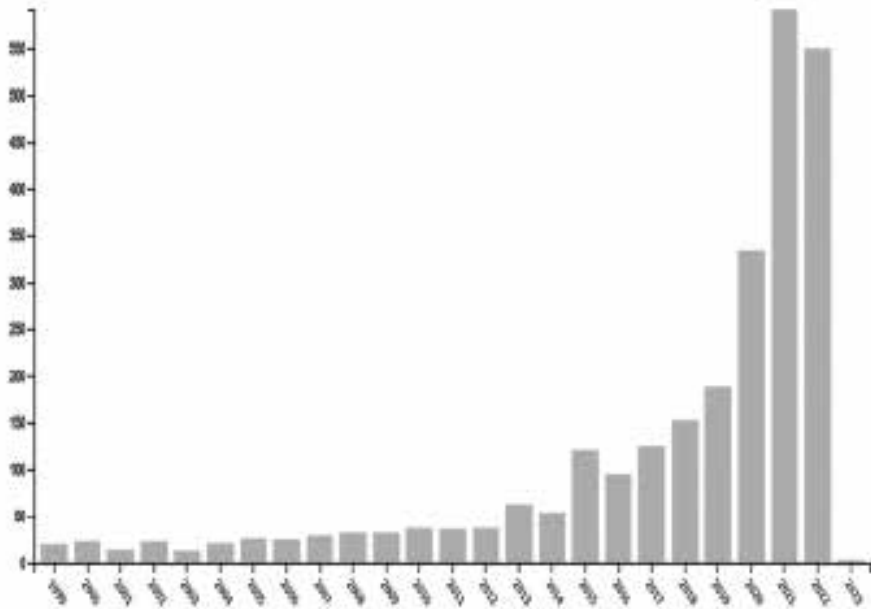
In hoofdstuk 2 gaan we in op de literatuur rondom complottheorieën. Het gaat dan onder meer over de kenmerken van een complottheorie, de verschillende rollen die mensen kunnen aannemen in het aanjagen en verspreiden van een complottheorie, en de kanalen waarlangs zij dat (kunnen) doen. In hoofdstuk 3 kijken we vervolgens specifiek naar wat in de literatuur bekend is over de *aanpak* van complottheorieën.

In de hoofdstukken daarna gaan we in op het verloop en de aanpak van de casus Bodegraven. Eerst bespreken we in hoofdstuk 4 chronologisch de ontwikkeling van complottheorie en aanpak, onderscheiden in zes fasen. In hoofdstuk 5 bezien we de ontwikkeling van de complottheorie thematisch. Hetzelfde doen we in hoofdstuk 6 voor de ontwikkeling van de aanpak. We besluiten dit rapport met de conclusies (hoofdstuk 7) en lessen en aanbevelingen (hoofdstuk 8).

Toen de dataverzameling voor dit onderzoek al was afgesloten en we de laatste hand legden aan het rapport, laaide de complottheorie weer op. Dit noopte het gemeentebestuur weer tot nieuwe (begrenzende) activiteiten ten aanzien van Bodegraven. Hieraan besteden we kort aandacht in de epiloog.

2 Complottheorieën in de literatuur

Wat zijn complottheorieën eigenlijk? Hoe ontwikkelen die zich? En wat weten we over de effectieve aanpak ervan? Een eerste verkenning van de literatuur laat zien dat het onderzoek naar complottheorieën de laatste jaren sterk in beweging is gekomen. Het aantal *peer-reviewed* publicaties is in korte tijd welhaast geëxplodeerd (zie Figuur 2). Het betreft vooral studies uit de westerse wereld, veelal vanuit de discipline van de (sociale) psychologie.

Figuur 2 Publicaties in Web of Science die voldoen aan de zoekopdracht 'conspiracy theor*', in aantal publicaties per jaar (y-as), periode 1999-2022 (x-as)

De nadruk in de studies ligt op factoren en mechanismen die het in omloop zijn van complottheorieën kunnen verklaren. Minder dik gezaaid zijn studies naar het *proces* waarlangs zij zich ontwikkelen – en gevolgen hebben op bijvoorbeeld de openbare orde – of naar *strategieën* of *interventies* waarmee complottheorieën konden worden tegengegaan.

In ten dele overlappende onderzoeksgebieden als dat van veiligheidspercepties, *moral panics* of desinformatie zijn echter wel (theoretische en empirische) inzichten verzameld die een nader licht werpen op die processen, net als op mogelijkheden tot voorkomen en beheersen van complottheorieën. Daarnaast bestaat er in Nederland steeds meer aandacht voor (de aanpak van) de zogenoemde *online aangejaagde ordeverstoringen*, met aanknopingspunten voor het ingrijpen op uitingen van (online verspreide) complottheorieën in de fysieke wereld.

In dit hoofdstuk geven we een compact overzicht over de inzichten uit de (inter)nationale literatuur over de *aard, functie en ontwikkeling* van complottheorieën. In het volgende hoofdstuk gaan we dieper in op wat we (beginnen te) weten over *de aanpak van* complottheorieën en van hun doorwerking in de samenleving.

2.1 Wat zijn complottheorieën?

Een complottheorie is strikt genomen een stelsel van denkbeelden of aannamen ('theorie') over het bestaan van een verhulde of geheime samenspanning om een bepaald doel te bereiken ('complot'). Meestal is dat doel, in elk geval in de ogen van de aanhangers van een complottheorie, een min of meer 'kwaadaardig' doel, dat anderen benadeelt of schade berokkent.

Letterlijk ziet het begrip 'complottheorie' dus op een *narratief* met het voornoemde karakter. Zowel in het maatschappelijk debat als in de wetenschap krijgt het begrip echter vaak een bredere betekenis. Het wordt gebruikt als een soort *containerbegrip* voor het bestaan en circuleren van een dergelijk narratief en voor de gedragingen die dat vervolgens bij sommige mensen of groepen teweegbrengt. Zo staat 'de complottheorie in Bodegraven' dan niet alleen voor het narratief dat rondging, maar evenzeer voor de verspreiding van dat narratief én de openbare ordeverstoringen die zich in het kielzog daarvan in Bodegraven (en daarbuiten) hebben voorgedaan.

In het maatschappelijke – en zeker het politiek-bestuurlijke – debat heeft het begrip 'complottheorie' echter nog een belangrijke andere connotatie. Namelijk dat het gaat om een *onjuist* narratief. Dat maakt, zo zien we in de literatuur, het begrip complottheorie niet alleen een analytische term, maar vooral ook een subjectief en stigmatiserend *label* (Butter & Knight, 2020). Narratieven worden daarmee als het ware onderverdeeld in 'verhalen over complotten' (waar) en 'complottheorieën' (niet waar). De term plaatst bepaalde narratieven – achteraf bezien soms terecht, soms onterecht – buiten het domein van wat de goegemeente normaal, acceptabel, fatsoenlijk vindt (Bjerg & Presskorn-Thygesen, 2017). Machtsrelaties spelen hierin een centrale rol (zie bijvoorbeeld: Robertson, 2015; Aistrophe Bleiker, 2018). Voor machthebbers kan het bijvoorbeeld aantrekkelijk zijn om een (juist) 'verhaal over een complot' af te schilderen als een (dus onjuiste) 'complottheorie'.

In de literatuur circuleren veel verschillende definities van het begrip ‘complottheorie’. De waar/niet waar-vraag blijft er nogal eens als een donkere wolk boven hangen. Dan kan het, voortbordurend op Harambam (2017), helpen om een neutraler criterium hanteren: dat van *epistemische dissidentie*. Bezien langs dat criterium is dan sprake van een complottheorie wanneer het narratief niet gedragen wordt door de zogenaamde *epistemische autoriteiten*: overheid, wetenschap en media.

2.2 (G)een nieuw fenomeen?

Niet alleen is het aantal academische studies naar complottheorieën in enkele jaren explosief gegroeid (Figuur 2), een kleine zoekslag in Google Trends wijst op een vergelijkbare ontwikkeling waar het gaat over de belangstelling voor het fenomeen onder het Nederlandse publiek.² Dat zou de indruk kunnen geven dat complottheorieën een nieuw fenomeen zijn. Dat is echter niet het geval.

Pagán (2008) maakt bijvoorbeeld aannemelijk dat complottheorieën zich al in het oude Rome voordeden. Zwierlein en de Graaf (2013) brengen daartegenin dat complottheorieën zich pas vanaf de renaissance konden voordoen (en zich dus ook voordeden), omdat toen pas sprake was van de noodzakelijke publieke sfeer en van de staat als producent van veiligheid. Uscinski en Parent (2014) beschrijven hoe de Verenigde Staten van Amerika mede tot stand kwamen door een complottheorie: het was immers een vermeend complot van de Koning van Engeland dat de *founding fathers* aanzette tot het opstellen van hun onafhankelijkheidsverklaring.

Zichtbaar is dat tal van hedendaagse complottheorieën zich in elk geval inhoudelijk beroepen op narratieven uit het verleden. Zo ontwikkelde zich eind 2017 in de Verenigde Staten het QAnon-gedachtegoed, waarin het idee centraal staat dat er sprake is van een *deep state* met invloedrijke leden die zich schuldig maken aan kinderhandel en pedofilie, met satanische en volgens sommigen zelfs kannibalistische elementen. De QAnon-verhalen over kinderooffers, bloed- en seksrituelen, incest en satansaanbedding hebben een directe link met verhalen over heksen, demonen, en ketters ten tijde van de heksenvervolgingen uit de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd (Cohn, 2005); dikwijls ook met een antisemitische lading (Thate, 2015).

Van een nieuw fenomeen lijkt dus geen sprake. Zorgvuldiger lijkt het om te spreken van nieuwe *aandacht* voor het fenomeen. Hristov, McKenzie-McHarg en Romero-Reche (2020) vatten die ontwikkeling mooi samen in hun constatering dat complottheorieën als *fenomeen* van alle tijden zijn, als *concept* werden geïntroduceerd in de zeventiger jaren van de vorige eeuw, terwijl zij vanaf circa de eeuwwisseling ook *object van onderzoek* zijn geworden.

2 Over de periode 2004 - februari 2024, zoekterm ‘complottheorie’, laatste peildatum 21-2-2024.

Diverse auteurs signaleren daarbij ook een *inhoudelijke ontwikkeling* van complottheorieën door de tijd. Zo beschrijft Campion-Vincent (2005, 2017) dat complottheorieën voorheen vooral betrekking hadden op ‘vijanden van buiten’ (of uit ‘de periferie van de samenleving’) die zouden samenzweren tegen de zittende macht. In de twintigste eeuw verschoof de nadruk in de westerse wereld naar narratieven waarin vertegenwoordigers van de heersende macht zélf van samenzwering werden beticht. Barkun (2013) spreekt daarbij vervolgens van een ontwikkeling van *event theories* (theorieën rondom een specifieke gebeurtenis, zoals rond de aanslagen van 9/11), naar *systemic conspiracy theories* (die de aanslagen binnen een breder narratief plaatsten van een geheim plan van de overheid), tot *super conspiracy theories*, waarin het narratief verder wordt verbreed naar een universele of overkoepelende samenzwering die de *event* en *systemic conspiracy theories* verbindt.

2.3 **Dysfunctioneel voor de een, functioneel voor de ander**

In het politiek-maatschappelijke debat worden complottheorieën niet alleen afgedaan als ‘onjuist’, maar ook al snel als ‘schadelijk’ (Bergmann, Dyrendal, Harambam & Thórisdóttir, 2020). Voor die schadelijkheid valt – althans vanuit het perspectief van de epistemische autoriteiten – zeker wat te zeggen.

Zo is op het gebied van de gezondheidszorg uitgebreid gedocumenteerd hoe complottheorieën preventieve vaccinatie bemoeilijken, niet alleen tijdens de coronapandemie, maar ook al ruim daarvoor (Bierwiazzonek, Kunst & Pich, 2020; Bogart & Bird, 2003; Lewandowsky, Holford & Schmid, 2022; Marinthe, Brown, Delouvee & Jolley, 2020; Romer & Jamieson, 2020). Complottheorieën beïnvloeden ook het klimaatdebat en de steun voor het klimaatbeleid op een negatieve manier (Biddlestone, Azevedo & van der Linden, 2022; Van der Linden, 2015). En de Tijdelijke onderzoekscommissie Georganiseerd Sadistisch Misbruik van Minderjarigen (ook wel bekend als de Commissie Hendriks, 2022a) constateert dat complottheorieën over pedofiele satanische netwerken de geloofwaardigheid aantasten van wérkelijke slachtoffers van georganiseerd pedoseksueel misbruik.

Blootstelling aan complottheorieën zou de drempel tot normovertredend of crimineel gedrag en extremisme verlagen en de acceptatie van geweld doen toenemen (Jolley, Douglas, Leite & Schrader, 2019; Jolley & Paterson, 2020). Op het niveau van de samenleving als geheel is geobserveerd hoe het vertrouwen in de overheid daalt na alleen al de blootstelling aan een complottheorie (Einstein & Glick, 2015). Nauw hieraan verwant zijn de aangetroffen verbanden tussen complotdenken en vervreemding van het politieke stelsel/anomie (Pummerer et al., 2022; J.W. Van Prooijen, 2011). Complotdenken zou dan op uiteenlopende manieren het functioneren van de democratie onder druk zetten (Lewandowsky et al., 2023).

Met het voorgaande is niet meer dan een korte bloemlezing gegeven over wat als de *disfunctionaliteit* van complottheorieën in de samenleving gekenschetst kan worden. Wie complottheorieën goed wil begrijpen doet er echter verstandig aan ook oog te hebben voor de *functionaliteit* daarvan. Zij zouden immers niet bestaan als zij niet een zekere functie zouden hebben. Het is een kant van het fenomeen waaraan in het publiek-publicitaire debat wellicht minder aandacht wordt gegeven, maar in de academische literatuur wel uitgebreid wordt belicht. Macht, tegenmacht, zekerheid en identiteit zijn begrippen die daarin centraal staan.

Complottheorieën zijn goedbeschouwd vaak hoogst politiek. Ze worden gebruikt door autoriteiten om hun macht te vergroten of te bestendigen, vaak ten koste van een *out-group*. Of ze worden juist gebruikt door een *out-group*, met het doel om de heersende macht uit te dagen of in diskrediet te brengen (Harambam, 2017). Het gaat in die zin dus om het innemen van politieke posities en het proberen daarvoor zo veel mogelijk steun te krijgen (Bergmann et al., 2020).

Voor aanhangers hebben complottheorieën daarnaast nog heel andere functies. Als vorm van *sensemaking* in onzekere tijden, bijvoorbeeld (Cubitt, 1989). Als een ont-snapping aan ervaren machteloosheid of rechtvaardiging van het eigen wantrouwen en handelen. Complottheorieën kunnen een gemeenschappelijke identiteit verschaffen en aanhangers zo een gevoel van *belonging* geven. Met ook nog eens een aspect van *entertainment*: in de vorm van samenwerken aan een 'belangrijke zaak' die door anderen nog niet eens begrepen wordt (Harambam, 2017; Harambam & Aupers, 2017; van Prooijen, 2022). Op deze functies – en de mechanismen die daarbij een rol spelen – gaan wij in paragraaf 2.8. dieper in.

2.4 Lid van de bredere familie van veiligheidspercepties

Zoals hiervoor aangestipt kwam vooral in de westerse wereld de complottheorie de afgelopen decennia op als concept en onderwerp van wetenschappelijk onderzoek. Dat wil niet zeggen dat in andere delen van de wereld geen academische aandacht aan het fenomeen wordt besteed. In het academische onderzoeksgebied van *rumours* bijvoorbeeld (de studie van geruchtevorming; een onderzoeksgebied met een aanzienlijk langere historie) treffen wij veel recente studies uit andere delen van de wereld aan die 'in het Westen' inmiddels onder complottheorieën worden gerekend. Binnen het Nederlandse taalgebied bepleitten auteurs als Van Ginneken (2022) en Eysink Smeets (2021) dat complottheorieën niet goed begrepen kunnen worden als die ook niet in het bredere kader van geruchtevorming en veiligheidsbeleving³ worden geplaatst, inclu-

3 Als de verzameling van gedachten, beelden, sentimenten en gevoelens rond gepercipieerde dreigingen, inclusief de daarmee samenhangende gedragingen (Eysink Smeets, 2021).

sief de ‘deelverzameling’ van mis- en desinformatie die daarbij een rol kan spelen (Klerks, 2020; van der Linden, 2023).⁴

Het plaatsen van (de studie van) complottheorieën binnen dit bredere kader heeft als meerwaarde dat een meer procesgericht perspectief⁵ binnen handbereik komt, met aandacht voor de manier waarop gedachten, beelden, overtuigingen over bedreigingen en de daarmee samenhangende emoties en gedragingen zich ontwikkelen in een complexe interactie tussen de verschillende betrokken actoren (Eysink Smeets, 2021). Zo kent het concept van de complottheorie opvallende overeenkomsten met het concept van de *moral panic* (Cricher, 2016; Young, 2009): de plotselinge opkomst onder (delen van) het publiek van vijanddenken en heftige emoties over verondersteld schadelijk gedrag van zogenoemde *folk devils*. Dat zijn mensen of groepen die door het dominante deel van de samenleving tot zondebok en buitenstaanders zijn gemaakt, dikwijls gevoed door emotie en angst voor wat onbekend of anders is. Zogeheten *moral entrepreneurs* wakkeren die emotie en angst aan, waarmee een zichzelf versterkend proces in gang wordt gezet, in een complexe interactie tussen *publiek*, *media* en *politiek*. Zo’n proces kan zich langdurig voortzetten (Cohen, 1972) maar kan, zeker in deze tijd van sociale media, ook ‘kort en heftig’ zijn (de zogenaamde *micro panics*, zie Eysink Smeets (2021).

De moral panic-literatuur laat zien dat zulke ‘morele paniek’ zowel een *grass roots*-karakter kan hebben – dat wil zeggen opkomen onder groepen burgers – als *elite-engineered* zijn, dat wil zeggen ontwikkeld en aangejaagd door de heersende macht (Goode & Ben-Yehuda, 1994). Ook hier is de gelijkenis met complotnarratieven wederom opvallend. Zoals hiervoor beschreven richten complottheorieën zich immers niet alleen op de heersende macht, maar kunnen ze daar ook juist ontspruiten, doordat zij door uiteenlopende regimes worden gebruikt en verspreid om hun positie te bestendigen.

Van oudsher is in het *moral panic*-perspectief de overheid de belangrijkste partij om de onrust ten aanzien van de *folk devils* te bezweren. Dat maakt echter ook zichtbaar welke moeilijkheid ontstaat wanneer – zoals in veel hedendaagse complottheorieën het geval is – het de overheid zélf is, die de positie van *folk devil* inneemt: wie is dan immers nog een geloofwaardige partij om de onrust weg te nemen?

2.5 Onzekere tijden

Er zijn nogal wat aanwijzingen dat al dan niet diffuse, existentiële dreigingen, een ervaren gebrek aan controle en daaruit voortvloeiende gevoelens van onzekerheid, zor-

4 En zelfs binnen het nog bredere kader van de publieke opinievorming. Zo benadrukken bijvoorbeeld Uscinski, Klofstad en Atkinson (2016) dat de manier waarop een complottheorie zich in de samenleving ontwikkelt weinig zou verschillen met de reguliere processen van meningsvorming.

5 Verdergaand dan de in de sociaalpsychologische studies van complottheorieën vaak genoemde *Lewin equation*, die beschrijft dat gedrag tot stand komt in een interactie tussen persoon en context (Lewin, 1936).

gen, angst of stress, mensen vatbaar kunnen maken voor complottheorieën (Eysink Smeets, 2021, 2022; Tiemeijer & Keizer, 2023; Van Prooijen, 2024). Complottheorieën kunnen mensen dan de helderheid en houvast bieden die zij in onzekere situaties nodig hebben: de narratieven helpen hen dan te duiden en begrijpen wat er gaande is en bevestigen tegelijkertijd het idee dat er achter de rug en boven de hoofden van veel mensen van alles speelt. Complottheorieën bieden zo eenvoudige(re) verklaringen voor de complexe gebeurtenissen om ons heen en geven daarbij het gevoel meer macht en grip op de wereld te hebben (Van der Linden, 2023).

Harambam (2017) voegt daaraan toe dat complottheorieën het goed doen in onzekere tijden, omdat dan meestal ook sprake is van een situatie van *epistemische instabiliteit*. Hiermee doelt hij op het ontbreken van een autoriteit op het gebied van waarheidsbepaling die mensen als onbetwist en waar beschouwen.

Clifton (2022) laat zien hoe sinds het begin van de financieel-economische crisis van 2008-2009 toenemende onzekerheid heeft geleid tot een toename van negatieve gevoelens als stress, bezorgdheid, angst en boosheid in de samenleving. Gevoelens die vanaf 2014 zijn blijven groeien. De coronapandemie bracht vanaf 2020 een nieuwe periode van onzekerheid met zich mee, met een complex en voorheen volkomen onbekend probleem, in de aanpak waarvan bepaalde groepen in de samenleving zich ook nog eens buitengesloten voelden (Eysink Smeets, 2022; Van der Linden, 2023).

2.6 Narratieven

Naast een diep gevoel van (existentiële en epistemische) onzekerheid is een tweede ingrediënt van complottheorieën de beschikbaarheid van een of meer narratieven die mensen of groepen als zondebokken beschrijven. Zulke narratieven zijn zelden origineel, maar keren in uiteenlopende uitingsvormen door de jaren, zelfs door de eeuwen heen, met regelmaat terug. Zoals hiervoor al aangestipt, komen verhalen over satanisch-pedoseksuele rituelen voor in narratieven zoals recent verspreid door QAnon, in de *Satanic Panic* uit de jaren tachtig,⁶ in narratieven over katholieken in de vroege negentiende eeuw en over heksen en ketteren in de middeleeuwen. Zij zouden zelfs terug te voeren zijn tot de angsten van Romeinen over vroege Christenen (Cohn, 2005; Commissie Hendriks, 2022b; Thate, 2015).

De terugkerende elementen in de narratieven hebben daarmee wat weg van *diving rumours*: geruchten die verspreid worden, verdwijnen, maar een tijd later (in reactie op een gebeurtenis) weer de kop opsteken, omdat ze inhaken op een algemeen bekende culturele onderlaag (Allport; Hofhuis, 2022). Franks en collega's (2017) beargumente-

6 De *Satanic Panic* is een morele paniek die zich in de tachtiger jaren van de vorige eeuw ontwikkelde in/vanuit de Verenigde Staten. Deze paniek ging over verondersteld seksueel misbruik tijdens occulte – of 'satanische' – rituelen en ontstond vooral na het verschijnen van het boek *Michelle Remembers*, over – controversiële – hervonden herinneringen aan dergelijk misbruik.

ren dat er weliswaar een samenhang tussen die verschillende narratieven bestaat, maar dat die niet zozeer is gelegen in de feitelijke inhoud, maar veeleer in het gemeenschappelijke afwijzen van het dominante discours: in ‘dat het officiële verhaal altijd onwaar is’. Harambam (2017) noemt dat de *hermeneutics of suspicion*, Barkun (2013) een *culture of conspiracy*.

Hoewel sommige auteurs complottheorieën vergelijken met religie (Bezalel, 2021; Robertson, 2015; Ward & Voas, 2011) zijn ze niet vergelijkbaar met een geïnstitutionaliseerde vorm daarvan: een enigszins definieerbaar systeem met bepaalde autoriteiten en een vastomlijnde geloofsinhoud. Ze zijn eerder te vergelijken met het concept van de *spiritual marketplace* (Roof, 2001), waarin gebruiken, verhalen, plaatsen, en rituelen sterk door elkaar lopen, soms overgenomen uit andere culturen, en die steeds in ontwikkeling blijven. De ‘gelover’ shopt daarin naar believen. Deze *spiritual marketplace* is ook waar de alternatieve *new religious movements* in rondgaan die al eerder expliciet in verband zijn gebracht met complottheorieën (Harambam & Aupers, 2017).

Er mogen dan grote overeenkomsten zijn tussen de verschillende narratieven, een relatief beperkt verschil kan tegelijkertijd wel tot aanmerkelijke verschillen in doorwerking leiden. Zo laten Imhoff en Lamberty (2020) zien dat mensen die geloofden dat het besmettelijke COVID-19-virus een *hoax* was, de gedragsadviezen vanuit de overheid minder volgden. Mensen die daarentegen geloofden dat het virus in een lab gemaakt was en als wapen werd gebruikt, gingen vooral ‘preppen’ (zich voorbereiden op een noodsituatie) met het oog op de dreiging van een naderend conflict. In beide gevallen dus een COVID-19-complottheorie, maar met een heel verschillende ‘lading’. En daarmee ook een verschillende doorwerking.

2.7 Aanjagers, volgers en ‘prosumers’

In de omvangrijke sociaalpsychologische literatuur rond complottheorieën wordt veel aandacht besteed aan de *aanhangers* van complottheorieën en aan de factoren en mechanismen die een rol spelen in hun bereidheid tot geloven. Er zijn naast *volgers* echter ook *aanjagers*: mensen die een narratief initiëren en/of bij anderen onder de aandacht brengen.

Aanjagers

In de theorie rond *moral panics* worden deze aanjagers, zoals hiervoor beschreven, wel aangeduid als *morele ondernemers*. Zij proberen de aandacht van een groter publiek te leiden naar een bepaald ‘moreel kwaad’, om vervolgens een ‘kruistocht tegen dat kwaad’ van de grond te krijgen (Goode & Ben-Yehuda, 1994). Opvallend genoeg hebben wij in de literatuur over complottheorieën over de aanjagers niet veel kunnen vinden. Uscinski, Klofstad & Atkinson (2016) suggereren wel dat de manier waarop complottheorieën zich in de samenleving verspreiden weinig verschilt van de manier waarop ‘gewone’ opinies zich vormen. Dat opent het perspectief van aanjagers als opinieleiders, maar

dan van een opinie waarin anderen van afkeurenswaardige activiteiten en kwade opzet worden beticht. Dat perspectief vertoont een zekere gelijkenis met Van Buurens (2013) beschrijving van de *clash* tussen complotdenkers en hun tegenstanders: als een competitie tussen verschillende elites.

Volgers

Over de aanhangers of 'volgers' van complottheorieën is aanzienlijk meer onderzoek beschikbaar dan over de aanjagers. In de literatuur wordt veel aandacht besteed aan de eigenschappen, factoren of mechanismen die bij volgers een rol spelen; maar ook aan de verschillende typen of rollen die daarbij te onderscheiden zijn.

Franks en collega's (2017) maken bijvoorbeeld een onderscheid in vijf typen volgers, aan de hand van hun *conspiracy worldview* en het gedrag dat hieruit voortvloeit. Type 1 is sceptisch over officiële verhalen, maar ziet zichzelf waar het gaat om de complottheorie nog als een relatieve buitenstaander. Type 2 staat open voor de mogelijkheid dat sommige complottheorieën kloppen. Type 3 gelooft in elk geval één complottheorie en neemt deel aan politieke actie die op basis daarvan wordt ondernomen. Type 4 doet dat ook, maar wordt tevens actief in de volgersgemeenschap en ervaart daarbij een groepsgevoel. Bij type 5 gaat dat nog verder: die ervaart zelfs een mystiek gevoel van verbinding, gecombineerd met een gevoel van initiatie en ontwaking op basis van een existentiële ervaring.

Harambam & Aupers (2017) maken een andersoortig onderscheid, namelijk in activisten, terugtrekkers en bemiddelaars. Activisten komen daadwerkelijk in actie, bijvoorbeeld via de politiek, journalistiek of door het houden van protestacties. De terugtrekkers vinden dat een negatieve, (te) agressieve handelwijze. Zij zijn wel uit op verandering, maar willen dat bereiken door vooral zichzelf te veranderen. Zij staan een *New Age*-achtige benadering voor, waarin de boodschap wordt verspreid via straling, vibratie en liefde (wat Ward & Voas (2011) '*conspirituality*' noemen). De bemiddelaars bepleiten ten slotte weer een andere aanpak: zij willen juist de *mainstream*-samenleving bereiken, omdat bruggen bouwen tussen mensen met verschillende perspectieven de beste manier zou zijn om de wereld te veranderen (Harambam & Aupers, 2017, p. 125).

'Prosumers'

Harambam en Aupers (2017) benadrukken dat in sommige complottheorieën (zoals QAnon) geen duidelijk onderscheid te maken is tussen aanjagers en volgers. Zij spreken dan van *prosumers*: mensen die dus zowel content consumeren als produceren, gerelateerd aan de fragmentarische, bijna *do-it-yourself* samenstelling van sommige complottheorieën. McDonald (2018; 2020) beschrijft dit proces als *gamification*: bepaalde complottheorieën hebben het karakter van een online *interactieve* ervaring, waarin volgers veel meer doen dan lezen en informatie verwerken. Ze spelen een spel, doen ontdekkingen en delen hun eigen conclusies, bevindingen en theorieën weer met

anderen. In QAnon bijvoorbeeld geeft ‘Q’ steeds kleine stukjes informatie prijs, waarvan lang niet altijd meteen duidelijk is wat ermee wordt bedoeld. Het uitvogelen van de betekenis ervan is onderdeel van het plezier. Door mee te puzzelen en nieuwe suggesties te doen over wie of wat onderdeel uitmaakt van het brede complot, kunnen volgers dus ook actief onderdeel zijn van zowel het formuleren van complottheorieën als in de verspreiding ervan.

2.8 Vatbaarheden

De verleiding is groot om het volgen van complottheorieën te pathologiseren, zo betogen diverse auteurs. Volgens hen zou dat echter geen recht doen aan het bonte palet van factoren en mechanismen dat bij de acceptatie en doorwerking van complottheorieën een rol speelt. Zo verwerken mensen informatie bijvoorbeeld op twee verschillende manieren. Automatisch, snel en intuïtief – wat Kahneman (2011) systeem 1 noemt – of langzaam, rationeel en weloverwogen (systeem 2). Uiteenlopende publicaties wijzen op factoren en mechanismen in *beide* systemen die de bevattelijkheid voor complottheorieën kunnen verhogen.

Desinformatie, illusory truth en fluency

Complottheorieën kunnen gezien worden als een *subset* van de grote verzameling van mis- en desinformatie. Van der Linden (2023) wijst op de mechanismen die eraan bijdragen dat wij dergelijke informatie – via systeem 1, dus als het ware onbewust – toch als juist en waarheidsgetrouw accepteren. Bijvoorbeeld via het *illusory truth effect*, waarbij een claim intuïtief als juist aanvoelt. Dat kan bijvoorbeeld zo zijn omdat de claim vaak herhaald is, waardoor deze zogenaamde *fluency* krijgt: hij wordt makkelijker door ons brein verwerkt en uit het geheugen opgeduikeld. De claim gaat op deze manier vertrouwd aanvoelen, wat ons geneigd maakt om deze eerder als waarheidsgetrouw te ervaren.

Motivated reasoning

Diverse auteurs zien *motivated reasoning* als een centraal element van complotdenken (Douglas et al. 2019; Miller et al., 2016a). Hierbij is systeem 2 meer aan zet. Het gaat hier om de manier waarop onze wensen, behoeften en wereldbeelden onze (cognitieve) waarnemings- en denkprocessen beïnvloeden. Zij beïnvloeden namelijk *wát* we zien, wat we ons herinneren of waaraan we aandacht geven, en hoe wij dat vervolgens beoordelen. Douglas et al. (2019) maken daarbij een onderscheid in drie motivaties die hierin een rol spelen: epistemische motivaties, existentiële motivaties en sociale motivaties.

Bij *epistemische motivaties* gaat het om de drang tot verklaren en begrijpen, en het vermogen om onzekerheid of ogenschijnlijk tegenstrijdige informatie te integreren in bestaande overtuigingen en wereldbeelden. Een complot biedt dan een verklarend patroon, *bewust door mensen bedacht* of in het leven geroepen; met de veronderstelling

van een groep achter het complot, met *kwade bedoelingen* die schadelijk zijn voor ‘gewone’ mensen. Het complot wordt daarom ook *geheimgehouden* (Van Prooijen, 2018). Epistemische motivaties worden extra relevant bij grote of impactvolle gebeurtenissen waarvoor alledaagse verklaringen niet toereikend lijken (Leman & Cinnirella, 2013; McCauley & Jacques, 1979; Van Prooijen & Van Dijk, 2014).

Bij de *existentiële motivaties* gaat het om de behoefte aan veiligheid, zekerheid en een gevoel van controle. Bij ontstentenis daarvan kan het geloof in complottheorieën fungeren als een vorm van *coping* met de daaruit resulterende stress (Douglas, Sutton & Cichocka, 2017). Studies laten dan ook een samenhang zien tussen ervaringen van machteloosheid of gebrek aan controle enerzijds, en geloof in complottheorieën anderzijds (Abalakina-Paap, Stephan, Craig & Gregory, 1999; Pratt, 2003; Srol, Ballova Mikuskova & Cavojoja, 2021; Zarefsky, 1984). In een experiment bleek het verhogen van gevoelens van controle te leiden tot een afname van de neiging tot complotdenken (Van Prooijen & Acker, 2015). Andere studies laten zien dat mensen met een lage sociaaleconomische status vaker geneigd zijn complottheorieën aan te hangen; wat verklaard zou kunnen worden door een onzekere positie en toekomst in de samenleving (Abalakina-Paap et al., 1999; Crocker, Luhtanen, Broadnax & Blaine, 1999; Stempel, Hargrove & Stempel III, 2007; Uscinski & Parent, 2014). Zowel *existentiële* als *epistemische* motivaties vervullen dus vooral een rol in de situaties van onzekerheid (‘onzekere tijden’) waarmee wij deze paragraaf begonnen. Dat kan ook het geval zijn in de derde set van motivaties, de *sociale motivaties*.

Bij de *sociale motivaties* gaat het om het willen beschermen en onderhouden van (fragiele) zelfbeelden en groepsbeelden, of om relationele dreigingen zoals sociale uitsluiting het hoofd te bieden. Een laag zelfbeeld is wel aangemerkt als een indicator voor complotdenken (Swami et al., 2011), terwijl complottheorieën de behoefte kunnen vervullen om uniek en speciaal te zijn (Imhoff & Lamberty, 2017; Lantian, Muller, Nurra & Douglas, 2017). Sociale uitsluiting is bevorderlijk voor complotdenken, deels doordat dit een aanleiding geeft voor het smeden van nieuwe sociale banden (Biddlestone, Green, Cichocka, Sutton & Douglas, 2021; Graepuner & Coman, 2017). Maar sterke verbondenheid met een groep is evenzeer gerelateerd aan complotdenken in het geval dat men een laag individueel zelfbeeld heeft (Van Prooijen, 2016). Complottheorieën kunnen fungeren om de eigen groep als belangrijk (Van Prooijen, 2022) of moreel juist (Biddlestone et al., 2021) te blijven zien wanneer het tegenovergestelde wordt gesuggereerd. Ook een overmatig positief beeld van de eigen groep kan in stand gehouden worden door complottheorieën (Biddlestone et al., 2021; Golec de Zavala, Bierwiazzonek & Ciesielski, 2022; Sternisko, Cichocka, Cislak & Van Bavel, 2023). Belangrijk is de (ervaren) *conspiritualiteit*: mensen die eenzelfde manier van ‘totaal denken’ praktiseren en zich samen willen verzetten tegen het onrecht dat anderen (‘de kwaadaardige elite’) hen en de mensen om hun heen willen aandoen, zich daarbij bij elkaar betrokken voelen, zich herkennen in elkaars manier van leven, en zo een gemeenschap vormen (Harambam, 2021).

Politieke voorkeuren

Met name Amerikaanse literatuur wijst op een samenhang tussen politieke voorkeur en denken in complottheorieën (Kraft, Lodge & Taber, 2015; Nisbet, Cooper & Garrett, 2015; Oliver & Wood, 2014; Uscinski & Parent, 2014). Auteurs als Imhoff en Lamberty (2018) zien complotdenken zelfs als een inherent politiek verschijnsel. De invloed van politieke voorkeur loopt waarschijnlijk over de band van de epistemische motivaties (wat maakt dat bepaalde informatie al dan niet wordt geaccepteerd op basis van de al bestaande denk- en wereldbeelden) en over de band van de sociale motivaties (de behoefte om te behoren tot een specifieke, in dit geval politieke groep). Over het algemeen geldt dat rechtse politieke ideologieën sterker geassocieerd zijn met complotdenken dan linkse (Bruder, Haffke, Neave, Nouripanah & Imhoff, 2013; Latkin, Dayton, Moran, Strickland & Collins, 2021; Lewandowsky, Gignac & Oberauer, 2013; Stecula & Pickup, 2021). Aanhangers van *extreme* ideologieën aan beide zijden van het spectrum zijn echter sterker geneigd tot complotdenken dan anderen (Van Prooijen, Krouwel & Pollet, 2015).

Pathologieën

Zoals hiervoor beschreven is denken in termen van complottheorieën voor veel mensen dus onderdeel van relatief 'normale' processen van *motivated reasoning*. Desalniettemin zijn ook verbanden aangetoond tussen complotdenken en mentale stoornissen. Narcisme wordt bijvoorbeeld gezien als een voorspeller van complotdenken (Biddlestone et al., 2021; Cichocka, Marchlewska & Biddlestone, 2022; Cichocka, Marchlewska & De Zavala, 2016). Diverse studies wijzen ook op een relatie tussen complotdenken, waandenken en schizotypie (Barron et al., 2014; Bruder et al., 2013; Darwin, Neave & Holmes, 2011).

Traditioneel worden de overeenkomsten tussen paranoïde wanen en complotdenken benadrukt, omdat het in beide gevallen om onjuiste, hardnekkige en dikwijls bizarre overtuigingen zou gaan (Freeman et al., 2022). Recent onderzoek is meestal echter voorzichtig om complotdenken en paranoïde wanen te relateren en onderstreept juist de verschillen. Mensen met een paranoïde waan zijn vrijwel uitsluitend het doelwit van de vermeende samenzwering en staan meestal goeddeels alleen in hun overtuiging. Voor complotdenkers geldt feitelijk het tegendeel: het groepsproces staat bij hen centraal en zij voelen zich juist onderdeel van de wakkere groep die het complot doorziet. Bij complotideeën staat het gepercipieerde onrecht of leed van het collectief centraal, terwijl paranoïde wanen vaak gaan over het gepercipieerde leed of de onwerkelijke ervaringen en contacten van het individu zelf (Alsuhibani, Shevlin, Freeman, Sheaves & Bentall, 2022; Greenburgh & Raihani, 2022; Veling et al., 2021).

(Andere) psychologische kenmerken

Verder zijn er verbanden aangetoond tussen complotdenken en persoonlijke eigenschappen of neigingen die niet als stoornis te definiëren zijn. Swami et al. (2011) komen tot de conclusie dat (lagere) intelligentie een indicator voor complotdenken is,

anderen spreken op een iets algemenere manier over een verband met cognitief vermogen (Ståhl & van Prooijen, 2018) of hoogst genoten onderwijs (Georgiou, Delfabbro & Balzan, 2020). Bij mensen die een complottheorie aanjagen of op basis ervan actief handelen en andere mensen schade toebrengen, zou daarnaast sprake kunnen zijn van impuls- en/of agressieregulatieproblematiek (Lewandowsky & Cook, 2020; Pretus et al., 2018; Rottweiler & Gill, 2020).

Verschillende studies laten daarnaast zien dat complotdenken vaker voorkomt onder mensen die geneigd zijn patronen te herkennen in willekeurigheid (Van der Wal, Sutton, Lange & Braga, 2018; Van Prooijen, Douglas & De Inocencio, 2018; Whitson & Galinsky, 2008), hoewel anderen zo'n verband juist níet vinden (Dieguez, Wagner-Egger & Gauvrit, 2015). Verwant aan deze patroon-zoekende blik is een overactieve *agency detection*: de neiging om intentionaliteit te zien, ook als die er niet is. Ook dit geldt als een voorspeller van complotdenken, net als de neiging tot het toekennen van menselijke eigenschappen aan niet-menselijke fenomenen (de zogenaamde *antropomorfisering*; Brotherton & French, 2015). Geloven in paranormale of bovennatuurlijke fenomenen (Bensley, Lilienfeld, Rowan, Masciocchi & Grain, 2020; Bruder et al., 2013; Drinkwater, Dagnall & Parker, 2012; Swami et al., 2011), pseudowetenschap (Bensley et al., 2020) en magisch denken (Barron et al., 2014) blijken ook te correleren met complotdenken.

2.9 Verspreidingskanalen

Complottheorieën kunnen zich verspreiden via persoonlijke communicatie, sociale media en de klassieke media. Met de komst van internet en sociale media gaat deze verspreiding snel en gemakkelijk. Hoewel de algoritmen, filterbubbels of echokamers die daarbij een rol spelen ertoe kunnen bijdragen dat mensen in een 'fabeltjesfuik' terecht komen, kan de invloed van traditionele, gevestigde (of *mainstream*) media niet over het hoofd worden gezien. Ook berichtgeving via mediakanalen die complottheorieën problematiseren en bekritisieren, kan namelijk bijdragen aan de verspreiding en doorwerking van een complottheorie. Louter de blootstelling aan complottheorieën kan immers al effect kan hebben op de blootgestelde, ongeacht of iemand geneigd is de complottheorie te geloven of niet (bijvoorbeeld via het hiervoor beschreven *illusory truth effect*; Jolley & Douglas 2014; Van der Linden, 2015). Op soortgelijke manier kunnen ook niet-aanhangers aan de verspreiding bijdragen, bijvoorbeeld door berichten tegen te spreken of te ontkrachten. Daarmee wordt immers toch weer het narratief herhaald (Berinsky, 2017). De mate waarin dat daadwerkelijk gebeurt, mag niet worden onderschat: een studie van een 5G-complottheorie op Twitter bijvoorbeeld liet zien dat bijna driekwart van de posts daarover verspreid was door niet-aanhangers van de complottheorie (Ahmed, Vidal-Alaball, Downing & Seguí, 2020).

Mediawijsheid en het vermogen om nepnieuws te herkennen speelt desalniettemin een rol in de verspreiding van complottheorieën. Grotere kennis van nieuwsmedia is een

indicator voor minder complotdenken (Craft, Ashley & Maks, 2017). Hoewel nepnieuws herkennen een vaardigheid is die aangeleerd kan worden, zoals Roozenbeek & Van der Linden (2019) bijvoorbeeld aantoonde, blijkt ook dat mensen over het algemeen denken dat zij nepnieuws beter herkennen dan dat zij in onderzoek daadwerkelijk blijken te kunnen (Van der Linden, 2023).

2.10 Alles overziend

Complottheorieën hebben zich wellicht relatief recent een prominente plek verworven in zowel de politiek-bestuurlijke als academische belangstelling, als fenomeen hebben zij al een veel langere geschiedenis. Het is een inherent politiek fenomeen ook, met zowel een dysfunctioneel karakter (bezien van uit het dominante systeem), als een functioneel karakter (voor de aanhangers). Een fenomeen dat tot ontwikkeling komt in een complexe interactie tussen context en uiteenlopende actoren, met uiteenlopende vatbaarheden en kenmerken. De ontwikkeling en doorwerking van complottheorieën is zo gezien, en net als andere fenomenen uit de bredere familie van veiligheidspercepties, *complexiteitstheorie in de praktijk* (Eysink Smeets, 2021).

Dat maakt het ook verstandig complottheorieën te bezien in termen van de *processen* waarlangs complottheorieën zich vormen en gevolgd worden, in plaats van in termen van een complottheorie als 'eindproduct'; te kijken ook naar *interacties tussen verschillende actoren* in plaats van naar de actie van één actor alleen, en complottheorieën niet zozeer te zien als onveranderlijk of statisch, maar als een bovenal *dynamisch* fenomeen, waarin actoren of gebeurtenissen in alle fasen van het proces zowel energie kunnen toevoegen als onttrekken.

3 De aanpak van complottheorieën in de literatuur

Er bestaat vooralsnog geen algemeen geaccepteerde beleidstheorie voor de aanpak van een complottheorie zoals die in de gemeente Bodegraven-Reeuwijk tot uiting kwam. Er is zelfs (nog) geen sprake van een *best professional opinion* daarover. Voor de betrokkenen bij de Bodegraafse casus vormde dat een uitdaging: zij moesten pionieren in hun aanpak. In het professionele werkveld wordt dan ook naar deze aanpak gekeken als het startpunt voor de ontwikkeling van zo'n beleidstheorie. Idealiter is die natuurlijk geworteld in de wetenschappelijke literatuur.

Over het (voorkómen of) tegengaan van complottheorieën is in de internationale wetenschappelijke literatuur aanzienlijk minder geschreven dan over complottheorieën zelf. Zoals eerder aangegeven is in Nederland echter recent, mede als gevolg van de gebeurtenissen in Bodegraven, het denken over het voorkómen en beheersen van zogenaamde *online aangejaagde ordeverstoringen* in een stroomversnelling geraakt. Bij dergelijke ordeverstoringen gaat het om aantastingen van de openbare orde in (ook) de *offline* wereld, waarbij de aanleiding – al dan niet mede – is gelegen in *online* berichtgeving. In de vorm bijvoorbeeld van een online verspreide complottheorie, maar ook in de vorm van online oproepen tot ordeverstoring.

De intensivering van de aandacht voor dit fenomeen heeft recent geleid tot een stroom aan publicaties over de mogelijkheden dergelijke ordeverstoringen tegen te gaan. Daartoe behoren ook twee studies die in 2024 het licht zagen (De Veen, Eysink Smeets & Moors, 2024; Eysink Smeets, Baetens, De Veen & Moors, 2024). In deze studies is een overzicht opgenomen van interventies zoals deze in de (inter)nationale literatuur zijn beschreven.

Omdat de gebeurtenissen in Bodegraven het karakter hebben van zo'n *online aangejaagde ordeverstoring* volgen wij in dit hoofdstuk in belangrijke mate de structuur en bevindingen uit deze studies, waar nodig nog eens specifiek aangevuld met bevindingen uit de complottheorie-literatuur (paragraaf 3.2 en verder). Eerst staan wij echter nog even kort stil bij de bevindingen uit de literatuur over de aanpak van complottheorieën zelf.

3.1 De aanpak van complottheorieën sec

In het *Routledge Handbook of Conspiracy Theories* geeft Krekó (2020) een breed overzicht over de noodzaak, dilemma's en (on)mogelijkheden van interventies. De auteur staat daarbij allereerst stil bij de ethische en morele afwegingen die aan een aanpak vooraf zouden moeten gaan, zoals bij de vraag in hoeverre het naar voren brengen van een complottheorie niet domweg geschaard moet worden onder de vrijheid van meningsuiting.

Vervolgens schetst Krekó een raamwerk voor interventies aan de hand van twee dimensies: (1) preventief vs. reactief en (2) zendergericht vs. ontvangergericht. Zo ontstaat als het ware een matrix met vier cellen, waarin (denkbare) interventies in te delen zijn. Vervolgens geeft hij een overzicht van de beschikbare inzichten ten aanzien van interventies uit deze matrix, met hun uitvoerbaarheid, effecten en neveneffecten. Aan de hand hiervan beschrijft hij de mogelijkheden en beperkingen van interventies als *deplatforming*, *prebunking* en *debunking*. De inzichten daaruit hebben wij geïntegreerd in de navolgende paragraaf.

3.2 De aanpak van online aangejaagde ordeverstoringen

De internationale literatuur over de aanpak van ordeverstoringen met een belangrijke online dimensie is door Eysink Smeets, Baetens, De Veen & Moors (2024) samengevat in een tiental clusters van concrete *interventies*, die wij in het navolgende – met enkele kleine redactionele wijzigingen – zullen volgen. Het gaat daarbij om:

1. Monitoren, signaleren en duiden
2. Contentmoderatie
3. Deplatforming
4. (Andere) ingrepen in berichtenverkeer
5. Versterken mediawijsheid
6. Prebunking en debunking
7. Sociaal-relatieve interventies
8. Communicatie
9. Handhaving
10. (Na)zorg

Daarnaast benoemen zij *organisatorische voorwaarden* (zoals het beschikken over een adequate organisatie, kennis en competenties of een doordachte strategie) en *juridische randvoorwaarden* (zoals geschikte wet- en regelgeving, waaronder (juridische) bevoegdheden) die bepalen of een interventie optimaal kan worden ingezet. De interventies beschrijven wij kort in de volgende pagina's; op de voorwaarden komen wij terug in paragraaf 3.3.

1. Monitoren, signaleren en duiden

Studies van Nederlandse online aangejaagde ordeverstoringen benadrukken vooral *het belang* van het monitoren van verhalen en berichten die rondgaan en het signaleren van mogelijk dreigende ontwikkelingen. Om dat optimaal te doen, is een combinatie van online én offline gegevens belangrijk (Commissie ‘Project X’ Haren, 2013; Lokale Zaken, 2020; Moors et al., 2020, 2022). Voor een adequate duiding is kennis van de (lokale) dynamiek in betrokken groepen gewenst (De Veen, Eysink Smeets & Moors, 2024; Greijdanus, Bartelds, Postma & Vries, 2023). In het verlengde hiervan is – vooral in de Nederlandse vakliteratuur – een publicatiestroom op gang gekomen waarin de vraag centraal staat wat er op dit gebied van monitoring wel (en niet) is toegestaan (zie Bantema et al., 2021; Landman & Groothuis, 2022; Bantema, 2023; Hooghiemstra & Partners/Pro Facto, 2023a, 2023b, 2023c).

Terwijl in Nederlandse publicaties de vraag centraal staat *waarom* monitoring noodzakelijk is en wat daarbij al dan niet *mag*, richt de internationale academische literatuur zich vooral op de vraag (of en) hoe dat dan *kan*. Zowel het onderzoeksgebied van *rumsours* als dat van online aangejaagde ordeverstoringen bevat een substantieel aantal studies dat verkent (of laat zien) hoe sociale media gemonitord kunnen worden om (signalen van) maatschappelijke onrust of ordeverstoringen – of mogelijke ‘onderliggende’ fenomenen als *fake news*, *online hate* en radicalisering – vroegtijdig te signaleren. Sentimentanalyse is een daarbij vaak toegepaste methode (AlKhatib, El Barachi, AleAhmad, Oroumchia & Shaalan, 2020; Jamil, Pais, Cordeiro & Dias, 2022; Malik et al., 2023; Marchellim & Ruldeviyani, 2021; Watimin, Zanuddin & Rahamad, 2023), maar ook het gebruik van artificiële intelligentie wordt genoemd, al dan niet in combinatie met *expert content analysis* (Ajala et al., 2022; Kumar, Kumar, Mallik & Singh, 2023; Rajendran et al., 2022).

2. Contentmoderatie

Contentmoderatie behelst het proces waarmee internetplatforms berichten op hun platforms (idealiter) vrijhouden van onjuiste en mogelijk schadelijke c.q. strafbare informatie. Dat proces kent bij de meeste platforms vier stappen: (1) bepalen van ‘*community standards*’, (2) detecteren van schendingen van deze standaarden, (3) handhaving (inclusief mogelijkheden om daartegen in beroep te gaan) en (4) verantwoording afleggen over het proces van contentmoderatie (Clune & McDaid, 2023). Dat lijkt op het eerste gezicht een voor de hand liggend en weinig complex proces, maar Jiang et al. (2023) laten zien dat elk van de stappen beïnvloed wordt door een complexe ‘uitruil’ van waarden (waaronder grondrechten), belangen, juridische richtlijnen en mogelijkheden. Daarbij worden de verschillende stappen op meer manieren ingevuld: door geautomatiseerde processen, door menselijke tussenkomst van medewerkers van het platform, en door input van gebruikers van het platform.

Zeker in het geval van crisissituaties kunnen vraagtekens worden geplaatst bij de effectiviteit van de interventie, zo reconstrueren Goldstein en collega's (2023) aan de hand

van hun gevalstudie van Facebookverkeer rond de *Capitol Hill Riots*. Op Facebook vindt negentig procent van de interactie met berichten plaats in de eerste dertig uur na posten. Zelfs bij het relatief snel weghalen van berichten is daarmee zo'n tachtig procent van de verwachte interacties al achter de rug, zo constateren zij. Het verlagen van de snelheid van verspreiding van bepaalde berichten zou wellicht kunnen helpen, veronderstellen Goldstein en collega's (2023). Kréko (2020) wijst op vorderingen die Facebook zou hebben gemaakt met het – via aanpassing van algoritmen – minder gemakkelijk vindbaar maken van berichten. Het 'labelen' van berichten als mis- of desinformatie bleek eerder echter te leiden tot het tegenovergestelde effect van wat werd beoogd: de berichten werden daardoor juist sneller gedeeld (Levin, 2017 in: Kréko, 2020).

Gebruikers die door contentmoderatie worden gecorrigeerd voelen zich door een gebrek aan toelichting en/of de mogelijkheid hierover in gesprek te gaan nogal eens in de kou staan, zo observeert West (2018). Het roept verwarring en frustratie op. Ten slotte laten verschillende studies zien dat contentmoderatie ook weer strategisch gedrag uitlokt om de moderatie te omzeilen: *content moderation circumvention* (Gerrard, 2018; Gillett, Gray & Valdovinos Kaye, 2023; West, 2017).

3. Deplatforming

Terwijl contentmoderatie zich richt op de (verspreiding van) berichten, grijpt *deplatforming* in op de verzenders van deze berichten, door hen de toegang tot het betreffende platform te ontnemen. Innes et al. (2021) zagen hoe Facebook deze werkwijze hanteerde tijdens de coronapandemie. Zij observeerden daarbij ook dat dit leidde tot *replatforming*. Daarbij verplaatsen 'gedeplatformden' en hun publiek zich naar alternatieve netwerken met minder toezicht, waardoor problematisch gedrag juist zou kunnen intensiveren. Op deze manier zou *deplatforming* een desinformatie-netwerk weerbaarder kunnen maken voor verdere ontworping. Ook zogenaamde *minion accounts*, die zelf niet verwijderd zijn, maar die doorgaan met het delen van desinformatie van de 'gedeplatformde' bron, zijn een vorm van *re-platforming*.

Een indirecte variant van *deplatforming* is, aldus Krekó (2020), het oproepen van reclamebedrijven om niet meer te adverteren op platforms waar sprake is van desinformatie (en al dan niet specifiek bij bronnen daarvan), en daarmee het inkomen van zulke platforms of bronnen weg te nemen.

4. (Andere) ingrepen in berichtenverkeer

Diverse studies beschrijven pogingen van autoriteiten om (dreigende) online aangejaagde ordeverstoringen te voorkomen of te beheersen door het tijdelijk uitschakelen van internet en/of telecommunicatie. Het betreft hier nogal eens autocratische regimes die op deze manier protesten in de kiem proberen te smoren. Nog los van het feit dat het moeilijk voor te stellen is dat dit middel in Nederland zou worden ingezet, staat ook de effectiviteit ervan ter discussie. Want '*dissent does not die in darkness*', zo con-

stateren Rydzak, Karanja & Opiyo (2020) aan de hand van hun studie van dergelijke *shutdowns* in Afrikaanse landen. De interventie wordt vaak gevolgd door een verdere escalatie in de protesten. Een studie uit Pakistan laat vergelijkbare effecten zien, met boosheid, frustratie en toegenomen wantrouwen in de overheid tot gevolg (Purdon, Ashraf & Wagner, 2015). Scheid (2011) laat zien hoe ook in de Verenigde Staten lokaal met zo'n *shutdown* geëxperimenteerd is. De auteur constateert dat het niet alleen op gespannen voet staat met grondrechten, maar ook in ander opzicht gevaarlijk is, omdat het mensen die hulp nodig hebben de mogelijkheid ontnemt die hulp in te roepen.

5. Versterken mediawijsheid

Mediawijsheid en het vermogen nepnieuws te herkennen is (ook) van belang voor de weerbaarheid tegen complottheorieën en online aangejaagde ordeverstoringen. Mediawijsheid kan worden aangeleerd, bijvoorbeeld door er in het onderwijs aandacht aan te besteden (López-González et al. 2023; Roozenbeek & Van der Linden, 2019). Daarvoor zullen onderwijzers en docenten echter eerst moeten worden bekwaamd in 'critical media literacy', constateert Nagle (2018, p. 93) op basis van haar review. Van der Linden (2023) bepleit in zijn monografie een nog veel bredere aanpak dan via het onderwijs alleen. Hij vergelijkt mis- en desinformatie met een virus waarvoor de samenleving als het ware immuniteit moet opbouwen. Hij definieert elf 'antilichamen' die daarvoor nodig zijn, die bij elkaar goedbeschouwd zowel een culturele als een technologische ommekeer inhouden ten opzichte van de huidige stand van zaken. Een dergelijke brede benadering lijkt op wat Amit en Kafy (2022) bepleiten in hun systematische review van interventies ter voorkoming van gewelddadig extremisme.

6. Prebunking en debunking

Prebunking en *debunking* behelst het gebruik van *counter narratives* (alternatieve verhalen) om het hoofd te bieden aan mis- en desinformatie. Bij *prebunking* wordt informatie verschaft om te voorkomen dat mis- en desinformatie waar men later kennis van kan krijgen, daadwerkelijk wordt geaccepteerd. Bij *debunking* wordt informatie aangeboden om eerder ontvangen mis- en desinformatie als het ware te 'corrigeren'.

In een systematische review van dergelijke interventies om mis- en desinformatie over vaccins tegen te gaan, onderscheiden Whitehead et al. (2023) negen verschillende strategieën, waarvan sommige als veelbelovend werden gekwalificeerd, sommige gemengde effecten sorteerden en andere juist het tegenovergestelde deden van wat werd beoogd. Waarschuwingen tegen misinformatie (*prebunking*), het gebruik van humor en de kracht van wetenschappelijk bewijs leken de meeste potentie te hebben. Van der Linden (2023) voegt daaraan toe dat *prebunking* het beste werkt als je niet alleen een waarschuwing krijgt dat je mogelijk nepnieuws over een bepaald onderwerp onder ogen krijgt, maar ook een 'microdosis' van dat nepnieuws ontvangt (dus specifiek wat je kunt gaan tegenkomen), zodat je het herkent als je het daadwerkelijk tegenkomt.

Chan en collega's (2017) laten in een meta-analyse zien dat *debunking* onder voorwaarden enig effect kan hebben, maar voegen daaraan toe dat beleidsmakers zich daar zeker niet te veel van moeten voorstellen. Amazeen & Krishna (2024) voegen daaraan toe dat de theoretische basis voor *prebunking* aanzienlijk sterker is ontwikkeld dan die voor *debunking*.

Specifiek waar het gaat om complottheorieën zijn onderzoekers overwegend kritisch over de mogelijkheden (en wenselijkheid) van *debunking*. Geloven in een complottheorie heeft voor een aanhanger immers verschillende functies, die met (alleen) wat nieuwe informatie niet zomaar opzij zijn te schuiven (Harambam, 2021; Van Prooijen, 2022). Bovendien zijn er zorgen over een mogelijk *backfire*-effect: sommige mensen worden juist radicaler in hun overtuigingen wanneer zij worden geconfronteerd met tegenbewijs (Van der Linden, 2023).

Waar het gaat over *prebunking* achten wetenschappers het kansrijker om mensen te wijzen op de strategieën achter nepnieuws (waarvan het complotnarratief er één is) dan om ze te wijzen op de feitelijke onjuistheden van wat zij geloven (Van der Linden, 2023). Dit laatste kan ook werken, maar laat zich moeilijker vooraf voorspellen en heeft een relatief beperkte doelgroep – omdat het gaat over nepnieuws over een specifiek onderwerp.

Experimenten laten daarnaast zien dat het ‘inenten’ van mensen tegen nepnieuws het beste werkt als mensen zelf ondervinden hoe het is om hiermee geconfronteerd te worden en ze kunnen oefenen om dit te herkennen, in plaats van passief te worden gewezen op hoe je nepnieuws herkent (ibidem). Van der Linden ontwikkelde daartoe met collega's verschillende *serious games* waarin de speler zelf de manipulator van het nepnieuws is.

7. Sociaal-relatieve interventies

Diverse Nederlandse studies benadrukken bij online aangejaagde ongeremdheden het belang van *outreaching* werken en van opbouw van relaties door professionals met zowel bij (dreigende) ongeremdheden betrokken groepen, als met de gemeenschappen waar deze zich (zouden kunnen) afspeelen. Voedingsbodems voor onrust kunnen zo beter worden ingeschat, net als de risico's op daadwerkelijke ordeverstoringen, mede omdat signalen adequater kunnen worden geduid. In de gedigitaliseerde wereld kunnen professionals de gewenste relaties (en hun zichtbare aanwezigheid) nu niet alleen meer offline, maar ook online realiseren. De wijze waarop dit optimaal kan gebeuren is op dit moment nog volop in ontwikkeling (Dijkstra, 2022; Todorović, Koetsenruijter, Manders & Sieckelinck, 2023).

Daarnaast wordt idealiter gebruikgemaakt van verschillende vormen van sociale controle. In studies naar online aangejaagde ordeverstoringen is wel geconstateerd dat deelnemers aan protesten of rellen ook via sociale media andere mensen van bepaald

gedrag weerhouden (of juist aanmoedigen). Dat noemen we hier *in-group* sociale controle. Zichtbaar is echter ook dat niet-deelnemers sociale media gebruiken om hun afkeuring uit te drukken en/of zelfs mensen en gedragingen bij de autoriteiten aan te geven. We noemen dat hier de *out-group* sociale controle. Wij zijn echter vooralsnog geen voorbeelden tegengekomen van interventies door autoriteiten om dergelijke vormen van sociale controle in een gewenste richting te versterken. Een recent Nederlands onderzoek naar pro-sociaal omstandergedrag online kan echter wellicht tot inspiratie dienen (Rozendaal & De Jong, 2022).

8. Communicatie

De hiervoor beschreven pre- en debunking zijn natuurlijk al vormen van communicatie, de literatuur wijst ook op de noodzaak van (aandacht voor) communicatie in andere vormen. Zoals om interventies bekend te maken, te ondersteunen of inhoud te geven, om beleidskeuzen en strategieën toe te lichten, en natuurlijk om het bredere publiek te informeren, te adviseren of gerust te stellen (zie bijvoorbeeld Procter, Crump, Karstedt, Voss & Cantijoch, 2013; Wijnja, 2013). Deze studies laten zien dat autoriteiten daarbij nogal eens gemakkelijk terugvallen op *frames* waarin de betrokkenen bij ordeverstoringen afgeschilderd worden als (louter) crimineel (zie bijvoorbeeld Moors et al., 2022). Dit kan de afstand tussen autoriteiten en demonstranten verder vergroten en (nieuwe) kan tegenreacties in de hand werken.

De verschillende Nederlandse relstudies benadrukken ook het belang van het ontwikkelen van een expliciete sociale media-veiligheidsstrategie, waarvan de inzet van sociale media bij maatschappelijke onrust nadrukkelijk onderdeel uitmaakt, voortbouwend op gemeentelijke omgevingsanalyses (Moors et al., 2022). Ook verdient het aanbeveling in de sociale mediastrategie plaats in te ruimen voor het slim en gericht communiceren met potentiële dadergroepen (zie bijvoorbeeld Lokale Zaken, 2020; Moors et al., 2022).

9. Handhaving

Recente ordeverstoringen hebben in Nederland de vraag opgeworpen of de burgemeester – immers het bevoegd gezag waar het gaat om de openbare orde – wel voldoende toegerust is om dat gezag daadwerkelijk inhoud te geven. Inmiddels is er een keur aan (beleids)publicaties verschenen waarin de burgemeester en zijn of haar bevoegdheden centraal staan (zoals Bantema, 2023b; Bantema & Buitenhuis, 2023; Bantema et al., 2018, 2020; Schut, 2023; Van der Varst et al., 2022; Dijksma, 2023; G4, 2023; Minister van Justitie en Veiligheid, 2023; Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2023).

Waar het gaat om de mogelijkheden van *strafrechtelijke handhaving* bij online aangejaagde ordeverstoringen geeft de verzamelde internationale literatuur een divers beeld. In sommige publicaties (en sommige landen) wordt melding gemaakt van een vooralsnog tekortschieten van het strafrecht bij ongewenste online gedragingen. In andere publicaties en landen (zoals de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk) wordt

gesproken van een relatief snelle verandering van het strafrecht – ingegeven door een de-legitimerend perspectief op protesten en ongeregelde heden – waardoor betrokkenen snel strafrechtelijk kunnen worden vervolgd (zie bijvoorbeeld Loadenthal, 2020; Young, 2016).

Over de juridische mogelijkheden in Nederland verscheen eind 2023 een advies van de Landsadvocaat waarin alle – thans beschikbare – bestuursrechtelijke, strafrechtelijke en civielrechtelijke mogelijkheden om online aangejaagde ordeverstoringen te voorkomen of tegen te gaan nog eens compact zijn beschreven (Bierens, Jaasma, Perenboom & Bitter, 2023).⁷

10. (Na)zorg

Bij dit laatste onderdeel gaat het om het *beperken van de gevolgen* van (complottheorieën en) online aangejaagde ordeverstoringen voor individuen, groepen en/of de samenleving als geheel. Deze nazorg is niet anders dan bij niet-online aangejaagde ordeverstoringen, zij het dat door de online dimensie het leed ook specifiek via sociale media kan worden toegebracht. Een voorbeeld hiervan is *doxing*⁸ van professionals, bestuurders of burgers, wat om specifiek daarop toegesneden interventie- en beschermingsstrategieën vraagt. Hierover is nog weinig bekend.

In diverse studies van grootschalige ongeregelde heden werd wel een substantiële doorwerking geconstateerd op het mentale welbevinden van individuen en gemeenschappen in gebieden waar dergelijke ongeregelde heden plaatsvonden. Interventies om deze impact te mitigeren worden in de literatuur over de aanpak van online aangejaagde ordeverstoringen echter niet beschreven. Het roept de vraag op of hier sprake is van een *terra incognita* dat de moeite van een nadere verkenning waard is.

Nazorg die specifiek is gericht op complotdenkers is in de context van de aanpak van complottheorieën nog niet sterk ontwikkeld. De psychiatrische en psychologische diagnostiek (binnen de structuurdiagnose) en behandeling is lastig, vergt medewerking van degenen die het betreft én ziet eigenlijk op een aantal structurelementen van het complotdenken, maar niet op het complotdenken zelf. Dat vergt meer inzicht in de maatschappelijke context en de conspiratorialiteit waarin complotdenkers verkeren. Een succesvolle aanpak zou beide invalshoeken moeten combineren, want complotdenken en complotdenkers begrijpen kan alleen maar vanuit de maatschappelijke context waarin zij optreden (Sizoo, Strijbos & Glas, 2022).

7 De daarin beschreven civielrechtelijke mogelijkheden zijn mede ingegeven door de door de gemeente Bodegraven-Reeuwijk ontwikkelde strategie om de aanjagers van de ordeverstoringen aldaar (ook) langs civielrechtelijke weg het hoofd te bieden. Zie ook Van de Sanden (2023).

8 Doxing is het verzamelen of (verder) verspreiden van persoonlijke of gevoelige informatie van iemand anders, om iemand daarmee te intimideren. Vanaf 1 januari 2024 is dit strafbaar.

In de wetenschappelijke literatuur is echter wel een aantal individueel gerichte aanpakken beschreven waarmee positieve resultaten zijn geboekt. Dat geldt voor de inzet van *counter-narratives* door voormalige complotdenkers bijvoorbeeld, of het richten van het 'kritisch denken' dat complotdenkers belangrijk vinden op complottheorieën en die kritisch te ontleden. Daarnaast helpt het ook om af te zien van ridiculiseren en om complotdenkers vooral met empathie te benaderen over wat de kern van hun gevoel van onmacht is. In algemene zin geldt dat als mensen ervaren dat ze autonoom zijn, competent en verbonden, ze in theorie ook weer openstaan voor betrouwbare of wetenschappelijk gevalideerde informatie (Goldberg & Richey, 2020; Leonard & Philippe, 2021). Maar het is duidelijk dat op dit vlak nog veel ontwikkeling mogelijk is.

3.3 Voorwaarden

In het voorgaande beschreven wij de typen interventies die uit de literatuur naar voren komen. Zoals hiervoor aangegeven worden in de literatuur echter ook voorwaarden beschreven die gerealiseerd moeten zijn om deze interventies adequaat in praktijk te kunnen brengen. Daarbij maken wij, in navolging van Eysink Smeets et al. (2024) onderscheid tussen voorwaarden van strategische en organisatorische respectievelijk van juridische aard.

3.3.1 *Strategie en organisatie*

De internationale wetenschappelijke literatuur omvat weinig publicaties die een algemeen beeld geven van de *overall*-strategieën die gehanteerd (kunnen) worden om online aangejaagde ordeverstoringen te voorkomen en/of te beheersen.

Nederlandse studies van online aangejaagde ordeverstoringen wijzen echter op het belang van een *gedeelde gemeentelijke en politieke strategie* (bijvoorbeeld Lokale Zaken, 2020) en van *adequaate crisismanagement*, met daarin besloten het vermogen tot adequate signalering en duiding, strategische besluitvorming, coördinatie, zingeving en 'beëindiging' (Boin & Zouridis, 2018).

De Nederlandse studies wijzen ook op het belang van – wat je zou kunnen noemen – een *onlife*-benadering (Floridi, 2015): een benadering waarin signalering, duiding én interventies betrekking hebben op wat zich zowel *online* als *offline* voordoet. Hoe meer deze in hun onderlinge samenhang worden gezien en behandeld, hoe groter de kans is op adequate interventies, zo is het beeld dat uit deze studies oprijst.

Ook in de besluitvorming en uitvoering is het bijeenbrengen van inzichten van uiteenlopende aggregatieniveaus, disciplines of actoren essentieel, zo laten diverse studies zien. De hoge snelheid waarmee ontwikkelingen gepaard gaan vormt hierbij een extra uitdaging. Daarmee doet het tegengaan van (dreigende) online aangejaagde ordeverstoringen een groot beroep op samenwerking, coördinerend vermogen en specifieke

vormen van expertise. ‘Ervaring’ zou daarbij wel eens een doorslaggevende factor kunnen zijn (Commissie ‘Project X’ Haren, 2013; Greijdanus et al., 2023; Lokale Zaken, 2020; Moors et al., 2022). Net als kennis over de manier waarop sociale media en artificiële intelligentie (AI), fenomenen als radicalisering en extremisme aanjagen (Antinori, 2023; Pauwels, Brion, De Ruyver, Easton & Schils, 2014; Van Puffelen, 2021; Wolbers & Dowling, 2022).

Omdat lang niet elke gemeente frequent met online aangejaagde ordeverstoringen te maken heeft, zou het organiseren van wederzijdse ondersteuning dan ook een stap vooruit kunnen betekenen, zo suggereren De Veen, Eysink Smeets en Moors (2024). Dat geldt temeer omdat het voorkómen en tegengaan van online aangejaagde ordeverstoringen, waaronder de in het voorliggende rapport bedoelde uitwassen van complottheorieën, alle trekken heeft van een *wicked problem*. De personen en instituties die daarin aan zet zijn, worden geconfronteerd met tal van operationele en bestuurlijke dilemma’s. Deze behelzen onder meer de mogelijke strijdigheid tussen grondrechten of andere waarden die in het geding zijn, maar ook het actie-reactie-karakter dat in online aangejaagde ordeverstoringen besloten ligt (De Veen et al., 2024; Garcia Alfaraz, 2023; Luesink, Boin, Berger, Wijkhuis & Van Duin, 2022). In het complexe krachten spel dat daarmee samenhangt is inzicht in de eigen positie eveneens een belangrijke factor. Hoe geloofwaardig ben je als bestuurder bijvoorbeeld voor de aanhangers van een complottheorie als in die theorie juist de overheid de positie van *folk devil* inneemt (zie hoofdstuk 2, maar ook bijvoorbeeld Greijdanus et al. (2023)).

3.3.2 *Juridische voorwaarden*

Waar het gaat om de mogelijkheden tot het tegengaan van online aangejaagde ordeverstoringen, complottheorieën of desinformatie lijkt er sprake te zijn van een na-ijlend juridisch kader waarop echter, zo toont ook de literatuur, wel vooruitgang wordt geboekt. Die vooruitgang vindt ten dele plaats door het vergroten van het inzicht in de mogelijkheden van bestaande wetgeving. Ook is al sprake van toename van wet- en regelgeving, op Europees niveau bijvoorbeeld in de vorm van de *Digital Services Act* en de *AI Act*.

Dit laat echter onverlet dat, zoals Battista & Uva (2023) aangeven, nadere aanscherping van regelgeving nodig is om tot een bevredigende balans te komen tussen (individuele) belangen van burgers, (collectieve) belangen van overheden en (commerciële) belangen van providers. Die balans lijkt op dit moment nog ver te zoeken.

3.4 **Alles overziend**

De literatuur over het voorkómen of tegengaan van complottheorieën ‘sec’ is beperkt. Meer is bekend over de aanpak van online aangejaagde ordeverstoringen, al is (ook) deze literatuur van recente datum en nog volop in beweging. Desalniettemin beginnen

zich daarin al duidelijke lijnen af te tekenen, lijnen die wellicht zelfs als de voorbode beschouwd zouden kunnen worden van een ontluikende beleidstheorie. Een beleidstheorie die, het lijkt ons belangrijk om dat nogmaals te benadrukken, vrijwel non-existent was toen de gemeente Bodegraven-Reeuwijk met samenwerkingspartners de zich aldaar ontpinnende complottheorie het hoofd moest bieden. En die ook *mede* tot ontwikkeling kwam door de ervaringen die toen zijn opgedaan. In de komende hoofdstukken zullen we daarom de blik precies op die ervaringen gaan richten. Waarbij we (in het navolgende hoofdstuk) beginnen met een volgtijdelijke beschrijving van de gebeurtenissen. Wat ontwikkelde zich in Bodegraven? En hoe is daar door lokaal bestuur en haar partners op gereageerd?

4 De casus Bodegraven door de tijd bezien

In dit hoofdstuk beschrijven we chronologisch hoe de casus Bodegraven zich ontvouwde. Daarbij onderscheiden we zes fasen. Met een voorfase (fase 0), waarin Joost K. zijn herinneringen aan het misbruik uit zijn kindertijd hervindt. We beschrijven hoe de eerste signalen dat er iets speelt worden opgevangen (fase 1), hoe de urgentie door verschillende partijen op een verschillende manier wordt ervaren (fase 2), hoe de online spanningsopbouw ontaardt in een crisissituatie op de begraafplaats in Bodegraven-Reeuwijk (fase 3), hoe de gemeente vervolgens het voortouw neemt in de aanpak (fase 4), hoe aan een civiel- en strafrechtelijke aanpak van de aanjagers inhoud wordt gegeven (fase 5), en tot slot hoe de gemeente probeert terug te keren naar ‘normaal’ (fase 6). In elke fase beschrijven we zo feitelijk mogelijk wat er is gebeurd. De gebeurtenissen voorzien we in hoofdstuk 5 en 6 vervolgens van context en verdieping.

4.1 Fase 0: Hervonden herinneringen

In 2019 begint een voormalig inwoner van Bodegraven, Joost K., zijn ‘zoektocht naar de waarheid.’⁹ Naar eigen zeggen heeft hij herinneringen uit zijn kindertijd hervonden. Daarin zou hij stelselmatig zijn misbruikt en vervolgens zijn gehersenspoeld,¹⁰ om zo te voorkomen dat hij hierover ging praten. Het misbruik zou in de jaren tachtig hebben plaatsgevonden op verschillende locaties in Bodegraven, de plaats waar hij is opgegroeid. Naast hemzelf, zouden ook andere kinderen hiervan het slachtoffer zijn geworden. Een aantal van die kinderen zou bovendien, net als hijzelf, ooggetuige zijn geweest van een moord op een meisje. Velen van hen zijn, aldus K., in de afgelopen jaren onder verdachte omstandigheden omgekomen, om hen zo het zwijgen op te leggen.

9 Het precieze moment waarop deze zoektocht begon is onduidelijk. Een post (van vermoedelijk Joost K.) in het Telegram-kanaal Bataafse Nieuws wijst erop dat dit in augustus 2019 was (post 3/2/21), maar in een 84 pagina's tellend document dat wordt verspreid in reactie op de eisen van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk en de arrestatie van Wouter R. (op 2 juni 2021) wordt gesproken over december 2019. In andere video's noemt Joost K. geen specifiek moment, wel het jaartal 2019 (zoals: video *Kantelpunt Bodegraven*, november 2020).

10 Dit noemt hij MK-Ultra, naar het illegale onderzoeksproject van de CIA naar o.a. hersenspoeling.

Joost K. is in Nederland naar eigen zeggen daarom jarenlang zwart gemaakt. Hij zou als kind enige tijd uit huis zijn geplaatst¹¹ en is in zijn leven verschillende keren met politie en justitie in aanraking gekomen. Ook beweert hij dat er een moordaanslag op hem is gepleegd en dat hij ‘financieel vermoord’ is.¹² Sinds 2014 woont hij in het buitenland.

Het misbruik vond volgens Joost K. plaats binnen een ‘sado-pedonetwerk’. Hij beschuldigt meerdere mensen ervan onderdeel uit te maken van het netwerk (of de activiteiten daarvan te hebben verhuisd), onder wie twee mensen die bekend zijn in Bodegraven doordat zij daar jarenlang werkten. Ook herkent hij in februari/maart 2020 een RLV-directeur – als deze in het begin van de coronapandemie als voorzitter van het zogenaamde Outbreak Management Team (OMT) regelmatig op televisie is – als één van de kernfiguren uit het netwerk.¹³

Joost K. deelt zijn herinneringen met zijn directe familie, maar voelt zich door hen niet gehoord. Vervolgens probeert hij in de maanden daarna (mei-juni 2020) anderen te vinden die hem helpen met zijn verhaal, onder wie zijn verzekeraar en een redacteur van het VPRO-programma *Argos*.¹⁴ Zijn verhaal wordt echter ook dan niet opgepakt. Dit verandert wanneer zijn verhaal Micha K. bereikt.

4.2 Fase I: Eerste signalen worden niet verbonden

Op 23 augustus 2020 verschijnt een video op *Revolutionair Online*, het online platform van voormalig journalist Micha K., en op YouTube.¹⁵ In deze video vertelt Micha K. dat ‘een slachtoffer’ zich bij hem heeft gemeld. Het is Joost K., wiens verhaal hij in de video vertelt, maar die hij dan nog niet bij naam noemt. Wel noemt hij vermeende daders met naam en toenaam en noemt hij plekken in Bodegraven waar de gebeurtenissen zouden hebben plaatsgevonden. In een tweede video laat hij daarvoor naar eigen zeggen bewijs zien. Micha K. ziet het verhaal van Joost K. als onderdeel van een breder verhaal, namelijk dat het coronavirus wordt aangestuurd door pedofielen, onder wie

11 Volgens het hierboven aangehaalde document (hierna: ‘document JK’), zou hij toen 6 jaar zijn geweest en was dit voor ‘1 à 2 maanden’ (p. 3). Het is onduidelijk wie de auteurs zijn van dit document en het is lastig om te achterhalen in hoeverre het een authentiek document is. Wel bevat het verschillende screenshots van e-mails en appjes die Joost K. zou hebben gestuurd, al missen deze ook vaak de nodige context.

12 Hij vertelt dit zelf in een video die onderdeel is van de langere uitzending *Kantelpunt Bodegraven* (november 2020).

13 Dit blijkt zowel uit een video van Micha K., die het verhaal van Joost K. vertelt op *Revolutionair Online* (24 augustus 2020) als uit het document met het verhaal van Joost K., waarnaar we hierboven verwijzen.

14 Dit blijkt uit screenshots van mails van Joost K. opgenomen in ‘document JK’, tevens uit de video *Kantelpunt Bodegraven* (november 2020) en uit een gedeelde mail in het Telegram-kanaal Bataafs Nieuws (18 februari 2021). De benaderde redacteur maakte voor *Argos* een inmiddels roemruchte uitzending over het bestaan van mogelijk ritueel kindermisbruik in Nederland. Deze uitzending leidde tot Kamervragen en tot de instelling van de Commissie Hendriks, die voor het bestaan van georganiseerd ritueel kindermisbruik in Nederland geen bewijs vond. Zie: Eindrapport Commissie Hendriks, 21 december 2022.

15 Inmiddels is deze video op YouTube niet meer beschikbaar. Micha K. werkte lange tijd als journalist, maar is na een bedreiging van een journalist in 2011 door de Nederlandse Vereniging van Journalisten geroeyerd.

Bill Gates en 'Epstein-linken'.¹⁶ Hij houdt zich op *Revolutionair Online* al langer bezig met deze onderwerpen.

In diezelfde maand (augustus 2020) krijgt een van de door Joost K. aangewezen 'daders' een telefoontje van de politie. Daarin wordt verteld dat er een signaal is binnengekomen dat zijn naam en woonplaats genoemd worden in een online video. Dit voelt voor hem en zijn familie uitermate bedreigend. In de dagen en weken daarna volgen meer beschuldigingen. Dit leidt ertoe dat hij beveiliging inschakelt en besluit aangifte te doen van smaad en laster bij de politie. Bij de politie in zijn eigen woonplaats kan hij pas over langere tijd terecht, hij doet daarom elders aangifte. Het opnemen van de aangifte gaat goed, maar bij de aangifte moet ook een klacht worden opgenomen en ingediend. Hier wordt hij pas weken later op gewezen.

Ook de RIVM-directeur wordt er in augustus 2020 op gewezen dat hij online van pedofilie wordt beschuldigd. Omdat hij vanuit zijn functie vaker te maken krijgt met online haat en bedreigingen, tilt hij daar in eerste instantie niet zo zwaar aan. Wel wordt namens dit slachtoffer door zijn werkgever in september 2020 aangifte gedaan van smaad en laster. Deze aangifte wordt gedaan in een andere gemeente dan waar de aangifte van het eerdergenoemde slachtoffer is opgenomen. Volgens betrokkenen doet de politie de maanden daarna niets met deze aangifte.

In de nazomer van 2020 krijgt ook de toenmalige burgemeester van Bodegraven-Reeuwijk signalen dat er online het een en ander speelt rondom een vermeend pedo-satanisch netwerk dat in Bodegraven actief zou zijn geweest. Hij wordt hiervan op de hoogte gebracht door een medewerker, die in die periode 'iets ziet borrelen' op sociale media. De signalen komen voort uit een sociale media-omgevingsanalyse die routinematig wordt gemaakt over wat er op dat moment over de gemeente wordt gezegd en waarover het College van B&W wekelijks wordt gebriefd, aldus twee respondenten die in die periode werkzaam waren bij de gemeente Bodegraven-Reeuwijk.

De *online* impact van de eerste video van Micha K. lijkt aanvankelijk relatief beperkt.¹⁷ In de weken daarna *taggen* Twitteraars bijvoorbeeld het RIVM, *RTLNieuws* of NOS met het verzoek aandacht te besteden aan het verhaal van Joost K., maar dit gebeurt niet. Op 22 september 2020 kondigt Micha K. op *Revolutionair Online* aan dat er een aangifte komt tegen de RIVM-directeur vanwege een 'rituele lustmoord op een kleuter', waarvan 'iedereen in Bodegraven' de zaak kent, maar waarover '(bijna) niemand durft te spreken'. Ook op 30 september 2020 en 9 oktober 2020 volgen video's met 'updates'

16 Hiermee doelt hij op Jeffrey Epstein, een zedendelinquent en machtige zakenman die werd verdacht van mensenhandel en het seksueel misbruiken van minderjarige meisjes. Bron: video *Revolutionair online*, 23 augustus 2020.

17 Hoeveel impact iets heeft is lastig te bepalen, zeker omdat niet meer te achterhalen is hoeveel steun en interactie de YouTube-video kreeg, aangezien deze van het platform verwijderd is. De eerste tweet (die wij konden terugvinden) waarin de plaats Bodegraven gelinkt wordt aan 'pedo's' verscheen op 24 augustus 2020.

in deze zaak, waarbij in laatstgenoemde video naast Micha K. ook Wouter R. en Hans de M. figureren.

Naast de video's op *Revolutionair Online* verschijnen er (in elk geval) vanaf half oktober 2020 ook video's op een ander platform: Wees de Weerstand, een website met bijbehorend YouTube-kanaal. Hans de M. en Wouter R. zijn de gezichten van dit platform.¹⁸ De website lijkt aanvankelijk vooral gericht op het stoppen van de uitrol van het 5G-netwerk, later is er ook veel aandacht voor de coronamaatregelen en demonstraties daartegen. De M. en R. maken samen onder andere de serie *Kantelpunt*, dat voor de kijker qua format aandoet als een variant op *Peter R. de Vries, Misdaadverslaggever*.¹⁹ Ook Micha K. kent Wees de Weerstand.²⁰

Vanaf het najaar van 2020 wint het complotnarratief dat wordt uitgedragen door Joost K., Wouter R., Micha K. en Hans de M. aan zichtbaarheid en aanhang. Bij politie en justitie worden de signalen die daarover binnenkomen niet verbonden. Een urgentie om opsporingsonderzoek te starten en iets met deze signalen te doen, wordt evenmin gevoeld.

Joost K. doet op 6 november 2020 aangifte tegen twee personen die volgens hem betrokken zouden zijn bij het misbruik.²¹ Micha K., Hans de M. en Wouter R. zetten hun netwerk in om het verhaal van Joost K. te verspreiden. Dat doen ze via artikelen en video's op hun platforms en YouTube-kanalen, die ze via Twitter en andere sociale platforms zo breed mogelijk verspreiden.²² Begin november doet een van de hierin beschuldigden opnieuw aangifte bij de politie. Het blijft hem tot januari onduidelijk wat de politie hiermee doet.

Na een eerste *Kantelpunt*-uitzending op Wees de Weerstand over het verhaal van Joost K., verschijnen er eind november 2020 nog twee uitzendingen hierover op hetzelfde platform. In één van die uitzendingen filmen twee mensen zichzelf terwijl ze naar het politiebureau gaan om namens Joost K. aangifte te doen.²³ Het adres van een van de

18 Wees de Weerstand bestond in elk geval al in maart 2020, blijkt uit een zoekslag online.

19 Video *Kantelpunt Bodegraven*, het verhaal van [JK], nov/dec 2020.

20 Zo is hij te zien in gesprek met de makers van Wees de Weerstand, in video's die op 9 juli 2020, 4 september 2020 en 8 september 2020 worden geüpload op het Wees de Weerstand-kanaal op Bitchute. Bitchute is qua platform vergelijkbaar met YouTube. Omdat de video's van Wees de Weerstand niet meer te zien zijn via YouTube, gaan we hier af op de datum waarop video's op het Bitchute-kanaal van Wees de Weerstand zijn gezet. Dit deden zij als back-up, voor wanneer hun video's van YouTube zouden worden verwijderd (wat ook gebeurde). Dit staat in de omschrijving onder de video.

21 Op 4 maart 2021 krijgt hij bericht van de officier van justitie dat er geen nader onderzoek volgt. Zijn beklag dat hij daarop indient, wordt op 1 september 2021 ongegrond verklaard. Aldus het proces-verbaal in de zitting tegen Joost K., Wouter R. en Hans de M. (30-6-2022).

22 Dit blijkt uit de door ons uitgevoerde sociale media-analyse.

23 "Wij hebben in november 2020 twee christelijke mensen naar het gemeentehuis laten gaan om aangifte te doen", aldus Wouter R. in het proces-verbaal van de zitting op 30-6-2022. *mogelijk verwacht Wouter R. hier gemeentehuis met politiebureau. Dat mensen aangifte pogen te doen bij het politiebureau is ook te zien in de *Kantelpunt*-uitzending waarnaar in de tekst wordt verwezen.

door hen beschuldigde personen wordt genoemd en zijn huis komt in beeld. Er worden daar brieven en bloemen bezorgd en de bedreigingen worden serieuzer. Dit is het moment waarop het verhaal van Joost K. niet meer 'alleen' een (online) verhaal is. Zijn beweringen leiden nu ook tot fysieke actie. Van een ander slachtoffer wordt gesteld dat 'al zijn gaten', en 'met name zijn poriën' dicht moeten. Een van de aanjagers zegt 'het ergste voor die man [te vrezen]'.²⁴ Rond dezelfde periode wordt het een derde slachtoffer duidelijk dat hij in online video's wordt beschuldigd van satanisch kindermisbruik. Na het kijken van een van deze video's voelt hij zich hierdoor bedreigd en zeer onveilig. Ook hij treft maatregelen om zijn huis extra te beveiligen en wil aangifte doen.²⁵

4.3 Fase 2: Urgentie wordt door weinigen gevoeld

Terwijl de politie van het ene district de aangiften verwerkt die er tegen Joost K. en Wees de Weerstand liggen, liggen er ook aangiften in een ander district. In weer een ander district worden rechercheurs langs een andere weg betrokken bij de casus Bodegraven. Zij houden, op grond van art. 3 Wpg, al langer in de gaten wat er online speelt. Wat eind november, begin december 2020 hun aandacht trekt, is een adressenlijst die rondgaat met contactgegevens van enkele prominenten, politici en journalisten.

Bij de rechercheurs die de adressenlijst zien rondgaan staat Bodegraven niet specifiek op de radar. Het gaat hen om de bredere beweging van anti-institutionele sentimenten en complottheorieën die zij online monitoren. Voor hun gevoel bestaat er weinig animo binnen de districten om capaciteit te leveren voor een opsporingsonderzoek, vertellen twee respondenten van de politie. Het ontbreekt aan visie op wat online opruiing betekent en hoe dit samenhangt met bedreiging van bijvoorbeeld politici. De officier van justitie in parket Den Haag ziet alleen smaad en laster, maatschappelijke onrust mogelijk, maar legt geen relatie met het CTER-aspect van wat er in Bodegraven gebeurt: de (online) netwerken, het verspreiden van desinformatie, en de online opruiing die mogelijk tot bedreiging en extremistische acties aanleiding zou kunnen geven.

Ook in het district waarin Bodegraven ligt, wordt vooralsnog geen urgentie gegeven aan de zaak. Ondanks het feit dat een medewerker, die Joost K. vanuit het werk kent en soms ook met hem en zijn ouders in gesprek gaat, eind 2020 al inschat dat de situatie kan gaan escaleren. Dat is aangekaart bij een leidinggevende. Er wordt geen onderzoek gestart.

Online is er in januari 2021 steeds vaker aandacht voor Bodegraven en voor het verhaal van Joost K. in de live-uitzendingen die Wees de Weerstand dan al een tijdje maakt. Op

24 Zoals wordt beschreven in het proces-verbaal in de zitting tegen Joost K., Wouter R. en Hans de M. (30-6-2022).

25 Hij doet dit uiteindelijk niet.

16 januari 2021 mailt Joost K. zijn verhaal ook zelf aan de burgemeester van Bodegraven-Reeuwijk, met een verzoek om hulp.²⁶

Eind januari 2021 keert Hans de M. zich af van Wouter R., Micha K. en Joost K. (en andersom). Hij kan zich naar verluidt niet vinden in de referenties die worden gemaakt aan QAnon.²⁷ Dit weerhoudt hem echter niet van het uiten van dreigementen aan prominenten. Zo roept hij op 4 februari 2021 in een uitzending van Wees de Weerstand op tot het ontvoeren van Hugo de Jonge, die op dat moment minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is. De minister zou volgens De M. ‘opgeruimd’ moeten worden.²⁸

In dezelfde periode wordt Micha K. steeds actiever in de casus Bodegraven. Het *Red Pill Journal* ziet het levenslicht: een soort online journaal waarin Micha K., Wouter R. en Joost K. hun kijkers bijpraten over de gebeurtenissen in Bodegraven en andere zaken. Ook wordt op Telegram een groep en een kanaal aangemaakt waar volgers van Micha K., Wouter R. en Joost K. zich kunnen verzamelen en informatie kunnen uitwisselen. Deze kanalen,²⁹ waarvan Bataafs Nieuws en Bataafse Republiek de twee meest prominente zijn, groeien razendsnel qua aantal volgers. De eerste berichten in de Telegramgroep Bataafse Republiek zijn van 27 januari 2021. Een dag na oprichting heeft De Bataafse Republiek al 1.600 leden. Op 31 januari, vier dagen na oprichting, zijn dat er naar eigen zeggen van de beheerders al 2.000.³⁰ Het uiteindelijke aantal leden van beide kanalen tezamen wordt door het Openbaar Ministerie bij sluiting (op 11 oktober 2021) geschat op zo'n 13.000.

Bataafs Nieuws en Bataafse Republiek

Bataafs Nieuws betreft een Telegram-kanaal, Bataafse Republiek een Telegram-groep. Per dag worden er honderden al dan niet duizenden berichten gepost, al voert Bodegraven niet meteen de hoofdtoon. In Bataafs Nieuws en de Bataafse Republiek zijn Joost K., Wouter R., en Micha K. ook zelf actief door berichten te posten en op berichten te reageren. Daarnaast zijn er enkele beheerders die hen helpen bij het ‘onderhoud’ van het kanaal (waarover in hoofdstuk 5 meer).

26 Een (gedeeltelijke) screenshot hiervan is te vinden in ‘Document JK’ (p7). Joost K. verwijst hier ook naar in berichten in het Telegram-kanaal Bataafs Nieuws (10 februari 2021).

27 Aldus een blog van Barracuda, 27 januari 2021. Dit blijkt ook uit de door ons uitgevoerde Telegram-analyse.

28 Mede hiervoor krijgt De M. gevangenisstraf opgelegd. Zie hoofdstuk 6.

29 Bataafs Nieuws is een kanaal, Bataafse Republiek een groep. Telegram maakt hier onderscheid in. Voor het gemak van de lezer noemen we beiden hier een kanaal.

30 Met naar eigen zeggen bedoelen we: dat beweren de beheerders van de groep in de groep zelf. Het is niet meer te verifiëren of dat klopt.

Red Pill Journal

Het *Red Pill Journal* is een soort online journaal, waarin Micha K., Wouter R. en Joost K. hun kijkers bijpraten over allerlei zaken, waaronder de gebeurtenissen in Bodegraven. Het format borduurt voort op een format dat ook Wees de Weerstand hanteerde, met videojournaals die online worden gedeeld. Op het hoogtepunt, in februari 2021, verschijnt vrijwel dagelijks een nieuwe aflevering. Deze afleveringen duren ongeveer een uur tot anderhalf uur, soms langer.

In januari 2021 ontstaat er binnen de eenheidsleiding van de politie meer gevoel bij de achtergronden en verbanden tussen online verspreide complottheorieën, wat er (rondom de aangiften en onrust) in Bodegraven speelt en fysieke bedreigingen van mensen. Volgens een respondent vanuit de politie kwam dit onder meer door de actie van Bart van W., die medio januari 2021³¹ de ruiten ingooide van een oud-topambtenaar van het ministerie van Justitie die (vanuit vergelijkbare groepen) al vaker van betrokkenheid bij pedoseksuele praktijken is beticht. Micha K. vraagt in het *Red Pill Journal* aan mensen om voor die actie 'de duimpjes omhoog te doen'. De oud-top-ambtenaar wordt in die uitzending met de dood bedreigd.³²

Bestuurders en ambtenaren van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk zien inmiddels ook duidelijk dat er een connectie bestaat tussen Micha K., Joost K. en Wouter R. Ook herkennen ze dat er online verschillende verhalen worden gecombineerd, waaronder narratieven rondom corona, het RIVM, pedofilie, en Joost K.'s herinneringen. Het baart de burgemeester zorgen, omdat het thema's zijn waarop 'mensen te mobiliseren zijn'. Micha K. staat in januari 2021 op de agenda van de driehoek. De lokale autoriteiten van Bodegraven hebben in de periode daarvoor dan al een poging gedaan om te achterhalen of de beweringen van Joost K. waar zijn. Zij komen tot de conclusie dat het narratief niet waar kón zijn.

4.4 Fase 3: Crisis op de begraafplaats

Op 1 februari 2021 doet (onder anderen) Joost K. een oproep in de Bataafse Republiek om bloemen te gaan leggen op de Algemene Begraafplaats Vredenhof in Bodegraven. Hier zouden volgens hem immers meerdere slachtoffers van de gebeurtenissen begraven liggen. Volgens hem 'kan de media niet om een bloemenzee heen'. In het *Red Pill Journal* van diezelfde avond wordt opgeroepen tot een mars door Bodegraven-Reeuwijk, langs alle plaatsen die volgens de aanjagers gerelateerd zijn aan het satanisch-pe-

31 Dit strookt met een bericht op Revolutionair Online op 18 januari 2021 over het 'intrappen' van de deur van de desbetreffende oud-top-ambtenaar door Bart van W.

32 Bart van W. is al sinds de jaren negentig betrokken bij deze zaak. Zie ook: Van Buuren (2016). Van W. zegt zelf slachtoffer te zijn van misbruik door deze oud-topambtenaar. Tijdens een klein protest voor de rechtbank in Den Haag, waar twee vrouwen terechtstonden wegens bedreiging van de RIVM-directeur, is (op een video) te zien hoe Bart van W. 'We kunnen hem begraven in Bodegraven' roept over de betreffende directeur, die hij een kindermoordenaar noemt. Hij krijgt hiervoor in juni 2021 vier maanden celstraf opgelegd.

doseksuele netwerk. De oproep wordt een dag later nog eens herhaald. Hierbij worden ook namen van slachtoffers van het kindermisbruik die op de begraafplaats zouden liggen genoemd, net als vermeende getuigen die onder verdachte omstandigheden zouden zijn omgekomen of zelfmoord zouden hebben gepleegd. Ook toenmalig minister-president Rutte wordt in de uitzendingen van 5 en 7 februari 2021 verweten een ‘satanische pedofiel’ te zijn, wiens ‘dagen zijn geteld’.

De complottheorie evolueert zo van een online discours naar een concrete actie in de offline wereld; een ‘steunbetuiging’, zoals het op Telegram wordt *geframed*. In de dagen na de oproep komen groepen mensen naar de begraafplaats om bloemen te leggen, vaak voorzien van kaarten en teksten die verwijzen naar ritueel kindermisbruik. Hiervan worden foto’s en video’s gedeeld op Telegram, zowel in de ‘Bataafse’ groepen als in andere kanalen met inmiddels duizenden leden of volgers.³³ Online bedanken Micha K., Joost K. en Wouter R. de mensen die bloemen zijn komen leggen en moedigen zij mensen aan dit te blijven doen. Micha K. moedigt daarnaast mensen aan de media zo veel mogelijk te mailen, te schrijven en te bellen, ‘zodat het verhaal van Joost K. onder de aandacht komt’.³⁴ De ‘anti-pedorevolutie’ zou zijn begonnen.³⁵

Voor nabestaanden van mensen die op de begraafplaats begraven zijn én voor mensen die in die dagen een geliefde begraven, is het bloemenleggen uitermate pijnlijk. Dit geldt in het bijzonder voor de mensen wier overleden familieleden direct aangewezen worden als slachtoffers van het complot. Op een aantal graven van hen worden bloemen gelegd. In een enkel geval leidt dat tot een pijnlijke confrontatie tussen bloemenleggers en de ouder van een hier begraven ‘vermeend slachtoffer’, aldus verschillende respondenten. Voor de burgemeester zal die confrontatie een keerpunt in zijn denken over de aanpak van de complottheorie vormen (zie hierover verder paragraaf 4.5).

In eerste instantie volgt de gemeente Bodegraven-Reeuwijk de lijn om de rust te bewaren en de bloemenleggers zo min mogelijk te beperken in hun vrijheid van meningsuiting, aldus een respondent van de gemeente. Op maandag 8 februari, een week na de oproep, wordt echter besloten om wel de bloemen te verwijderen. De aanjagers en hun volgers beschouwen dit als grafschennis en uiten hun verontwaardiging, onder meer in vele boze en incriminerende telefoontjes met het Klant Contact Centrum (KCC) van de gemeente. De toon verhardt en de gemeente wordt door hen gezien als tegenstander. Op 10 februari besluit de gemeente om het leggen van bloemen toe te staan op een speciaal daarvoor aangewezen plaats, maar kaarten en opschriften direct te verwijderen, omdat die vaak expliciet verwijzen naar het complotnarratief.

33 Het gaat dan met name om groepen of kanalen die zich al met complotten, pedoseksueel (kinder)misbruik, QAnon, 5G e.d. bezighouden. Een van deze kanalen had in maart 2023 ruim 120.000 *subscribers*.

34 Zo blijkt uit de analyse van deze Telegram-groepen.

35 In het RPJ van 7 februari 2021, aldus het vonnis in het kort geding (2/7/21).

De ontwikkelingen zetten het KCC van de gemeente in deze periode sterk onder druk. Een respondent schat dat ongeveer dertig procent van de vijftig tot zestig dagelijkse telefoontjes gaan over de herinneringen van Joost K., de bloemen op de begraafplaats en aanverwante zaken. Soms komen volgers ook naar het gemeentehuis, of worden heimelijke opnames gemaakt van telefoongesprekken met het KCC, die vervolgens online worden gedeeld. Deze telefoontjes worden door medewerkers van het KCC als zeer belastend en soms als direct bedreigend ervaren.

In het driehoeksoverleg van 11 februari bespreken gemeente, Openbaar Ministerie en politie hoe ze de ontstane crisis verder willen aanpakken. In het weekend van 13 en 14 februari blijft het relatief rustig op de begraafplaats. De week daarna roepen Micha K., Joost K. en Wouter R. op om ook medewerkers in het gemeentehuis van Bodegraven bloemen te gaan brengen. Er worden vervolgens bloemen gelegd bij het privéadres van de burgemeester. Vanaf 17 februari (tot 7 maart) wordt beveiliging ingezet bij de begraafplaats en het gemeentehuis.

De acties verplaatsen zich nu naar andere plekken, zoals het plein voor het gemeentehuis in het centrum van Bodegraven en een park. Ook buiten Bodegraven-Reeuwijk vinden gerelateerde incidenten plaats. Op 21 februari 2021 worden er bloemen gelegd voor het treinstation in Groningen.³⁶ Op de linten staan teksten gelinkt aan QAnon. In Rolde (Drenthe) worden bloemen bij een hunebed gelegd.

Op 16 februari plaatst journalist Chris Klomp een artikel op zijn eigen website over het *Red Pill Journal*, de drie aanjagers, wat er in Bodegraven speelt, en de link met QAnon-gedachtegoed. Vier dagen later publiceert dagblad *Trouw* een artikel over de openbare ordeverstoring op de begraafplaats. De gemeente, die tot dan toe de lijn hanteert om het verhaal zo min mogelijk aandacht te geven – maar die tegelijkertijd wel voorsorteert op media-aandacht en de betreffende publicatie – komt op dezelfde dag met hun eigen persbericht.

Micha K., Joost K. en Wouter R. verwelkomen de aandacht: het is een ‘doorbraak’ waardoor meer mensen ‘wakker [zullen] worden’. De aandacht die zij in de maanden daarvoor in de (mainstream) media zochten voor hun verhaal, maar niet kregen, kregen zij nu wel. Het *Red Pill Journal* blijft tot 23 februari vrijwel dagelijks video’s publiceren waarin Bodegraven een (prominente) rol speelt. De bloemenleggers filmen en fotograferen hun activiteiten in Bodegraven en daarbuiten. Deze beelden zijn te zien in *Red Pill Journals*, in Telegram-groepen en op andere sociale media. Ook de oproepen om de gemeente te bellen worden daar gedeeld. Ondanks deze aandacht bereikt het bloemenleggen niet meer dezelfde intensiteit als op de begraafplaats in het eerste weekend van februari 2021.

36 Koen Schuiling was toen burgemeester van Groningen. Hij werd al in 2019 door Micha K. uitgemaakt voor pedofiel.

4.5 Fase 4: De gemeente neemt het initiatief

De gebeurtenissen in Bodegraven zijn uitgegroeid tot nationaal nieuws. Online krijgt de verspreiding van de complottheorie steeds meer tractie; er zijn bijna dagelijkse uitzendingen van het *Red Pill Journal* waarin beschuldigingen worden geuit jegens vermeende daders en getuigen. De Bataafse Republiek en Bataafs Nieuws groeien in omvang en er komen aanverwante groepen en kanalen bij, zoals provinciale kanalen, een speciale groep voor de ‘Bataafse jeugd’ en thuiszorggroepen voor volgers die zich niet willen laten testen of vaccineren.³⁷ Vanaf 8 maart is er ook een gebedsgroep. Er liggen verbanden met andere Telegram-groepen en Telegram-kanalen in de wereld van het ‘kritische denken’, sommige met tienduizenden volgers, waar Joost K., Micha K. en Wouter R. daarmee ook een platform krijgen.

De gemeente beseft dat juridische stappen nodig zijn om de rust op de begraafplaats permanent te laten terugkeren, de slachtoffers die beschuldigd worden te beschermen, en de verspreiding van de complottheorie en de activiteiten van de aanjagers te stoppen. De burgemeester doet op 23 februari 2021 aangifte tegen Micha K., Wouter R. en Joost K. wegens smaad en laster. Binnen de driehoek en in de gemeentelijke aanpak verschuift het zwaartepunt in de samenwerking naar strategisch niveau. Ook raadtpleegt de gemeente een externe advocaat, die al eerder met het gemeentebestuur heeft gewerkt. Hij zal vanaf dat moment betrokken blijven bij de aanpak van de gemeente om de ongewenste gevolgen van het online complotnarratief te stoppen. In een notitie van 10 maart beschrijft hij een aantal opties die de gemeente heeft om intelligent gebruik te maken van de mogelijkheden van (een combinatie van) bestuursrecht, civiel recht en – via het Openbaar Ministerie – van het strafrecht.

Als vanuit Bodegraven is besloten om de aanjagers van de complottheorie actief te gaan aanpakken, gaat de gebiedsofficier van justitie binnen het Openbaar Ministerie op zoek naar steun. Deze officier verkent de mogelijkheden om een strafrechtelijk onderzoek te starten en legt het verband met de officier van justitie belast met CTER, die al via de politie van de gebeurtenissen op de hoogte is. Langs beide lijnen – intern en de politie – begint bij deze officier van justitie het gevoel te ontstaan dat er meer aan de hand is dan ‘maatschappelijke onrust’ en dat de samenhang tussen allerlei online bedreigingen en complottheorieën een CTER- annex ‘online opruiing’-aspect heeft, wat mogelijk een opsporingsonderzoek rechtvaardigt, aldus een respondent van het Openbaar Ministerie. Op 11 maart gelast de officier van justitie dan ook een opsporingsonderzoek.

In het *Red Pill Journal* twee dagen eerder wordt een nieuw slachtoffer bij het narratief betrokken. Het zou gaan om een man uit Bodegraven die, volgens Joost K., zelfmoord

³⁷ Er is overigens nooit sprake van geweest dat mensen die zich niet wilden laten testen of vaccineren, geen thuiszorg meer konden ontvangen.

heeft gepleegd omdat hij betrokken was bij het misbruiknetwerk.³⁸ De aanjagers noemen de naam van de man in de uitzendingen en hebben een foto van de grafsteen van de overledene. Een bevriende rechercheur van de politie wijst de broer van de overledene op de uitzendingen. Die heeft tot dan toe alleen op grote lijnen meegekregen wat er rondom de begraafplaats speelde, via de media. De beschuldigingen over zijn broer maken hem erg boos. Hij belt daarop met de burgemeester om de mogelijkheid van aangifte en een kort geding te bespreken. Hierop laat de burgemeester weten dat de gemeente hier zelf ook over nadenkt.

De gemeente start niet veel later met een gecoördineerde, strategische aanpak (zie hierover verder hoofdstuk 6). Die bestaat allereerst uit een bestuursrechtelijke maatregel die de rust op de begraafplaats moet waarborgen.³⁹ Op 17 maart wordt daarom een noodverordening van kracht. Alleen familieleden van overledenen of bezoekers van begrafenissen mogen het terrein nog betreden. De maatregel werkt, aldus verschillende respondenten; maar zoals hierboven al aangestipt, was de begraafplaats op dat moment al niet meer de plek waar de aandacht van de complotdenkers zich op richtte. Online gaan de beschuldigingen richting vermeende daders en betrokkenen bij het narratief echter door.

De gemeente start op advies van de advocaat eind maart/begin april dan ook een civielrechtelijk traject. Geïnspireerd door de rechtszaken die in de Verenigde Staten tegen radiohost en complotdenker Alex Jones zijn gevoerd, wil de gemeente met een kort geding een halt toeroepen aan de onrechtmatige uitingen op sociale media die in het kader van de complottheorie worden gedaan. De insteek is niet alleen om de aanjagers tegen te houden, maar ook om schade op hen te verhalen, in de hoop dat dit ontmoedigend werkt en hun veronderstelde verdienmodel frustreert. Om (nog) sterk(er) te staan in dit kort geding, benadert de burgemeester enkele mensen die slachtoffer zijn van de beschuldigingen van Micha K., Joost K. en Wouter R. Eén slachtoffer besluit daarop mee te doen in het kort geding. Bij sommige anderen veroorzaakt het verzoek echter onrust, aldus twee respondenten die in nauw bij de aanpak waren betrokken.

Vanaf maart 2021 handelt de gemeente dus niet alleen reactief, maar is ze overgegaan op een proactieve handelswijze, om de online oproepen en het leed voor de slachtoffers en nabestaanden waar mogelijk te stoppen. Het besef daalt daarbij in hoe bijzonder de situatie is en dat niemand daarbij op routine kan terugvallen. Zoals een respondent van de politie het verwoordt: iedereen was fanatiek, durfde verbazing uit te spreken en grenzen op te zoeken.

38 Tijdens het kort geding dat de gemeente samen met de broer van deze overleden man aanspant, wordt het certificaat van overlijden van de man getoond. Daarin staat dat hij een natuurlijke dood stierf. De broer van de man wordt naar aanleiding van dit kort geding door de drie hoofdpersonen verweten dat hij de doodsoorzaak bewust zou verhullen.

39 Vonnis in kort geding 2 juli 2021.

Parallel aan het bestuurlijke traject loopt inmiddels ook het strafrechtelijke traject vanuit politie en Openbaar Ministerie. Uitgangspunt is om eerst stevige dossiers op te bouwen en daarna pas aanhoudingen te doen. Het opsporingsonderzoek is uit drie actielagen opgebouwd. Eerst het ‘laaghangend fruit’: de volgers die in zekere zin ook slachtoffers zijn, omdat zij zich lieten aansporen door de verhalen van de vier aanjagers. Dan de middenlaag van – dikwijls – beheerders en coördinatoren van Telegram-groepen en regionale organisatoren en facilitatoren. En tot slot de vier aanjagers. Het creëren van ‘martelaarschap’ moest vermeden worden, aldus een respondent van het Openbaar Ministerie.

4.6 Fase 5: Rechtszaken en procedures

Vanaf april 2021 wordt de toon online grimmig en dreigend. Zo vraagt Joost K. zich in een uitzending van het *Red Pill Journal* (23 april 2021) hardop af wie de RIVM-directeur ‘zijn welverdiende nekschot’ geeft. Een paar dagen later, op 28 april, is Wouter R. te zien terwijl hij de directeur filmt die naar zijn werk fietst. Ook zijn privéadres wordt gedeeld.

Vanaf dat moment wordt de RIVM-directeur permanent beveiligd. Het betekent ook een keerpunt in het strafrechtelijke traject. De officier van justitie krijgt op 29 april 2021 via een onderzoeker een aantal bedreigingen te horen die zijn gericht aan de RIVM-directeur. De officier van justitie herkent de urgentie, komt onmiddellijk in actie en gelast de aanhouding van de verdachten die de berichten hebben geplaatst.

Relatief kort daarna nog wordt overigens door Joost K. nog een video gedeeld waarin het ophangen van niet alleen de RIVM-directeur, maar ook van (minister) Hugo de Jonge, en (minister-president) Mark Rutte wordt gevisualiseerd.⁴⁰

Hoewel het dan intussen rustig is op de begraafplaats, leggen mensen in de hele straat waar het huis staat van een van de beschuldigen bloemen en kaartjes. Dat komt uitermate bedreigend over op hem en zijn familie. Ook op andere plekken worden nog (sporadisch) bloemen gelegd. Voor de mensen die onterecht beschuldigd worden onderdeel uit te maken van het satanische pedonetwerk – en die zich daardoor geïntimideerd voelen – is op dat moment nog weinig gedaan. Een aantal van hen heeft weliswaar (meerdere keren) aangifte gedaan, maar dat heeft nog niet geleid tot boetes, aanhoudingen of een stop van de online uitlatingen. De frustratie hierover groeit. Ook het contact met de politie verloopt wisselend. Hoe betrokkenen dit contact ervaren, hangt af van de politiemedewerker die zij spreken.

40 Zie: proces-verbaal zitting 30 juni 2022. De video werd niet door Joost K. zelf gemaakt, maar door een 73-jarige man uit Dordrecht. Hij is hiervoor veroordeeld.

Om meer zicht te krijgen op de ervaringen en eventuele behoeften van de beschuldigen die inwoner zijn van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk, huurt de gemeente in april/mei 2021 iemand in die goed bekend is met de Bodegraafse gemeenschap. De opdracht, aansturing en uitvoering verlopen echter rommelig en onzorgvuldig, zo merken verschillende betrokkenen op. Dit initiatief beantwoordt niet aan de behoefte van de beschuldigen en bereikt uiteindelijk ook maar ‘heel weinig’ mensen. Ook voor mensen binnen de eigen organisatie die zich bedreigd en/of onveilig voelen omdat zij direct of indirect met de casus te maken hebben, is door de gemeente op dat moment nog nauwelijks (na)zorg geregeld.

De gemeente Bodegraven-Reeuwijk is op dat moment druk bezig met de civiele procedure. Die moet, ook richting slachtoffers, laten zien dat de gemeente opkomt voor haar inwoners. De burgemeester en zijn adviseur zijn nauw betrokken bij de voorbereiding van het kort geding. Met steun van het Openbaar Ministerie sommeert de gemeente, samen met een nabestaande, Wouter R., Joost K. en Micha K. op 18 mei 2021 per aangetekende brief om te stoppen met hun onrechtmatige en schadelijke uitlatingen over het vermeende netwerk en daarbij betrokken personen, en gedane uitingen te verwijderen. Ook sommeert zij hen de geleden schade te vergoeden. Deze sommatie lachen de drie heren weg tijdens een uitzending van hun online journaal. Zij gaan door met hun uitlatingen. Wel zijn dan al drie beheerders opgestapt die hen hielpen met het beheer van de Telegram-groepen en -kanalen. Een vierde beheerder zal een paar weken later ook naar de achtergrond verdwijnen.

Wanneer het de aanjagers echter duidelijk wordt dat het de gemeente menens is, worden de online uitingen vilein. Op 27 en 28 mei bedreigt Wouter R. de burgemeester en advocaat van de gemeente in een uitzending van het *Red Pill Journal*. Hij suggereert dat zij meewerken aan het tegenhouden van gedegen onderzoek naar het verhaal van Joost K. Hij noemt hen daarom ‘rijp voor de doodstraf onder een militair tribunaal’.⁴¹ De advocaat doet hiervan aangifte, waarop het Openbaar Ministerie besluit om Wouter R. te laten arresteren. Op 3 juni wordt Wouter R. aangehouden in Siddeburen.

De zitting van het kort geding tegen de aanjagers vindt plaats op 17 juni 2021. Met de uitspraak op 2 juli stelt de civiele rechter de gemeente volledig in het gelijk. De inhoud van de civiele en de strafrechtelijke procedure was niet afgestemd, de timing echter wel, zodat de verschillende procedures elkaar niet in de wielen zouden rijden. In het strafrechtelijke traject wordt voor Wouter R. met zijn arrestatie een separaat strafdossier gestart. Zo kan enerzijds het opsporingsonderzoek naar de andere aanjagers worden voortgezet en anderzijds alvast een zaak worden gestart tegen Wouter R. Op 22 juni 2021 wordt in die zaak uitspraak gedaan en krijgt Wouter R. negen maanden gevangene-

41 Op 27 mei suggereert Wouter R. ook dat een aanslag op de RIVM-directeur gerechtvaardigd is. De directeur krijgt een paar dagen later een prijs uitgereikt. Wouter R. noemt het adres, en na een beeld van een explosie zegt hij ‘dat moeten we dus gaan doen’. Zie: Proces-verbaal rechtszaak tegen Wouter R., uitspraak 22 juni 2021.

nisstraf voor twee bedreigingen en opruiing. Ook moet hij schadevergoeding betalen. Op 13 augustus arresteert de politie Joost K. in Spanje. Micha K. is dan al opgepakt in Noord-Ierland, komt aanvankelijk onder voorwaarden vrij, maar wordt vanwege het schenden van die voorwaarden wederom opgepakt op 27 augustus.

Het oppakken van de drie aanjagers betekent niet dat het narratief rondom Bodegraven en de uitwassen daarvan geheel zijn verdwenen. Zo gooien twee mannen in de nacht van 18 op 19 augustus 2021 een molotovcocktail naar binnen bij een Groningse journalist en zijn vriendin, die beiden liggen te slapen op dat moment. De mannen zijn (onder meer) boos op de journalist omdat deze in een artikel kritisch schreef over de gebeurtenissen bij de begraafplaats in Bodegraven en over leuzen die een aantal weken eerder op fietspaden in Groningen waren gekalkt met onder meer 'Free Wouter [R.]' en 'De sleutel ligt in Bodegraven'.⁴²

Aan het eind van de zomer van 2021 vindt in Bodegraven een bestuurlijke wisseling van de wacht plaats. De burgemeester neemt afscheid en per 1 september 2021 treedt een interim-burgemeester aan. De noodverordening voor de begraafplaats zou op dat moment ook aflopen, maar wordt na overleg met het Openbaar Ministerie met twee weken verlengd. De interim-burgemeester kiest wat de aanpak van de verspreiding van de complottheorieën betreft eenzelfde lijn als zijn voorganger. Dat betekent: civielrechtelijk door blijven gaan en de rug recht houden, gesteund door de uitspraak van de civiele rechter. De aanjagers moesten voelen wat zij hadden aangericht, aldus twee respondenten van de gemeente. De gemeenteraad gaat hierin mee, ondanks enige twijfel over de kosten die dit met zich meebrengt.

Het Openbaar Ministerie laat op 11 oktober 2021, na machtiging van een rechter, het Telegram-kanaal Bataafse Nieuws en de Telegram-groep Bataafse Republiek sluiten. Er ontstaat echter al snel een alternatief.⁴³ Op Telegram zijn er (andere) supportkanalen om de aanjagers die zijn opgepakt te ondersteunen en informatie te delen over hoe het hen vergaat.⁴⁴ De informatie over de heren komt in eerste instantie via hun advocaten of van mensen die dicht bij hen staan. Micha K. neemt daarnaast een tijdje audio op vanuit zijn cel in Noord-Ierland, waar hij nog steeds verblijft in afwachting van uitlevering aan Nederland. Deze audiobestanden worden vervolgens door iemand anders online gezet.

In 2022 zet zowel het Openbaar Ministerie als de gemeente de strafrechtelijke en de civielrechtelijke trajecten voort. Strafrechtelijk betekent dat de uitlevering van Micha K., de strafzaak tegen Hans de M., Joost K., Wouter R., en de strafzaak tegen Micha K. Civielrechtelijk gaat het over een procedure tegen Twitter, omdat na de uitspraak in het

42 Zie ook: Bouma, 2021 hierover.

43 Al is het inmiddels minder actief en heeft het minder volgers.

44 Dit wordt nu (maart 2024) nog steeds gedaan, hoewel minder frequent.

kort geding van 2 juli 2021 een deel van de belastende informatie wel wordt verwijderd, maar zeker niet alles. Daarom stapt de gemeente, met het eerdere vonnis van de civiele rechter in de hand, opnieuw naar de rechtbank om van Twitter te eisen de berichten alsnog te laten weghalen.

Op 18 mei 2022 vonnist de civiele rechter dat Wouter R., Joost K. en Micha K. de gemeente Bodegraven-Reeuwijk ruim €200.000,- moeten betalen aan schadevergoeding. Hiermee volgt de rechter de onderbouwing van de causale relatie tussen de daad van de drie kopstukken en de geleden schade. De rechter oordeelt dat de gemeente schadeloosgesteld dient te worden voor het instellen van de noodverordening, het beveiligen van de begraafplaats en enorme inzet van menskracht als gevolg van de complottheorie. De gemeente legt vervolgens beslag op de bankrekeningen van de drie kopstukken.

Op 10 juni en 16 juni 2022 staan Wouter R., Joost K. en Hans de M. voor de strafrechter. De officier van justitie benadrukt in de rechtszaal hoe hard de bedreigingen de verschillende slachtoffers én hun families hebben geraakt. Twee weken later volgt het vonnis. De rechtbank gaat grotendeels mee met de eisen van de zaaksofficier. Eind augustus 2022 wordt de vierde verdachte, Micha K., uitgeleverd aan Nederland. Hij zat tot dan toe in Noord-Ierland. Op 11 april 2023 veroordeelt de strafrechter ook hem tot een gevangenisstraf, in zijn geval van 28 maanden (waarvan vier maanden voorwaardelijk).

In september 2022 eist de gemeente Bodegraven in kort geding van Twitter dat dit platform alle tweets die refereren aan satanisch-pedoseksuele praktijken in Bodegraven verwijdert. Deze zaak is dan al sinds mei 2022 (dagvaarding) in voorbereiding. Op 4 oktober 2022 wijst de rechter de eis van de gemeente af.

4.7 **Fase 6: Bodegraven wil terug naar normaal**

Primo januari 2023 treedt een nieuwe burgemeester aan in Bodegraven-Reeuwijk. Hij laat zich uitvoerig informeren over de achtergronden van de zaak Bodegraven en lopende procedures. Ook voert hij gesprekken met interne medewerkers die zich nog onvoldoende gehoord en gesteund voelden over de impact die de gebeurtenissen ook op hen hadden gehad. Dezelfde vraag zet hij uit bij enkele 'externe' slachtoffers.

Intussen is het al meer dan twee jaar na de eerste bloemen op de begraafplaats, en ruim 2,5 jaar sinds de eerste berichten over het verhaal van Joost K. online verschenen. Toch is de gemeente Bodegraven-Reeuwijk nog steeds met de casus bezig.

Op 17 mei 2023 wint Joost K. het verzet⁴⁵ dat hij aantekende tegen de rechterlijke uitspraak van 18 mei 2022 waarin de drie aanjagers aansprakelijk werden gesteld voor de door de gemeente geleden schade. Hij hoeft hierdoor de gevorderde schadevergoeding niet te betalen. Dit wordt op verschillende Telegram-kanalen gevierd als een overwinning. Niet lang na de uitspraak sturen de andere drie aanjagers een brief aan de gemeente, waarin zij schrijven ervan uit te gaan dat daarmee ook de grond is verdwenen voor de aan hen opgelegde schadevergoeding. Daar gaat de gemeente in mee.

Met deze laatste procedure komt er een einde aan de reeks civiele en strafrechtelijke procedures rondom het complotnarratief in Bodegraven. De aanjagers van het narratief hebben ten tijde van het schrijven van deze tekst (voorjaar 2024) inmiddels hun straf uitgezeten. Betekent dat daarmee ook het verhaal van Joost K. verleden tijd is?

Hoewel veel kanalen en groepen inmiddels verdwenen zijn, laat onder meer het bestaan van de verschillende Telegram-kanalen zien dat het verhaal van Micha K., Joost K., en Wouter R. geenszins vergeten is. Het verhaal van Joost K. vindt ook lang nadat de rust in Bodegraven is teruggekeerd in die kanalen nog steeds aftrek. Zo verscheen in juli 2022 nog een documentaire van 22 minuten over ‘het ware verhaal van [Joost K.]’.⁴⁶ Bovendien zijn er indicaties dat Joost K. in augustus en oktober 2023 vraagt om donaties om nieuwe uitzendingen te kunnen maken van het *Red Pill Journal*.⁴⁷ Journalist Chris Klomp waarschuwt er op 16 februari 2024 op zijn eigen website dan ook voor dat het complotnarratief, geïnspireerd op het verhaal van Joost K., niet weg is. Sterker nog, het lijkt zelfs terug, omdat Joost K. ‘het hele complotverhaal weer rondpompt’.⁴⁸

45 De schadevergoeding was toegewezen in een verstekvonnis. Hiertegen moet in de meeste gevallen verzet worden aangekend, en geen hoger beroep.

46 Deze documentaire is bijna 30.000 keer bekeken (peildatum 13 maart 2023).

47 Het is door ons niet met 100% zekerheid vast te stellen dat het hier gaat om Joost K. uiteraard.

48 Dat deze waarschuwing niet onterecht was, beschrijven we in de Epiloog.

5 De ontwikkeling van de complottheorie nader bezien

In het vorige hoofdstuk schetsten wij de ontwikkeling en aanpak van de complottheorie in Bodegraven door de tijd heen. Dat maakte inzichtelijk *welke* gebeurtenissen zich *wanneer* ontvouwd. In de volgende hoofdstukken verlaten we dit chronologisch perspectief en kijken we meer analytisch en overkoepelend naar de verzamelde data, zodat we inzicht krijgen in *hoe* en *waarom* bepaalde zaken zich ontvouwd zoals gebeurde en welke *context* en *keuzes* daaraan ten grondslag lagen. Allereerst kijken we, in hoofdstuk 5, naar de ontwikkeling van complottheorie zelf. In hoofdstuk 6 belichten we vervolgens de door de (lokale) autoriteiten ontwikkelde strategie (of beter: strategieën) en interventies om de complottheorie het hoofd te bieden.

5.1 Een vruchtbare voedingsbodem

5.1.1 *De coronapandemie, met de lockdown als versneller*

De gebeurtenissen in Bodegraven spelen zich in belangrijke mate af tijdens de coronapandemie. In maart 2020 kent Nederland zijn patiënt-0, daarna gaat het snel. We zien indringende beelden uit landen waar het COVID-virus al eerder de kop opstak: zoals van ‘mannen in witte pakken’ uit China en overvolle intensive care afdelingen in Italiaanse ziekenhuizen. Het kabinet kondigt maatregelen af, die al snel steeds strenger worden. Gedragsadviezen, *social distancing*, een ‘intelligente lockdown’, later gevolgd door een volledige lockdown.

De samenleving vertoont in reactie daarop alle symptomen van een samenleving in shock, zoals in de vorm van een – aanvankelijk – welhaast explosief toegenomen vertrouwen in minister-president en kabinet. Deze reactie op bedreigingen staat in de wetenschap bekend als het *rally-around-the-flag*-effect. Er is alle reden om aan te nemen dat de coronapandemie het gevoel van *existentiële* veiligheid van het Nederlandse publiek aantastte. Dat wil zeggen dat hun vertrouwen dat zij gevrijwaard zouden blijven van grootschalige bedreigingen van hun eigen voortbestaan een fikse knauw kreeg. Dit brengt (grote) onzekerheid met zich mee (Moors & Van den Wijngaert, 2024; Van Bochove, Moors & Schijvenaars, 2022).

In reactie op die existentiële onzekerheid zoeken, zoals beschreven in hoofdstuk 2, sommige mensen hun heil in complottheorieën. Deze bieden houvast en een zeker

gevoel van controle. Met name in het beginstadium van de coronapandemie was onduidelijk hoe het virus zich ging ontwikkelen en leek er geen grip te zijn op het beteugelen ervan. Tegelijkertijd is niet iederéén onder de indruk van het gevaar van het virus, van wat autoriteiten, wetenschap en media daarover naar voren brengen, of overtuigd van de noodzaak tot (en effectiviteit van) de door het kabinet aangekondigde maatregelen. De nogal eens wisselende verklaringen over de verspreiding van het coronavirus en de effectiviteit van bepaalde maatregelen (zoals het nut van het dragen van een mondkapje) tijdens persconferenties is begrijpelijk vanuit het gezichtspunt dat er sprake was van voortschrijdend inzicht, maar doen voor sommigen af aan de geloofwaardigheid van zowel overheid als wetenschap. Er lijkt in deze periode dus ook sprake van een zekere mate van *epistemische dissidentie*: mensen gaan eerder voor waar aangenomen wetenschappelijke kennis betwisten en verwerpen. Dit maakt het eenvoudiger om ook op andere vlakken te gaan twijfelen aan de informatie die aangeboden wordt door deze autoriteiten.

Tot slot valt nog iets anders op wanneer we de ontwikkeling van de complottheorie in Bodegraven naast de tijdlijn van de coronapandemie leggen. Juist tijdens de eerste volledige lockdown (inclusief de avondklok, die ingesteld werd tien dagen voordat het bloemleggen begint) neemt de verspreiding van het complotnarratief in snelheid en intensiteit toe, culminerend in de crisis rond de begraafplaats. Vanuit de criminologie weten we, dat vormen van (deviant) gedrag toenemen naarmate de gelegenheid daartoe toeneemt. De complottheorie in Bodegraven verspreidde zich vooral via sociale media. Om die berichten tot je te nemen, hier op te reageren of te reflecteren en eventueel ook weer verder te verspreiden, is gelegenheid nodig. In tijd en in middelen (digitale toegang). In de lockdown waren mensen meer dan gemiddeld thuis, wat ook de mogelijkheid verschafte meer dan gemiddeld op internet actief te zijn. Nog eens te meer omdat internet één van de beperkte middelen was die afleiding kon bieden.

Daarnaast raakten sommige mensen steeds meer in een isolement. Enerzijds letterlijk, door de lockdown(s), anderzijds figuurlijk door steeds steviger wordende discussies binnen families, vriendenkringen en andere gemeenschappen over het wel of niet opvolgen van de coronamaatregelen. Kritische geluiden werden weggezet als 'wappies'. Het is niet ondenkbaar dat deze vorm van sociale uitsluiting mensen online juist dichter bij elkaar bracht, in gemeenschappen van gelijkgestemden. Dit is ook duidelijk terug te zien in de ontwikkeling van de verschillende Telegram-kanalen gerelateerd aan de Bataafse Republiek, waarin mensen thuiszorg voor elkaar organiseerden en onderling herkenning vonden in hun (gevoelde) uitsluiting van de maatschappij.

Het is langs deze lijn van denken aannemelijk dat de coronapandemie en de lockdown niet alleen een voedingsbodem vormden voor de ervaren onzekerheid en het wegvalen van (wetenschappelijke) waarheden, maar mensen ook de gelegenheid boden om zich met de complottheorie bezig te houden en het aantrekkelijk maakten om gelijkgestemden te zoeken via (digitale) sociale contacten.

5.1.2 **Bestaande verhalen rondom vermeend kindermisbruik**

Verhalen over vermeend kindermisbruik door vertegenwoordigers van ‘de elite’ gingen al langer rond in de Nederlandse samenleving, waarbij deze ook zo nu en dan de traditionele media (*mainstream media*) bereikten (Van Buuren, 2016). Zoals in 2016 rond de getuigenis voor de rechtbank van een ex-justitie-topambtenaar, of in 2018 in de vorm van de Argos-documentaire *Het Verhaal van Lisa*. Kern van de verhalen was dat er niet alleen sprake was van gruwelijke vormen van kindermisbruik, maar ook dat deze afgedekt of verhuld zouden worden door de autoriteiten. Micha K. berichtte al ver voor de gebeurtenissen in Bodegraven op zijn eigen website en sociale mediakanalen over vooraanstaande Nederlanders die zich schuldig zouden maken aan (ritueel) kindermisbruik.

Verhalen met motieven als satanisch-pedoseksuele rituelen zijn al eeuwenoud, zoals we in hoofdstuk 2 toelichtten. Daarnaast ontstond eind 2017 in de Verenigde Staten het QAnon-gedachtegoed. Daarin staat het idee centraal dat er sprake is van een ‘*deep state*’, met een invloedrijke elite die zich schuldig zou maken aan kinderhandel en pedofilie. Het zou een kwestie van tijd zijn voordat zij worden ontmaskerd en gearresteerd. Uiteindelijk zou dit leiden tot de ‘*Great Awakening*’: een nieuwe wereld waarin ongelijkheid verleden tijd is. Het QAnon-gedachtegoed verspreidde zich in eerste instantie via *fringe* sociale media (4chan, 8kun), maar kreeg al snel breder bereik – ook in Nederland. Zo meldde NOS dat in september 2020 ‘bijna wekelijks groepen tegen pedofilie [demonstreerden]’ (Bouma, 2020).

Ook de Nederlandse elite (door aanhangers ook wel *cabal* genoemd), inclusief media en koningshuis, zouden deel uitmaken van de *deep state*. NOS beschrijft hoe onderzoek van de Universiteit van Amsterdam erop wijst dat in 2020 alleen al in openbare Nederlandse Facebookgroepen zo’n 40.000 berichten over QAnon werden geplaatst, die leidden tot ruim een half miljoen interacties (Bouma, 2020).

Het verhaal van Joost K. past naadloos in dit narratief.

5.1.3 **De faciliterende werking van internet en sociale media**

Het belang van sociale media en het internet als vehikels om het verhaal van Joost K. te verspreiden, kan niet worden onderschat. Het internet biedt iedereen de mogelijkheid om een verhaal te delen en daar aandacht voor te vragen, of om het verhaal van iemand anders een podium te bieden. Er is niet langer een redactionele check vooraf, van een ‘poortwachters’-functie zoals waarvan voorheen sprake was bij traditionele mediakanalen, zoals de krant. Uiteraard was het voor de komst van het internet ook mogelijk om meningen te verspreiden via flyers, posters en bijeenkomsten, maar het was een stuk moeilijker én duurder om daarmee een grote groep te bereiken. Met de komst van het internet en vooral sociale media, is deze drempel veel lager geworden.

Het is dan ook onwaarschijnlijk dat de vier aanjagers in dit verhaal elkaar hadden gevonden en hadden kunnen samenwerken zónder het internet. Zij woonden immers letterlijk ver uit elkaar: Joost K. in Spanje, Micha K. in Noord-Ierland, Hans de M. en Wouter R. (vermoedelijk) in Nederland.

Het is verleidelijk om het ‘succes’ van het online narratief te wijten aan algoritmen en filterbubbels op sociale media die mensen in een *rabbit hole* trokken. Hoewel veel sociale media er inderdaad op gericht zijn om de aandacht van de gebruiker zo lang mogelijk vast te houden en met algoritmen een poging doen om te voorspellen waarin de gebruiker geïnteresseerd is, is over de werking en invloed van algoritmen nog veel onduidelijk. Het actief kiezen om bepaalde content te bekijken en hier vervolgens iets mee te doen (delen, *liken*, volgen), lijkt minstens zo belangrijk.

Het online tegengeluid tegen de zogenaamde *mainstream media* is wel steeds verder aan het professionaliseren. Veel kanalen en groepen zijn niet langer hobbywebsites, maar gelikte platforms die, ironisch genoeg, sterk lijken op de platforms waar zij zich tegen afzetten. Een aantal van deze platforms heeft een vlucht genomen sinds de coronapandemie, zoals *De Andere Krant*. Er bestaat inmiddels ook een ‘alternatieve’ tegenhanger van de Nederlandse Vereniging van Journalisten: de Vereniging voor Vrije Journalisten. Wie zich afzijdig wil houden van de *mainstream media*, heeft dus voldoende alternatieven voorhanden. Het lijkt alsof deze platforms ‘klassieke’ journalistieke standaarden hanteren, maar in de praktijk blijkt dat vaak anders. Ook het *Red Pill Journal* dat in de verspreiding van de complottheorie zo’n centrale rol speelde is een voorbeeld van zo’n professioneel ogend platform.

De platforms professionaliseren overigens niet alleen, er is ook toename zichtbaar in het aantal. Op sommige van deze platforms vindt nauwelijks moderatie plaats, wat ze een geschikt alternatief maakt voor platforms waar content wordt verwijderd wanneer deze indruist tegen de richtlijnen van het platform. De video’s van het *Red Pill Journal* werden bijvoorbeeld op den duur geweerd van YouTube, waardoor de drie aanjagers moesten uitwijken naar andere kanalen. Hoewel deze kanalen minder bekend zijn bij het brede publiek en daarmee ook minder makkelijk vindbaar zijn voor mensen die het *Red Pill Journal* nog niet kenden, boden ze de aanjagers wel een plek om hun video’s te plaatsen en de link daarnaartoe met hun achterban (in bijvoorbeeld de Telegram-groepen) te delen. Naast YouTube werden zo ten minste vier andere platforms door de aanjagers gebruikt om uitzendingen te *livestreamen* of opnames daarvan te delen. Wie dacht dat het laten verwijderen van content op de ene plek dus betekende dat iets echt ‘weg’ is, kwam in dit geval bedrogen uit.

5.2 Een fluïde narratief

Het startpunt van het complotnarratief in de casus Bodegraven zijn de, naar eigen zeggen, hervonden herinneringen van Joost K. Aanvankelijk noemt hij alleen enkele men-

sen uit de Bodegraafse gemeenschap als de kernfiguren van het netwerk dat kinderen zou hebben misbruikt. Enkele mensen die Joost K. van vroeger zegt te kennen en die hij identificeert als getuigen, zouden daarnaast inmiddels onder verdachte omstandigheden zijn omgekomen. Het gaat om mensen die begraven liggen op de algemene begraafplaats in Bodegraven. Het aantal door hem als dader of getuige aangewezen personen breidt zich echter snel uit. Met onder meer de RIVM-directeur die volgens hem een kernspeler zou zijn in het netwerk (hoewel deze geen enkele link heeft met Bodegraven), net als een oud-politicus en een landelijk bekende journalist die allebei van het netwerk zouden afweten maar daarover hun mond zouden hebben gehouden.

Beschuldigingen

Waarvan mensen worden beschuldigd door de aanjagers van het complotnarratief valt uiteen in verschillende categorieën:

- Allereerst de mensen die het misbruik en de moord(en) in de jaren tachtig zouden hebben gepleegd.
- Ten tweede de mensen die getuige waren van deze misstanden (of hiervan weten), maar daarover zwijgen.
- Een variant hierop zijn familieleden van vermeende misbruikslachtoffers (destijds kinderen) die later op vreemde wijze zouden zijn gestorven. Deze familieleden zouden liegen over de ware doodsoorzaak van hun naasten.
- Tot slot is er een groep mensen die in eerste instantie geen link hadden met de veronderstelde gebeurtenissen uit de jaren tachtig, maar die als ‘verhuller’ van het complot werden aangemerkt, nadat zij tegen de verspreiding van het complotnarratief gingen optreden (zoals de burgemeester van Bodegraven-Reeuwijk⁴⁹ en de advocaat van de gemeente).

Micha K. plaatst in zijn uitingen op internet het verhaal van Joost K. nog eens binnen een breder verhaal, namelijk dat van een geheime agenda achter het coronavirus waarin ‘pedofielen’ een rol zouden spelen. Hij noemt daarbij onder andere de namen Bill Gates en Jeffrey Epstein. Ook Hans de M. en Wouter R. schrijven al langer over wat zij satanisch kindermisbruik en de COVID-19-‘scam’ noemden.

Wanneer het narratief zich verder verspreidt onder de volgers, is te zien dat het zich vervolgens vermengt met de COVID-19-protesten en uiteenlopende anti-overheids-sentimenten. En daarmee ontstaat een gevaarlijke cocktail, zoals een van onze respondenten het formuleerde. Een link wordt gelegd met de moord op andere jonge mensen, zoals naar voren komt wanneer niet alleen op de begraafplaats in Bodegraven bloemen worden gelegd, maar ook bij het graf van Marianne Vaatstra (in Friesland) en Nicky Verstappen (in Limburg). Later in februari 2021 legden volgelingen van het complotnarratief bloemen bij het NS-hoofdstation in Groningen en bij een hunebed in Rolde

49 Het gaat hier om de burgemeester die per 31 augustus 2021 afscheid nam van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk.

(Drenthe). Het MH17-monument en locaties in Breda en Bovenkarspel stonden nog op de lijst.

Wat ‘de complottheorie van Bodegraven’ is gaan heten, was dus een fluïde narratief. Al snel gaat het over veel meer dan alleen het vermeende kindermisbruik waarvan Joost K. het slachtoffer zou zijn geweest. Het verhaal wordt onderdeel (gemaakt) van het bredere, in meerdere vormen bestaande verhaal dat er sprake zou zijn van een elite-netwerk dat kinderen op gruwelijke wijze (ritueel) misbruikt en dat probeert te verdoezelen.

Steeds opnieuw voeren de aanjagers aan dat er geen gedegen onderzoek is gedaan naar de gebeurtenissen die Joost K. zich herinnert en dat zijn aangifte nooit is opgenomen door de politie. Ook feitelijk bewijs dat (onderdelen van) het narratief ontzenuwt, zoals aangevoerd in de rechtszaak tegen de drie aanjagers, doen zij af met deze aantoonbaar onjuiste, maar voor de volgers heel geloofwaardige argumentatie. Want ‘er is een complot en alle betrokkenen, de overheid voorop, proberen dat bewust te verdoezelen’. Hoe meer iets ontkend wordt, hoe meer dat wordt gezien als bewijs van het tegendeel. Dat Joost K.’s verhaal op punten ook feitelijk tegenstrijdig is, doet dus niet af aan de geloofwaardigheid ervan voor veel van zijn volgers.

5.3 De spelers

5.3.1 *De aanjagers: een dynamisch viermanschap*

De vier aanjagers vormen een dynamisch team, met ieder hun eigen kwaliteiten die elkaar goed aanvullen. Joost K. was een inwoner van Bodegraven. En geen onbekende, merken wij in de straatgesprekken: ‘Een wat zielige man, wiens verhalen je nooit serieus moet nemen’, zo oordeelde een voorbijganger wanneer we naar de gebeurtenissen vragen. En hij is niet de enige met een dergelijke inschatting.

Joost K. heeft een wat getroebleerde achtergrond.⁵⁰ Hij woont sinds 2014 (en ook ten tijde van de casus) in het buitenland. Daar is hij naar eigen zeggen naartoe gevlucht omdat hij onterecht vast werd gezet en vervolgd. Hij geeft zelf aan dat hij een dissociatieve stoornis heeft. Specialisten spreken ter terechtzitting echter van een paranoïde waanstoornis.⁵¹ Volgens de rechtbank is duidelijk dat Joost K. ‘volstrekt overtuigd’ is van het waarheidsgehalte van zijn hervonden herinneringen. De kans op recidive van bedreiging en opruiing schat het Pieter Baan Centrum (PBC) als matig verhoogd tot hoog. De experts aldaar oordelen dat het niet te verwachten is, dat Joost K. op de korte

50 Zo zou hij als kind enige tijd uit huis zijn geplaatst en komt hij in zijn latere leven diverse keren in aanraking met de politie, zie p. 31.

51 Rechtbank Den Haag, eerste aanleg, 30 juni 2022.

of middellange termijn anders gaat denken over het satanisch kindermisbruik en de door hem aangewezen daders en getuigen.

Joost K. volgt, aldus een respondent van de politie, al jaren de berichtgeving van Micha K. Deze voormalige journalist is in de wereld van de complottheorieën geen onbekende en publiceert al jaren frequent verhalen over (vermeende) pedofilie, corruptie of bijvoorbeeld oplichting door uiteenlopende mensen en organisaties (zie ook Van Buuren, 2016). Hij is in het verleden verschillende malen veroordeeld voor daarmee samenhangende activiteiten, zoals voor bedreiging, smaad, laster en het doen van valse bommeldingen. Het bedreigen van een journalist kostte hem daarnaast in 2011 zijn lidmaatschap van de Nederlandse Vereniging van Journalisten.

Micha K. publiceert sinds 2015⁵² verhalen op zijn website *Revolutionair Online*. Al lang voor hij zijn pijlen richtte op Bodegraven, berichtte hij over wat hij sado-pedonetwerken in Nederland noemt, waaronder over de (vermeende) activiteiten van een voormalige topambtenaar van het ministerie van Justitie.⁵³ Wie op zijn site zoekt op de tag 'pedofilie' krijgt tientallen pagina's met berichten voorgeschoteld.

Micha K. meldt in augustus 2020 in een video op zijn website voor het eerst dat zich 'een slachtoffer' bij hem heeft gemeld. Naar later blijkt: Joost K. Omdat Micha K. niet wilde meewerken aan psychologisch onderzoek, is niet bekend of er sprake is of was van een stoornis of van andere psychische problemen ten tijde van de casus Bodegraven. Wel schat de reclassering in haar rapportage voor de rechtbank het recidiverisico hoog in. Iemand uit de directe omgeving van K. omschrijft hem in een profiel in *de Volkskrant* (24/03/2023) als iemand voor wie 'werkelijkheid en fictie door elkaar [ging] lopen'. Een jeugdvriend suggereert dat de adoratie die hij online kreeg, verslavend kan werken. Micha K. zou in de complotwereld de erkenning hebben gevonden die hij elders miste. Iemand die veel met hem werkte, omschrijft hem in datzelfde artikel als 'heel rechtlijnig, het is goed of fout, er zit niets tussenin'.

Hans de M. is een religieus man, vervult een rol als spiritueel voorman en zou zich vanuit die rol het lot van Joost K. hebben aangetrokken. Hans de M. spant zich in voor zaken die naar zijn mening mis zijn in de samenleving. Hij heeft een eigen website, *Wees de Weerstand*, waarmee hij zich medio 2020 nog vooral lijkt te richten op het gevaar van de uitrol van het 5G-netwerk. Vermoedelijk heeft hij in die kringen contact gekregen met Wouter R. Die zou in het najaar van 2020 door hem gedoopt zijn. Hans de M. is trouwens maar enkele maanden bij de casus Bodegraven betrokken, want er ontstaat al snel onmin tussen hem en de drie andere heren. Vanaf januari 2021 gaat het drietal Micha K., Joost K. en Wouter R. zonder Hans de M. door.

52 Daarvoor was hij onder een andere naam actief.

53 Wiens huis in 2010 ook door hem werd beklad.

Wouter R., ten slotte, wordt door een respondent beschreven als een ‘leider die mensen in beweging krijgt’. Vanuit zijn achtergrond als leiderschapscoach zou hij heel goed begrijpen hoe groepsvorming werkt en wat nodig is om mensen zich met elkaar verbonden te laten voelen. Welbespraakt, intelligent en met een zeker charisma. Ter terechtzitting wordt gesproken van een man met een narcistische persoonlijkheidsstoornis. Het is niet ondenkbaar dat de constante aandacht en bewondering van grote groepen volgers belangrijk was voor hem – net als voor Micha K. Beide heren hebben ook veel werk en tijd aan hun volgers besteed. Volgens respondenten bevatten hun telefoons duizenden berichten van en antwoorden aan volgers. Die moeten zich door Wouter R. en Micha K. gehoord hebben gevoeld. En vice versa.

Wouter R. uit ideeën die passen bij het soevereine, autonome en vrije mens-gedachtegoed.⁵⁴ Hij uit interesse in andere complottheorieën, zoals rond de uitrol van het 5G-netwerk en in de theorieën rondom Bill Gates, de dood van John F. Kennedy en het Koningshuis.⁵⁵ Ook zegt hij een verband te zien tussen corona en kindermisbruik. In Bodegraven ontwaart hij een link met *mind control* en de zaak Epstein. Hij doet volgens eigen zeggen hiernaar al langere tijd onderzoek. Zijn onderzoek naar satanisch ritueel misbruik zou er daarbij voor hebben gezorgd dat hij wordt bedreigd en moet onderduiken.

Wouter R. is een man van wie respondenten de drijfveren verschillend waarderen. Volgens sommigen was hij oprecht geraakt door de zaak van Joost K. en wilde hij zich daarvoor inzetten. Dit uit hij ook tijdens zijn terechtzitting op 22 juni 2021, waarin hij zijn missie omschrijft als ‘heling van iedereen’. Hij zou het verhaal van Joost K. hebben onderzocht en zich gedwongen hebben gezien om uitzendingen te gaan maken om deze zaak onder de aandacht te brengen. Het valt hem naar eigen zeggen niet aan te rekenen dat er daarbij ‘sentimenten zijn ontstaan die behoorlijk moeilijk te managen zijn’. Ook tijdens de rechtszitting grofweg een jaar later (op 30 juni 2022) wordt gesteld dat Wouter R. er naar eigen zeggen ‘100% van overtuigd is’ dat wat Joost K. zich herinnert de waarheid is. Volgens het PBC is de kans op recidive voor wat betreft smaad matig verhoogd aanwezig. Voor wat betreft opruiing en bedreiging is dat risico laag.⁵⁶

Enkele andere respondenten zijn echter van mening dat het louter opportunisme was dat Wouter R. dreef. De financiële opbrengsten die de activiteiten opleverden, waren mogelijk ook interessant. In de rechtszitting van 16 juni 2022 werd gesteld dat de drie verdachten (Joost K., Wouter R. en Hans de M.) bij elkaar meer dan € 100.000,- aan donaties hebben ontvangen. Hiervan had Wouter R. ruim € 70.000,- onder zich.⁵⁷

54 Het soevereine gedachtegoed is complex, maar in de kern gaat het om mensen die aangeven de Nederlandse overheid niet meer te erkennen als legitiem. In de terechtzitting van 22 juni 2021 heeft Wouter R. het onder meer over het terugsturen van stempassen en dat Nederland als BV staat ingeschreven in Amerika.

55 Dit blijkt onder meer uit het proces-verbaal van de terechtzitting op 22 juni 2021.

56 Terechtzitting 30 juni 2022.

57 Wij hebben niet kunnen nagaan wat er met dit geld is gebeurd.

Een verdienmodel?

Naast oprechte verontwaardiging over wat Joost K. is overkomen en hoe daarmee om is gegaan, is het niet uit te sluiten dat ook financieel gewin een drijfveer was van de betrokken hoofdpersonen. Online en in de video-uitzendingen werd regelmatig om donaties gevraagd, waarbij ieder een eigen link/donatieactie leek te hebben. Toen zij op verschillende crowdfundingwebsites niet meer welkom waren, deelden zij hun rekeningnummer in de Telegramgroepen. Ook werd er merchandise verkocht, zoals hoodies, en verscheen er een boek van Joost K. over zijn herinneringen. Bijdragen werden gevraagd, zodat de drie hun werk⁵⁸ konden blijven doen en later ook om juridische kosten te kunnen dekken, aldus verschillende berichten online.

Complementair drie-/viertal

Zoals eerder aangegeven hebben wij niet met de aanjagers zelf gesproken of hun strafrechtsdossiers kunnen inzien, zodat wij ons beeld moeten baseren op wat zij zelf vertelden in hun (vele) bijdragen op internet, in rechtbanken, of op sociale media, alsmede op wat de betrokkenen bij de aanpak ons in de interviews vertelden. Het beeld dat daaruit naar voren komt, is dat van een synergetisch viertal, later drietal, met ieder met een eigen, complementaire inbreng.⁵⁹

Joost K. als het slachtoffer, dat vaak, uitgebreid en beeldend kan en wil vertellen over wat hem is overkomen. Micha K., met een schat aan ervaring op het gebied van het (uitdragen) van complottheorieën, een sterke motivatie om vermeende pedofiele netwerken aan het licht te brengen, een eigen website en een schare volgers. Hij is het dan ook die, samen met Wouter R., het verhaal van Joost K. zegt te onderzoeken, te boekstaven, onder de aandacht te brengen en de daders te willen straffen. Micha K. is ook degene die mensen aanspoort in actie te komen, door bijvoorbeeld op te roepen tot acties (zoals het bloemenleggen op de Bodegraafse begraafplaats), of door de gemeente 'plat te bellen'. Tegelijkertijd is te zien dat hij het *Red Pill Journal* en de Telegram-groepen ook gebruikt als verlengstuk van zijn eigen website, door regelmatig verbanden te leggen met andere theorieën. Wouter R. geldt in de samenwerking als de organisator en verbinder, als degene die structuur aanbrengt en uitzendingen in goede banen leidt. Hij zorgde onder andere voor de website en de *journals*. Hij was bovendien naar eigen zeggen de eerste die bloemen ging leggen op de begraafplaats.⁶⁰ Hij zou volgens een respondent ook degene zijn die ervoor kon zorgen dat mensen zich echt verbonden

58 Hiermee doelden zij op hun onderzoek en activiteiten rondom de herinneringen van Joost K.

59 Hoewel op basis van enkele van de vonnissen die over de aanjagers in de casus Bodegraven zijn uitgesproken niet gegeneraliseerd kan worden, blijkt in de wetenschappelijke literatuur steun te vinden voor wat de psychiatrische en psychologische rapportages en reclasseringsadviezen in die zaken hebben onderstreept. Dat geldt bijvoorbeeld voor de aanwezigheid van een meer of minder aanzienlijke mate van stress, frustratie en emotie. De onderzochte aanjagers zijn intelligent. Ze zouden een narcistische persoonlijkheidsstoornis hebben, of ten minste narcistische dynamiek (met achterdochtsdenken en waanachtige gedachten). Bij één van hen wordt gewezen op paranoïde wanen. Van impuls- en/of agressieregulatieproblematiek was bij echter geen van de onderzochte aanjagers sprake.

60 Aldus in terechtzitting op 22 juni 2021.

voelden met het viermanschap. Hans de M. ten slotte zou vooral de mystieke dimensie inbrengen. Samen met Wouter R. had hij daarnaast al een eigen website en achterban.

Het vier- c.q. driemanschap verspreidde in deze constellatie actief de boodschap van Joost K. De heren smeedden rond diens verhaal een *frame* van morele verontwaardiging, dat naadloos aansloot bij bestaande andere narratieven, zoals rond corona en vermeend (satanisch) kindermisbruik. Daarbij gebruikmakend van de voedingsbodem van onzekerheid uit de coronaperiode en de gelegenheid die de lockdowns boden voor meer en intenser online contact tussen mensen die zich niet konden vinden in de manier waarop de overheid met corona omging. In termen van *moral panic theory*, zoals we in hoofdstuk 2 beschreven, zou je ze kunnen beschouwen als de *morele ondernemers* in het complotnarratief. Wij noemen ze consequent aanjagers: de vier, later drie mannen die elkaar in de casus Bodegraven aanvulden tot een *perfect storm*.

5.3.2 *Het belang van beheerders en moderators*

Er waren verschillende mensen die de aanjagers gaandeweg gingen ondersteunen bij het verspreiden van hun boodschap(pen). Hoewel we minder weten over deze ‘mid-denlaag’ vanwege hun minder zichtbare rol en omdat ze (zie hoofdstuk 6) minder zijn aangepakt, is wel duidelijk dat ook zij een niet te verwaarlozen rol spelen in dit verhaal.

Als we bijvoorbeeld kijken naar het beheer van Telegram-kanaal Bataafs Nieuws, dan valt op dat er ten minste vier (andere) *admins*⁶¹ zijn die Wouter R., Joost K. en Micha K. helpen bij het beheer van dit kanaal. In een Telegram-kanaal kunnen alleen *admins* iets posten, *subscribers* kunnen slechts daarop reageren. In het Telegram-kanaal Bataafs Nieuws zaten vanaf de start (27 januari 2021) tot het moment van sluiten (11 oktober 2021) 8.025 berichten. Dat komt neer op gemiddeld zo’n 215 berichten per week of 30 berichten per dag. Een van de *admins* is vanaf het prille begin bij het kanaal betrokken en maakt al snel een post met ‘Bataafse regels’: de gedragsregels waaraan de mensen in de groep zich moeten houden. De *admin* waarschuwt dat gevoelige content zal worden verwijderd, omdat dit tegen de richtlijnen van Telegram ingaat. Dit moet voorkomen dat de groep door Telegram uit de lucht wordt gehaald. Enkele van deze richtlijnen zijn dat het oproepen tot geweld resulteert in een ban,⁶² net als het bewust stoken van onrust.

Gezien het aantal berichten dat deze *admin* post – soms wel tientallen per dag; overigens ook over geheel andere zaken dan Bodegraven – en het aantal geposte berichten in zowel Bataafs Nieuws als de Bataafse Republiek moet de *admin* een dagtaak hebben gehad aan het beheer. Het belang hiervan moet niet onderschat worden: zonder beheer

61 Het vermoeden is dat het hier gaat om vier verschillende personen. Zij doen dit namelijk onder een andere naam. Het is echter niet met honderd procent zekerheid vast te stellen dat dit daadwerkelijk verschillende personen zijn.

62 Het verwijderen van de betreffende persoon uit het kanaal.

wordt een groep of kanaal al snel een chaos, zeker wanneer het de grootte heeft die de Bataafse groepen op den duur aannamen. Op het moment van sluiten (oktober 2021) had De Bataafse Republiek bijna 8.000 leden; het Bataafse Nieuws zo'n 5.300 *subscribers*, aldus de Rechtbank Den Haag (vonnis 30-06-2022). Op het moment van sluiten bevatte De Bataafse Republiek zo'n 580.000 berichten. Dit komt neer op (gemiddeld) ruim 2.000 berichten per dag. De *admins* zorgden er overigens niet alleen voor dat ongewenste content (net als eventuele 'trollen') verwijderd werden, zonder actieve *admins* is het ook lastig om een gevoel van gemeenschap te creëren en een groep of kanaal levendig te houden. Ze wakkeren discussie aan en zorgen voor steeds nieuwe berichten door zelf te plaatsen of dóór te plaatsen.

De eerste *admin* krijgt na enkele maanden de ondersteuning van drie anderen. Alle vier stappen ze echter op in de periode mei-juni 2021, en het beheer ligt daarna louter in handen van Joost K. en Micha K. – Wouter R. is in juni 2021 al opgepakt. Te zien is dat vanaf dat moment de frequentie van berichten daalt. Dit is een indicatie van het belang van zowel goed beheer als goede organisatie, structuur en *Public Relations* – waarvoor met name Wouter R. aan de lat leek te hebben gestaan.

Als enige tijd later ook Joost K. en Micha K. zijn opgepakt, blijft het stil in Bataafs Nieuws. Daarna verschijnt er een *admin* onder een nieuwe naam,⁶³ die berichten doorstuurt uit andere Telegram-groepen en -kanalen die zijn opgericht om Joost K. en Wouter R. te steunen. De aard van de berichten wekt de suggestie dat de *admins* hen persoonlijk kennen of in elk geval toegang hebben tot hun naasten. Er worden bijvoorbeeld updates gedeeld over hoe het de heren vergaat in de gevangenis. Dit gaat door tot 11 oktober 2021, wanneer het kanaal wordt gesloten op last van het Openbaar Ministerie. Meteen is er alweer een nieuw kanaal en een nieuwe groep als doorstart. Hierin lijken dezelfde *admins* een rol te spelen. Wel tellen zowel kanaal als groep dan veel minder leden (respectievelijk 1.100 en 2.200 – peildatum 5 maart 2024).

5.3.3 *Een divers palet aan volgers*

Het duiden van de volgers in aantal en type is lastig. Want wanneer is iemand echt betrokken bij het verhaal? Wat zegt een *like* of het kijken van een uitzending van het *Red Pill Journal* nou eigenlijk? En wanneer 'gluurt' iemand alleen mee in bijvoorbeeld een Telegram-groep of -kanaal? De ontwikkeling van de leden en *subscribers* van de Telegram-kanalen en -groepen geeft een eerste indicatie van de aanhang van de aanjagers, zowel waar het gaat om hun omvang als de spreiding over het land. Zo worden er per provincie Bataafse Telegram-groepen aangemaakt. De spreiding over het land kan wellicht ook afgelezen worden aan de mate waarin de acties die in navolging van het narratief en de oproepen door het land heen zichtbaar werden en de subgroepen die

63 Het is niet te achterhalen of dit een van de voorgaande vier admins is geweest of een vijfde persoon. Deze admin heeft een andere gebruikersnaam.

daarvoor soms ook verantwoordelijkheid claimden. Zoals (deels) al beschreven in hoofdstuk 4 werden immers op uiteenlopende plekken werden bloemen (en soms ook knuffels) neergelegd.

Het aantal mensen dat bloemen kwam leggen op de begraafplaats in Bodegraven werd door professionals die daarbij actief waren geschat op enkele honderden. Dit betreft dus mensen die de moeite hebben genomen om naar Bodegraven te komen. Volgens enkele respondenten van de gemeente en politie die met bloemenleggers gesproken hebben, waren zij afkomstig uit het hele land en – naar hun professionele oordeel – ‘van alle rangen en standen’.

Een veel grotere groep heeft naar verwachting een of meer uitzendingen van het *Red Pill Journal* bekeken, of is onderdeel (geweest) van één van de Bataafse Telegram-groepen en -kanalen. Cijfermatige indicaties daarvan lopen uiteen van enkele duizenden leden/*subscribers* op Telegram, video’s die ruim 10.000 keer bekeken zijn, tot meer dan 100.000 views in Bataafs Nieuws (met een piek van ruim 245.000 op 28 maart 2021).⁶⁴

Deze groep is dus groter, maar ook lastiger te duiden: het scrollen langs een post op Telegram – ook wanneer je geen lid bent van een groep – telt immers al als een view. Hier zullen ongetwijfeld ook mensen tussen zitten die nauwelijks als ‘volgers’ te omschrijven zijn.

De algemene impressie van verschillende respondenten die zicht hadden op het online discours is dat veel volgers teleurgesteld waren in de overheid, soms ook boos waren. Dit onder meer vanuit een oprechte zorg over pedofilie en over wat Joost K. naar eigen zeggen zou zijn overkomen. Daarnaast wijzen respondenten erop dat volgers op zoek leken naar zingeving, vriendschap en betrokkenheid, wat zij vonden in de gemeenschap die ontstond in de Telegram-kanalen en rondom het *Red Pill Journal*.

Aan de andere kant zijn er ook mensen die, geïnspireerd door het verhaal in Bodegraven, overgingen tot veel verdergaande acties dan berichten volgen, bloemen leggen of telefoneren naar de gemeente. Zoals beschreven in hoofdstuk 4 gooiden twee mannen in de nacht van 18 op 19 augustus 2021 een molotovcocktail naar binnen bij een Groningse journalist. De mannen waren (onder meer) boos omdat de betreffende journalist in een artikel kritisch schreef over de gebeurtenissen bij de begraafplaats in Bodegraven en over leuzen die op fietspaden in Groningen waren gekalkt met onder meer ‘Free Wouter [R.]’.⁶⁵ Een andere man werd in oktober 2021 gearresteerd omdat hij zocht naar wapens om onder anderen Mark Rutte aan te vallen.⁶⁶ Hij zou inspiratie hebben gehaald uit De Bataafse Republiek. Ook andere volgers van Wouter R., Joost K.

64 Deze schatting van het aantal views is gebaseerd op een door de *admins* zelf gedeelde grafiek in Bataafs Nieuws.

65 Vonnis eerste aanleg, 18 juli 2022. Zie ook: Bouma, 2021.

66 Vonnis eerste aanleg, 30 december 2022; ECLI:NL:RBDHA:2022:14261

en Micha K. werden in de loop van 2021 veroordeeld tot celstraffen voor bedreiging, smaad, laster en opruiing (zie verder hoofdstuk 6).

5.3.4 *Het tegengeluid*

Naast volgers, zijn er online ook mensen die zich juist expliciet tégen de beweringen van de aanjagers keerden, deze uitspraken ter discussie stelden en weerlegden als onjuist (*debunking*). Dit was met name zichtbaar op (toen nog) Twitter, zowel door journalisten⁶⁷ als door ‘gewone’ gebruikers. Wouter R. verklaarde zelf ‘eindeloos geprovoceerd [te zijn] door trollen’.⁶⁸ De gemeente ontving ook e-mails van mensen die hen er bezorgd op wezen wat zich waar online afspeelde en wie zich daaraan schuldig maakten.

Ook in de media was het dominante perspectief ontsteltenis over wat er in Bodegraven aan de hand was. Dit past bij de lijn die de gemeente in haar eerste persbericht over de zaak koos. Daarin veroordeelt de gemeente de acties en vraagt ze aandacht voor het fenomeen complotdenken.

5.4 **Verspreiding en kanalen**

5.4.1 *Platforms van de aanjagers: meervoudige functies*

De uitgebreide (sociale) media-analyse die wij in het kader van dit onderzoek uitvoerden, geeft een beeld van de manier waarop de aanjagers hun boodschappen hebben verspreid. Drie van de vier heren beschikten bij het begin van hun betrokkenheid bij de complottheorie zoals gezegd over een ‘eigen’ website waarop zij actief publiceerden. Daarnaast gebruikten de aanjagers verschillende sociale media. Het gaat om bekende *mainstream* platforms, zoals Twitter en YouTube, en over minder bekende platforms: met name streamingswebsites als alternatief voor YouTube. Twitter werd onder meer gebruikt om mensen op te roepen om artikelen of video’s op YouTube, Revolutionair Online of Wees de Weerstand te bekijken. Daarnaast werd geprobeerd om het verhaal van Joost K. onder de aandacht te brengen van politici en nieuwsmedia.

Rond de tijd dat Hans de M. afstand neemt van de drie andere aanjagers (januari 2021), ziet een derde belangrijk medium het levenslicht: het *Red Pill Journal*. In dit online journal praatten Micha K., Wouter R. en Joost K. hun kijkers bij over allerhande (complot)zaken, waaronder de gebeurtenissen in Bodegraven. Wat opvalt is hoe professioneel de uitzendingen gemaakt zijn, met een gelikte intro en fragmenten tussen de hoofdmoot van de drie *talking heads* door. Mensen konden *live* meekijken en reageren. Op het hoogtepunt, in het voorjaar van 2021, verschijnen vrijwel dagelijks nieuwe af-

67 In veel gevallen op persoonlijke titel actief.

68 Vonnis 22 juni 2021.

leveringen. Deze afleveringen duren ongeveer een uur, soms langer. En zoals hiervoor beschreven wordt de communicatie via het online journaal al snel ondersteund door een Telegram-groep en -kanaal waar hun volgers zich verzamelden en informatie konden uitwisselen: *Bataafs Nieuws* en *Bataafse Republiek*.

Wanneer het aantal volgers groeit, groeit ook het aantal aanverwante Telegram-kanalen en -groepen. Zo kwamen er een *Bataafse* groep per provincie, een gebedsgroep en een thuiszorggroep, later ook een groep genaamd 'Red Pill Army'. Het 'Bataafse' werd zo steeds meer een handelsmerk. Er lagen daarnaast verbanden met andere Telegram-groepen en -kanalen van bekende figuren in de wereld van het 'kritisch denken'. In berichten was ook een link zichtbaar met (het gedachtegoed van) Forum van Democratie: leden van de groepen gaven aan dat dit de enige partij was die hen representeert en meestrijdt tegen de 'sado-pedo-maffia'.

Zichtbaar is wel dat na een snelle opkomst een snelle neergang volgde. Vanaf april 2021 stagneert de groei van het aantal leden, aldus een post in *Bataafs Nieuws*. In juni 2021 volgde een andere post waaruit blijkt dat het kanaal 'al maanden niet meer groeit'. Ook verschillende oproepen tot actie – bijvoorbeeld tot het leggen van bloemen elders – krijgen in die periode geen grote groepen meer op de been. Waardoor dit komt, laat zich niet gemakkelijk verklaren. Het kan zijn dat de eerste arrestaties van aanhangers van het *Red Pill Journal*-gedachtegoed hierbij meespeelden, maar dit kunnen we, zonder nader onderzoek onder de volgers, niet vaststellen.

Het is duidelijk dat de beschreven communicatiekanalen niet alleen het karakter hadden van informatie-uitwisseling, maar nadrukkelijk ook sociale ondersteuning en gemeenschapszin boden. Zij omvatten immers steungroepen, een gebedsgroep en bijvoorbeeld thuiszorg. Die thuiszorg ontstond vanuit de al eerder opgerichte Bataafse Thuiszorg, bedoeld om mensen die zich niet willen laten testen of vaccineren toch van thuiszorg te voorzien. Dat laatste onderstreept nog eens de vermenging van (aanhang en issues van) de complottheorie met (aanhang en issues uit) het verzet tegen de overheidsmaatregelen in het kader van de coronapandemie en teleurstelling over het functioneren van de overheid meer in algemene zin. Die vermenging was eerder al zichtbaar in de uitbreiding van het narratief en de in de diverse kanalen uitgewisselde berichten, maar werd in een later stadium ook nog eens zichtbaar in een van de rechtszaken rond Joost K. Tot grote verbazing van een der betrokkenen bleek een van de voorlieden van Viruswaarheid (voorheen Viruswaanzin) daar namens de verdediging het woord te voeren.

Daarnaast vertoonden het *Red Pill Journal* en de bijbehorende online groepen op den duur duidelijke kenmerken van een gemeenschap. Voor sommige volgers zal het gemeenschapsgevoel een rol hebben gespeeld in de aantrekkingskracht van het narratief. Een gemeenschap waarin mensen elkaar vonden in hun overtuigingen van wat goed en kwaad is in de wereld, en waarin Wouter R., Joost K. en Micha K. door sommigen ook

werden gezien als leiders, helden, en soms zelfs als vrienden, aldus een respondent. Een platform als Telegram maar ook de live-uitzendingen van de drie waren qua format uitermate geschikt om interactie tussen mensen op een laagdrempelige manier mogelijk te maken, ook als een interactie tussen ‘idool’ en ‘fan’. En ondanks de fysieke afstand tussen de drie – waarvan er twee immers niet in Nederland waren – en hun volgers uit (voornamelijk) Nederland. Dit werd volgens een respondent ook gefaciliteerd door in elk geval twee van de aanjagers, die zich zeer benaderbaar toonden en met honderden al dan niet duizenden volgers direct (kort) contact onderhielden. In de Telegram-groepen zien we ook verbondenheid tussen volgers onderling, bijvoorbeeld doordat mensen elkaar persoonlijk vragen naar elkaars gezondheid, of in de chat tijdens uitzendingen dingen schrijven als: ‘groetjes uit [plaatsnaam]!’.

Tot slot vervulde het Bodegraafse complot voor sommigen mogelijk ook een behoefte aan ‘entertainment’: als een ware detective werd er gespeurd naar bewijzen die het verhaal van Joost K. zouden versterken. Joost K. vroeg hier ook regelmatig zelf actief om: hij riep ‘getuigen’ op zich te melden, vroeg hulp om mensen te identificeren en deelde regelmatig foto’s met weinig context waarbij de lezer zelf moest puzzelen wat hij daar precies mee wilde zeggen. Mensen deden dat vervolgens ook. De aantrekkingskracht van een complottheorie als in de casus Bodegraven hangt vermoedelijk ook samen met de gelegenheid en de behoefte die veel mensen hadden om zich gedurende lockdowns online bezig te houden, te vermaken en contacten te leggen. Zoals ook beschreven in hoofdstuk 2 moeten de sociale motivaties om mee te doen met een complotnarratief niet onderschat worden.

5.4.2 *Mainstream media en ‘klassieke’ sociale media: een ander verhaal*

In de periode dat het online nog relatief rustig is over Bodegraven en het complotnarratief, krijgen bepaalde tweets toch tractie, deels omdat zij geretweet worden door twitteraars met veel volgers, deels omdat zij tegenreacties opleveren. Zo tuitert Micha K. op 24 november 2020 over een aangifte ‘wegens kindermisbruik en moord op een kleuter’, onder verwijzing naar een komende livestream op Wees de Weerstand. De tweet krijgt zowel kritiek als steun. De omvang daarvan is nu niet meer precies te reconstrueren, maar veelzeggend is dat een twitteraar zich op dat moment afvraagt ‘waarom dat bericht van [Micha K.] honderden *likes* heeft?’ Er is daarnaast sprake van meer dan honderd *retweets*, waaronder van een BN’er met bijna 10.000 volgers op Twitter. Zo krijgt de tweet van Micha K. uiteindelijk toch een groot bereik.

Door op Twitter politici en organisaties te *taggen* en te reageren onder nieuwsberichten op Facebook, probeert een aantal volgers aandacht te vragen voor het verhaal van Joost K. Daarin slagen zij vooralsnog niet. Er is wel een blogger die al in november 2020

kritisch schrijft over Wouter R., Micha K. en Hans de M.⁶⁹ Deze blogger meldt dat het YouTube-kanaal van Wees de Weerstand dan al verboden is, dat ze 'spreektijd hebben geleend bij een bevriende YouTube'er' en dat de livestream die daaruit voortvloeide niet meer dan twintig mensen trok. Volgens de blogger zijn de heren erop uit om de RIVM-directeur/voorzitter van het OMT schade te berokkenen, maar wil hun actie daarvoor maar niet van de grond komen.

De verhalen van de heren hebben tot dan toe – tot hun eigen teleurstelling – de mainstream media nog nauwelijks bereikt. Dit komt pas los rond de gebeurtenissen op de begraafplaats. Nadat de rust daar medio maart 2021 is weergekeerd, blijft Bodegraven in het nieuws in de context van de complottheorie. Dat komt met name door de meersporenaanpak die de gemeente Bodegraven-Reeuwijk op touw zet om de verspreiding van de complottheorie en de aanjagers ervan te stoppen (waarbij bijvoorbeeld de rechtszaken publiciteit genereren; zie verder hoofdstuk 6). Dit wordt in de Bataafse Telegramkanalen niet gezien als vervelend, eerder als logisch: aangezien er geen vertrouwen is in de mainstream media, is het te verwachten dat 'ze' het verhaal verdraaien. Passender lijkt hier het mantra 'slechte reclame is ook reclame'. Zo schrijft iemand in Bataafs Nieuws: 'Prachtig he? Wij moeten ons wezenloos *spammen* om het onder de aandacht te krijgen in binnen- en buitenland en het AD gooit met deze artikelen geen duit, maar goud in het zakje.'

5.5 Verspreide manifestaties in de fysieke wereld

De gebeurtenissen op en rond de begraafplaats in Bodegraven vormden op het eerste gezicht de opvallendste manifestaties van de complottheorie in de fysieke wereld. Niet alleen vanwege daaruit voortvloeiende verstoringen van de openbare orde in Bodegraven, maar ook omdat deze de complottheorie onder de aandacht van de media brachten en daarmee onder de aandacht van het grote publiek. Het waren ook deze gebeurtenissen die een keerpunt vormden in de aandacht van de (lokale) autoriteiten en daarmee een belangrijke impuls gaven aan de aanpak van de complottheorie die in dit onderzoek centraal staat.

Een al te grote focus op de gebeurtenissen rond de begraafplaats zou echter verhullen dat het complotnarratief zich, direct of indirect, ook op vele andere plekken en op ander momenten in de fysieke wereld manifesteerde. Bijvoorbeeld in de vorm van – voor de betrokkenen soms als zeer intimiderend ervaren – bezoeken aan het huisadres van vermeende daders en 'verhullers'. In de vorm ook van het leggen van bloemen in plaatsen (ver) buiten Bodegraven. Of in de vorm van het bestoken van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk met telefoontjes; telefoontjes die door medewerkers van het KCC als zeer belastend en soms als direct bedreigend werden ervaren. In de vorm ook van het

69 Zie Barracuda, Domdenken in de (alternatieve) media met mondsnoerende logica (https://barracudanl.blogspot.com/2020/10/koplopers.html?blogger_spider).

bekladden van adressen die met vermeende daders werden geassocieerd, zoals een gemeentelijk gebouw in Groningen, of van de molotovcocktail die naar het huis van een Groningse journalist werd gegooid. En ten slotte, in de vorm van bedreigingen van meerdere bewindslieden. Zeker deze laatste daden wijzen op een zekere vorm van radicalisering onder individuen uit de aanhang.

5.6 De complottheorie als rizomatisch fenomeen

Kijkend naar de complottheorie, de manier waarop narratief en aanhang zich ontwikkelden en naar de manier waarop deze zich vervolgens manifesteerden op verschillende plekken in de fysieke wereld, dringt zich het beeld op van een *rizomatisch* fenomeen. Een rizoom is een begrip uit de plantkunde – later ook overgenomen in de filosofie – dat de groeiwijze van specifieke plantensoorten omschrijft, met ondergrondse wortelstokken die zich horizontaal uitbreiden, om op gezette tijden aan de oppervlakte te komen en zich daar te manifesteren als plant. De kern van het rizoom is echter niet het individuele plantje dat aan de oppervlakte verschijnt, maar het netwerk van wortelstokken dat ondergronds voortwoekert, zich vertakt en verbreedt. Wanneer en waar de plant opduikt is lastig te voorzien, tenzij je weet onder welke specifieke omstandigheden dat gebeurt (in deze metafoor valt dan te denken aan een specifieke bodemsomstandigheid, voedsel in de grond, zonlicht en/of vocht).

In de metafoor van het rizoom worden de wortelstokken gevormd door het – grotendeels via sociale media – rondgaand narratief, de daaromheen groeiende persoonlijke en digitale netwerken, waarbij de narratieven én de netwerken nog eens verbindingen met andere narratieven en netwerken aangaan. Soms manifesteert het rizoom van de complottheorie zich dan aan de oppervlakte, in de vorm van een protestactie, een bedreiging of vernieling. Wáár of wanneer dat gebeurt, is van meerdere factoren afhankelijk. Zoals hiervoor al beschreven, was het bloemleggen op de begraafplaats van Bodegraven de meest in het oog springende gebeurtenis, maar kwam het rizoom van de complottheorie ook op uiteenlopende andere plaatsen en andere manieren aan de oppervlakte.

Opvallend is dat de aanjagers pas opriepen tot het bloemenleggen op de begraafplaats nadat éérst, zonder succes, de gedachte van een witte mars was gelanceerd. Waar en hoe had de complottheorie zich gemanifesteerd wanneer die initiële oproep wél was aangeslagen? Waar en hoe zou de complottheorie zich dán hebben gemanifesteerd? Was Joost K. in een andere gemeente opgegroeid, dan was het wellicht dié gemeente geweest die het centrum van het narratief was geworden. Micha K. richtte zijn pijlen in 2019 en 2020 nog op de burgemeester van Groningen, die hij ‘pedo-burgemeester’ en ‘kindermisbruiker’ noemde. In die zin zou bijna gesproken kunnen worden van *het toeval van Bodegraven*. Dat is enerzijds wellicht een geruststellende gedachte voor de gemeente Bodegraven-Reeuwijk en haar inwoners, anderzijds een verontrustende gedachte voor gemeenten elders in Nederland – die dus even gemakkelijk doelwit kun-

nen worden van een dergelijk narratief. Een narratief dat, zoals we hebben gezien, een geheel eigen leven kan gaan leiden wanneer de 'juiste' spelers samenkomen op het 'juiste' moment met de 'juiste' voedingsbodem.

Van rizomen is bekend dat deze alleen succesvol bestreden kunnen worden als alle delen van de wortelstokken worden aangepakt. Wanneer wortelstokken worden opgehakt, vormen zich uit de verschillende delen nieuwe eenheden, die weer eigenstandig rizomen vormen. Bestrijding met de verkeerde middelen zal er dus voor zorgen dat rizomen alleen maar voortwoekeren. Dat maakt dat rizomen uitermate lastig zijn te bestrijden en dat het twijfelachtig is of ze ooit écht volledig verdwenen zijn. In het volgende hoofdstuk zullen wij bezien in hoeverre dat ook voor de complottheorie in Bodegraven geldt.

6 De (ontwikkeling van de) aanpak nader bezien

In dit hoofdstuk proberen we de kernvraag van dit onderzoek te beantwoorden. Welke strategie ontwikkelden de gemeente Bodegraven-Reeuwijk en haar partners om de (uitwassen van de) complottheorie het hoofd te bieden? Vanuit een ‘wat is er gebeurd’-perspectief beschreven we in hoofdstuk 4 chronologisch de ontwikkeling van de complottheorie en de aanpak. In hoofdstuk 5 bezagen we de ontwikkeling van de complottheorie thematisch. In het voorliggende hoofdstuk doen we datzelfde voor de ontwikkeling van de aanpak.

6.1 Niet één, maar meer strategieën

De strategie en aanpak die de gemeente en haar lokale veiligheidspartners ontwikkelden en uitvoerden naar aanleiding van de gebeurtenissen rond de begraafplaats hebben in het politiek-bestuurlijke en professionele veld veel aandacht getrokken.⁷⁰ Wat er in Bodegraven gebeurde, was welbeschouwd geen geheel nieuw fenomeen. Ook bij eerdere spraakmakende zaken ontstond online én offline reuring, gevoed en geëxploiteerd door aanjagers met disruptieve bedoelingen. En ook in die zaken lag er veel druk op gemeenten, politie en justitie om op het vlak van kennis, informatie en capaciteit domein- en regio-overstijgend samen te werken.⁷¹ In Nederland zijn er echter niet of nauwelijks voorbeelden te vinden van een gemeente die het voortouw nam in een weloverwogen en – *spoiler alert* – best succesvolle aanpak van een complottheorie en maatschappelijke onrust die hieruit voortvloeide. Met die aanpak bracht Bodegraven gemeentelijke uitvoeringspartijen, bestuurs- en civielrechtelijke expertise, en partners uit de strafrechtketen bij elkaar, met het oogmerk inwoners en slachtoffers te beschermen en de aanjagers van de complottheorie te stoppen.

70 Zoals al kort aangestipt in hoofdstuk 1 vormde die aandacht mede de aanleiding tot dit onderzoek: collega-bestuurders en -professionals waren zo geïnteresseerd in (naar wij nu moeten zeggen: dit deel van) de strategie, dat de belangrijkste actoren daarin welhaast overvraagd werden waar het gaat om het delen van hun ervaringen. Om *bias* bij het reconstrueren van de ontwikkelingen te voorkomen, net als *cherry picking* bij het overnemen van de ervaringen, leek het daarom verstandig dit onderzoek uit te voeren, waarin de opgedane ervaringen nog eens onafhankelijk en geplaatst in een breder perspectief zouden worden gereconstrueerd.

71 Denk bijvoorbeeld aan de zaak Vaatstra (Leeuwarden), de zaak Ambrosius (Putten), de zaak Verstappen (Brunssum), de zaak ‘Lisa’ (onderzocht door de Commissie Hendriks uit 2022). Zoals we eerder aanstipten, legden de aanjagers en volgers in de zaak Bodegraven zelf een directe link met deze eerdere zaken. Op iconische plekken die daarmee samenhangen werden bijvoorbeeld bloemen gelegd, er werden manifestaties gehouden, of er werd gericht aandacht aan besteed via online kanalen.

Feitelijk was in de Bodegraafse casus niet van één strategie sprake. En eigenlijk stond er ook niet meteen een strategie in de steigers. Die ontstond vanuit de praktijk, vanuit de samenwerking tussen verschillende partijen, die reageerden op wat ze zagen gebeuren en die anticeperden op wat ze dachten dat nog kon gaan gebeuren.

Het verhaal van de aanpak in Bodegraven begint met een relatief lange periode – in hoofdstuk 4 uitgesplitst in fase 1 en fase 2 – waarin verschillende professionals en beschuldigen dreiging zien ontstaan of beginnen te ondervinden. Zij zien dan al het belang en de urgentie van een gecoördineerde aanpak, maar slagen er niet in om die op de agenda te krijgen van de leidinggevendenden die kunnen besluiten over de aard van een aanpak en over de inzet van de capaciteit die daarvoor nodig is.

Vervolgens zien we een periode waarin online en offline voor de gemeente Bodegraven-Reeuwijk steeds zichtbaarder wordt dat er iets te gebeuren staat, uitmondend in oproepen tot daadwerkelijke actie. De complottheorie, en vooral het beheersen van de crisissituatie op de begraafplaats, komen dan hoog op de agenda te staan. De aanpak is dan nog overwegend *reactief* van aard, maakt gebruik van bestuursrechtelijke bevoegdheden, en is gericht op risicobeheersing langs geprotocolleerde handelwijzen (fase 3).

Naarmate de crisissituatie op en rond de begraafplaats in Bodegraven meer onder controle komt, beginnen de gemeente en haar partners te herkennen wat er zich eigenlijk allemaal achter en rond de zaak afspeelt. De volle omvang van de disruptieve en intens kwetsende werking van de complottheorie, van de online aangejaagde maatschappelijke onrust, en van het samenspel van de vier (en later drie) aanjagers, de facilitatoren en de volgers beginnen steeds meer door te dringen. Dan ontstaat een periode van doelgericht ('nu is het uit'), proactief en planmatig strategisch handelen, om effectief te begrenzen en af te stoppen wat er gaande is (fase 4).

Dat lukt, in die zin dat de vier aanjagers en een aantal facilitatoren of volgers civiel- en/of strafrechtelijk werden vervolgd en veroordeeld. De gemeente probeerde om de grote platforms, die hebben meegewerkt aan de verspreiding van de complottheorie, hiervoor medeverantwoordelijk te houden en herstelacties te laten ondernemen. Ook richting beschuldigen en slachtoffers heeft de gemeente stappen gezet. Deze meersporenaanpak heeft veel inspanning, tijd en geld gekost, maar deed de rust effectief wederkeren (fase 5).

Hoe lang moet de gemeente deze proactieve strategie volhouden en de kosten ervan dragen? En hoe zwaar mag in dat licht het verlangen wegen om weer 'gewoon' door te gaan met het leven? Natuurlijk, wat is gebeurd wordt niet vergeten, maar de aandacht voor de complottheorie, de aanjagers en alle kennis en ervaring die dienaangaande bij elkaar was gebracht, kwam op een laag pitje te staan (fase 6). De vraag is of zo'n 'waakvlam'-strategie volstaat. Want we weten hoe complotdenken wortelt en zich verspreidt, en wat de gevolgen kunnen zijn.

Zo bezien, vormden de gebeurtenissen op en rond de begraafplaats niet het *begin* van de casus Bodegraven – zoals er in de media en in het publieke debat over werd gesproken – maar veeleer het *begin van het einde* van deze in Nederland toch unieke zaak. In het vervolg van deze paragraaf gaan we dieper in op de verschillende fasen waarin de aanpak van de complottheorie vanuit de gemeente Bodegraven-Reeuwijk vorm heeft gekregen.

6.1.1 *Roependen in de woestijn*

Eind augustus 2020 belt de politie een van de mensen die door Joost K. beschuldigd wordt van satanisch-pedoseksuele praktijken. Hij wordt gewezen op een online geplaatste video waarin hij wordt beschuldigd en met naam en woonplaats wordt genoemd. De video voelt voor hem en zijn gezin als uitermate bedreigend. In de dagen en weken daarna volgen soortgelijke video's en berichten. Hij schakelt daarop een beveiligingsadviseur in, beveiligt zijn woonhuis en doet – omdat hij in zijn woonplaats niet binnen twee weken terecht kan – bij de politie in een naburige gemeente aangifte van smaad en laster. Het opnemen van de aangifte gaat goed, maar bij de aangifte moet ook een klacht worden opgenomen en ingediend. Pas weken later wijst de politie hem hierop. De beschuldigde zorgt zelf voor monitoring van sociale media. Daaruit blijkt dat er steeds weer nieuwe video's, berichten en bedreigingen aan het adres van de beschuldigde op het internet verschijnen. De monitoring laat ook oproepen zien om hem op te zoeken. Er vallen dreigbrieven in de bus en er worden bloemen gelegd op het pad bij zijn woonhuis. Het gezin voelt zich machteloos, bedreigd en onveilig. De rechercheur die de aangifte onderzoekt, is in de ogen van de beschuldigde slecht bereikbaar. Ook wanneer er wél contact is, ervaart de beschuldigde weinig betrokkenheid. In november 2020 doet dezelfde beschuldigde nogmaals aangifte, ditmaal wel in zijn woonplaats. Opnieuw gaan er dingen mis. Tot januari 2021 blijft het voor de aangever onduidelijk wat de politie met beide aangiften doet.

Soortgelijke verhalen tekenen we op uit interviews met andere mensen die – met naam en toenaam – al in een vroeg stadium online beschuldigd werden. Bij contact met de politie vernemen zij dat er inderdaad signalen zijn en dat daar onderzoek naar wordt gedaan. Verder blijft het stil. Beschuldigden 'houden zich klein', vermijden zichtbaar te zijn en beveiligen hun huis, vanuit een machteloos, onveilig gevoel. Een respondent vanuit de politie gaf aan een uitvoerig proces-verbaal te hebben opgesteld over elk van beide aangiften die de eerste beschuldigde had gedaan. Maar wat daar precies mee is gebeurd, is deze respondent tot op heden niet duidelijk. Ook heeft deze respondent actief contact gelegd met andere beschuldigden in Bodegraven. Een van de beschuldigden die zelf monitorde wat er online gebeurde, deelde deze bevindingen met regelmaat met de politie. Binnen de politie-eenheid werden de beschuldigingen echter (nog) niet in samenhang gezien met iets groters of met de complottheorie. De urgentie om er actief op te handelen werd destijds nog niet gevoeld, zo benadrukt een leidinggevende politiefunctaris tijdens een interview. Ook bleek dat de ene politie-eenheid niet op

de hoogte was van aangiftes die waren gedaan in een andere politie-eenheid. Er liggen aangiften in verschillende eenheden, maar deze komen niet bij elkaar.

Intussen zien districtelijke rechercheurs van de regionale eenheid Den Haag langs een andere weg signalen die hen verontrusten. Zij monitoren (op grond van art. 3 Wpg) online wat er speelt aan maatschappelijke onrust in hun district en daarbuiten en zij herkennen de 'boven-districtelijke' verbanden tussen coronacomplotten, 5G-complotten, persoonsbedreigingen, en de complottheorie in Bodegraven. Zij zagen bijvoorbeeld ook de aangifte van het RIVM binnenkomen, als werkgever van de RIVM-directeur. Op basis van hun professionele intuïtie, de inhoud van de signalen en het netwerk waarbinnen die geuit en verspreid worden, adviseren de betrokken rechercheurs om verdiepend onderzoek te doen. Bij het Openbaar Ministerie krijgen ze de handen hier niet voor op elkaar. De officier van justitie ziet mogelijk smaad of laster, maar geen wezenlijke grond voor een strafrechtelijk onderzoek. Ook binnen de politie krijgt hun advies geen bijval. Processen-verbaal stapelden zich zo op, maar er wordt geen capaciteit georganiseerd voor onderzoek of dossiervorming. 'Niemand was er toen echt mee bezig,' zeggen respondenten hierover.

Sommige politiemensen zagen in de tweede helft van 2020 dus al wat het grotere verband was tussen de online complottheorieën, de bedreigingen en de aangiften, maar benadrukken tijdens de interviews dat verschillende factoren in de weg stonden om de samenhang tussen al die online signalen en offline incidenten te zien en te beoordelen. Dat gold bijvoorbeeld voor het 'nieuwe' van wat je *the onlife* kunt noemen: allerlei (technische en sociale) ontwikkelingen in de digitale wereld, die direct en onmiddellijk van invloed zijn 'op straat' en ook weer online reuring kunnen veroorzaken. Zeker op het snijvlak van maatschappelijke onrust, uitingsvrijheid en contraterrorisme, extremisme, radicalisering (CTER) – waar opruiing, uitings- en demonstratievrijheid en extreem ideeëngoed schuurt met wat vanuit een online perspectief de openbare orde is. Een andere factor is de neiging om naar individuele incidenten te kijken in plaats van de achterliggende verbanden. En ten slotte de gebiedsgerichte indeling van de politie, ook waar het gaat om de districtelijke en regionale recherches en de informatie-organisatie. Waar – in welk district – ligt het initiatief om onderzoek te gaan doen naar een beweging die zich online landelijk en zelfs internationaal manifesteert? Hoe organiseer je dan de informatie-uitwisseling en de onderzoeks- en dossiervormingscapaciteit om dat onderzoek serieus uit te voeren?

Volgens enkele betrokkenen bleven dergelijke factoren ook later nog een rol spelen, bijvoorbeeld bij incidenten elders die nauw samenhangen met het complotnarratief, maar waarvan die samenhang door de behandelende politie-eenheid c.q. het politiedistrict maar lastig werd gezien of geaccepteerd. Signalen kwamen niet bij elkaar.

6.1.2 *Een bestuurlijk dilemma*

Einde zomer 2020 vangt ook de gemeente Bodegraven-Reeuwijk de eerste signalen op. De gemeente houdt met zogenoemde ‘omgevingsanalyses’ routinematig de vinger aan de pols van wat op internet en sociale media over de gemeente wordt bericht. Het College van B&W wordt hierover frequent geïnformeerd. Een medewerker die de omgevingsanalyses uitvoert, rapporteert in september 2020 dat er ‘iets borrelt op sociale media’. De berichten vallen de medewerker op, omdat Micha K. verband legt tussen Bodegraven en het complotnarratief.

De burgemeester⁷² kent de achtergrond van Micha K. De eerste berichten gingen over een in zijn gemeenten zeer gerespecteerde inwoner, die destijds het satanisch-pedoseksuele misbruik zou hebben gefaciliteerd. De burgemeester gaf aan ‘verhalen die niet waar konden zijn, niet groter te willen maken door er (te veel) aandacht aan te schenken en mogelijk het signaal af te geven dat van een crisissituatie sprake zou zijn’. Idealiter wilde hij echter tegelijkertijd de mensen die beschuldigd werden in de verhalen juist wél aandacht te geven. Met die lastige afweging heeft hij ‘pakweg een halfjaar’ gezeten, zoals hij zelf desgevraagd aangeeft. Vooralsnog stelt de gemeente zich terughoudend op, maar houdt er rekening mee dat er wel eens wat zou kunnen gaan gebeuren.

De gemeente gaat – volgens onze gegevens in januari 2021 – actiever en uitgebreider monitoren wat openbare internetbronnen berichten over Bodegraven en het vermeende satanisch-pedoseksuele netwerk (zie hierover verder paragraaf 6.4). In januari 2021 staat het onderwerp overigens ook op de agenda van het driehoeksoverleg. Wat daar besproken is en tot welke actie dat heeft geleid, hebben we echter noch uit de beschikbare verslaglegging noch uit de interviews kunnen reconstrueren.

6.1.3 *Keerpunt: crisis op de begraafplaats*

Begin februari 2021 concretiseert het complotnarratief van een online discours naar een actie in de fysieke wereld: een ‘steunbetuiging’, zoals het op Telegram wordt *geframed*. De gemeente leest in de berichten hoe Joost K. en Micha K. oproepen om bloemen te gaan leggen op de begraafplaats in Bodegraven. In reactie hierop formeert de gemeente een crisisteam. Het zwaartepunt ligt op tactisch en uitvoerend niveau: het gaat om risicobeheersing, het bewaren van de openbare orde en om zorgvuldige en terughoudende externe communicatie over wat er gebeurt. De gemeente wil de uitingvrijheid geen geweld aandoen, maar evenmin onnodig leed (laten) toebrengen aan de nabestaanden van mensen die op de begraafplaats hun laatste rustplaats hebben. In een tijdspanne van ongeveer drie weken wordt er hard aan gewerkt en de

72 Waar we in dit hoofdstuk spreken over ‘de burgemeester’, gaat het over de burgemeester van Bodegraven-Reeuwijk die nauw betrokken was bij de ontwikkelde aanpak en die op 31 augustus 2021 afscheid nam, tenzij expliciet anders vermeld.

crisisaanpak sorteert effect. Geleidelijk ebt het animo weg om aan de ‘steunbetuiging’ opvolging te geven en bloemen te leggen of anderszins te protesteren in Bodegraven.

In deze paar weken vindt bij de gemeente een belangrijke omslag plaats. Het wordt steeds duidelijker wat er zich achter en rond de zaak afspeelt. Twee gebeurtenissen zijn daar bepalend in geweest. De eerste is een schermutseling op de begraafplaats tussen bloemenleggers en de vader van een overledene. Die gebeurtenis maakt voor de burgemeester zonneklaar welk leed de betrokken ouders wordt aangedaan en hoe ver de escalatierisico’s kunnen strekken. De conclusie die hij hieraan verbindt, is dat niet alleen de openbare orde gehandhaafd moet worden, maar dat de gemeente nadrukkelijk een stap naar voren moet zetten om de eigen burgers te beschermen. De tweede gebeurtenis was een artikel van journalist Chris Klomp over de complottheorie. Dat liet er geen twijfel over bestaan, aldus de burgemeester, ‘in welk breder verband ik de gebeurtenissen rond de begraafplaats moest zien.’

De volle omvang van de disruptieve en intens kwetsende werking van de complottheorie, de online aangejaagde maatschappelijke onrust, en van de rol daarin van de aanjagers, facilitatoren en volgers dringen dus steeds meer door bij het crisisteam van de gemeente Bodegraven. Daarbij groeit het besef dat de crisis op en rond de begraafplaats intussen misschien wel is bezworen, maar dat daarmee de onderliggende problematiek nog niet is verdwenen. Integendeel, de complottheorie en de organisatie eromheen vormen een groot, diepgeworteld en vertakt fenomeen en dáár heeft de gemeente mee te maken. De burgemeester besluit om in de externe communicatie terughoudend te zijn, het narratief geen podium te geven en zelf niet actief op te treden in de media. Maar ook om tegelijkertijd een aanpak te ontwikkelen om narratief en aanjagers actief af te stoppen. ‘Het moet stoppen en dat gaat niet vanzelf gebeuren’, zo is de gedachte. Daarmee begint een periode van doelgericht, proactief en planmatig strategisch handelen om de organisatie rond de complottheorie effectief een halt toe te roepen. Er wordt overgeschakeld van een reactieve naar een proactieve strategie.

6.1.4 *Jacht*

Met de overschakeling naar een proactieve strategie verandert ook het zwaartepunt in de samenwerking tussen de gemeente en haar partners. Was deze eerst nog vooral belegd op het operationeel of tactisch niveau, vanaf eind februari 2021 verschuift deze nadrukkelijk naar het strategisch niveau. Dat gebeurde in de bestaande overlegstructuur tussen de partners in de driehoek, maar er ontstond ook een nieuw team, dat deels met de driehoek overlapt. De burgemeester, de gebiedsofficier van justitie, de strategisch adviseur OOV en een extern ingehuurde advocaat met expertise op bestuurs- en civielrechtelijk gebied wisselden in dit team kennis uit en maakten strategische afwegingen. Dit team gaf, ieder vanuit zijn eigen (magistratelijke) positie, rol en professionaliteit, de *push* om de ‘jacht’ te openen, het aanjagen en verspreiden van de complottheorie te stoppen, en de inwoners van Bodegraven-Reeuwijk te beschermen.

Over de kwaliteit van de mensen in het team bestond onderling weinig twijfel. Er was een combinatie van ervaring (ook in eerdere casuïstiek), toepasselijke expertise, persoonlijkheid, vertrouwen en onderlinge chemie. Volgens de burgemeester hadden de aanjagers van de complottheorie daarom ‘de verkeerde gemeente’ gekozen: ‘Hoe je zo’n complot het hoofd biedt, komt altijd op mensen aan. En die hadden wij.’ Onder voorzitterschap van een (zoals een respondent hem omschreef) ‘tot op het bot gemotiveerde’ burgemeester startte een innige samenwerking op strategisch niveau, met het expliciete doel om ‘te begrijpen, beheersen en begrenzen’.

Het *begrijpen* ging over het leren doorzien van de mechanismen waarlangs de complottheorie (en de uitwerking daarvan) zich ontwikkelde. Daar werden ook externe deskundigen bij betrokken die het strategisch team in een korte sessie met wetenschappelijke inzichten hielpen duiden wat er aan de hand was.⁷³ Respondenten benoemden deze achteraf als een cruciaal moment in de gedachtevorming over hoe zij tegen de aanpak van het complotnarratief en de aanjagers ervan aankeken.

Het *beheersen* ging over het beschermen en – waar nog nodig – herstellen van de openbare orde. Het *begrenzen* ten slotte ging nog een stap verder. Het team wilde expliciet vooruitlopen, verkennen, pionieren om te doen wat mogelijk was om de verspreiding en schadelijke werking van het complotnarratief en de desinformatie tegen te gaan. Dit deel van de aanpak was dan ook met name gericht op het aanpakken van de aanjagers.

De leden van het team hadden onderling frequent en voortvarend overleg, in de driehoek, maar vaak ook min of meer informeel via een eigen WhatsApp-groep. De burgemeester was de linking pin naar de gemeentelijke organisatie, het College van B&W en de Gemeenteraad. Die werden geïnformeerd over strategie, interventies en resultaten. De burgemeester en zijn strategisch adviseur namen tevens de externe communicatie en mediacontacten over, na verschil van inzicht met degenen die hier binnen de gemeentelijke organisatie eerder mee belast waren. De inrichting van het strategische team verliep dermate impliciet dat medewerkers van de gemeente die eerder nauw bij de aanpak betrokken waren geweest zich gepasseerd voelden, zo vertelden respondenten. Dit had er ook mee te maken dat zij naar eigen zeggen geen informatie meer kregen over de ontwikkelingen in de casus waar zij zo lang en intensief bij betrokken waren geweest en die veel van hen had gevraagd.

6.2 De meersporen-aanpak

Hoe zag de strategische aanpak er vanaf maart 2021 uit – bezien vanuit het gezichtspunt van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk? Die aanpak kende meer sporen. Allereerst een bestuurs- en een civielrechtelijk spoor, in combinatie met het strafrechtelijke

73 Een van de auteurs van dit rapport was een van de bevroegde deskundigen. Op dat moment was er nog geen sprake van dat dit onderzoek zou plaatsvinden.

spoor van Openbaar Ministerie en politie. Vervolgens verbindende externe communicatie, en een weloverwogen mediastrategie. Ten slotte (na)zorg voor de beschuldigten en andere slachtoffers van de complottheorie. Op de communicatie, mediastrategie en nazorg gaan wij later dieper in (zie paragrafen 6.5 en 6.7). In deze paragraaf beschrijven wij de juridische sporen.

Bestuursrechtelijke aanpak

De bestuursrechtelijke maatregelen zaten vooral in het begin van de aanpak. Het *pièce de résistance* was de precies uitgewerkte noodverordening voor de (omgeving van de) begraafplaats. Die trad op 17 maart 2021 in werking, toen de toeloop van bloemenleggers en demonstranten al was gaan afnemen, maar de drukte op sociale media nog aanzienlijk was.⁷⁴

De civiel- en strafrechtelijke sporen stonden los van elkaar, maar werden procesmatig wel met elkaar afgestemd. Dat zij los van elkaar stonden is logisch, want het Openbaar Ministerie beslist over opsporingsonderzoek en de vervolging daarvan. Maar omdat de gemeente actief inzette op een civielrechtelijke aanpak – deels in de hoop hiermee de besluitvorming door het Openbaar Ministerie te doen versnellen en (later) ook de strafrechtelijke aanpak te completeren – was het belangrijk dat de procesmatige afstemming tussen het strategisch team en het Openbaar Ministerie goed was. Het Openbaar Ministerie verstrekke de gemeente Bodegraven-Reeuwijk, op basis van de Wjsg, ook informatie uit het lopende strafrechtelijke onderzoek ten behoeve van gebruik in een civiele procedure.

Strafrechtelijke aanpak

De strafrechtelijke aanpak kwam vanuit het perspectief van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk langzaam op gang. De gebiedsofficier in het strategisch team ziet van meet af aan de noodzaak om opsporing en vervolging te intensiveren. Haar taxatie van het (urgente) karakter van de ontwikkelingen wordt echter aanvankelijk niet door de betrokken weegploeg gedeeld. Binnen het Openbaar Ministerie gaat zij daarom op zoek naar steun voor de zienswijze van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk en vindt hiervoor uiteindelijk gehoor bij de officier van justitie die met CTER was belast.

Zoals we hiervoor beschreven, bestond ook bij de politie het idee dat er vanuit het Openbaar Ministerie geen urgentie was om opsporingsonderzoek te starten. Dat gold zowel voor de brede beweging van complotdenkers die enkele rechercheurs online zagen ontwikkelen, als voor de zaak Bodegraven in engere zin. Deze beeldvorming was deels verklaarbaar. Vanuit het Openbaar Ministerie, zo vertellen respondenten, was

74 Tijdens driehoeksoverleg op 11 februari 2021 werd onder meer ingegaan op de mogelijkheid om aangifte van smaad en laster te doen en op de mogelijkheden voor de gemeente om op grond van ‘digitale opruiing’ in te grijpen. Op 12 februari 2021 werd in overleg met het Openbaar Ministerie een noodbevel opgesteld om groepen bloemenleggers van de begraafplaats weg te kunnen sturen in het weekend van 13 en 14 februari. Dit noodbevel is uiteindelijk niet gebruikt, want tegen de verwachtingen in bleef het rustig op de begraafplaats.

vanaf half februari terdege aandacht voor de casus Bodegraven, maar was er ook veel ‘beleidsdrukte’ omtrent het leveren van opsporingscapaciteit, de organisatie van de dossiervorming en het door personen moeten uitkijken en (in processen-verbaal) verslagleggen van grote hoeveelheden beeldmateriaal. Het opsporingsonderzoek kwam hierdoor zichtbaar langzaam op stoom.

Op het moment dat de officier van justitie die met CTER was belast eigenlijk per toeval ook als zaakofficier ging fungeren, en op 11 maart 2021 besloot om de opsporing te intensiveren, begon de strafrechtelijke aanpak pas concreet vorm te krijgen. De thematische aanpak vanuit CTER-perspectief bracht de versnelling. De aanpak was opgezet om ‘de trap van onderaf schoon te vegen’, zoals politierespondenten het later uitdrukten met een ietwat merkwaardige beeldspraak. Oftewel: eerst een stevige informatiepositie opbouwen, dan de volgers aanpakken die zich aan strafbare feiten schuldig maakten, vervolgens de aandacht richten op de ‘middenlaag’ van al dan niet regionale organisatoren en beheerders van Telegram-groepen, om ten slotte te eindigen bij de vier aanjagers.

De officier van justitie liet in kaart brengen wat de verdachten deden. Er werd geobserveerd. Er werden opsporingsmiddelen ingezet om achter de IP-adressen en namen van anonieme internetters te komen. Dat betekende een groot onderzoek waarin enorme hoeveelheden, vaak anoniem geplaatste, data op sociale media allemaal moesten worden uitgewerkt. Allengs werd duidelijk dat het een groot onderzoek werd, met diverse zij-onderzoeken, maar ook dat dit ‘breder trekken’ belangrijk was. De officier van justitie heeft daar intern stevig voor gepleit: het was allerm minst een normale gang van zaken. Vanuit strafvorderlijk perspectief was het bovendien belangrijk de rechtbank mee te krijgen in de opvatting dat het complotdenken bijdraagt aan recidivegevaar. Volgens een respondent is dat gelukt en vanaf destijds eigenlijk ‘staand recht’ geworden. Het heeft uiteindelijk straffen opgeleverd met vrijheidsbeneming, voorwaardelijke vrijheidsstraffen en gedragsbeïnvloedende maatregelen, aldus een respondent van het Openbaar Ministerie. Vanaf maart 2021 zat er zo organisatorisch en inhoudelijk opbouw, lijn en vaart in de strafrechtelijke opsporing.

Civielrechtelijke aanpak

Met het civielrechtelijke spoor, dat in de loop van maart en april 2021 vorm begon te krijgen, beoogde het strategisch team de aanjagers van de complottheorie te doen stoppen met hun onrechtmatige uitingen, de aangerichte schade kunnen verhalen en hun eventuele wederrechtelijk verkregen financiële baten kunnen afpakken. De civiele procedure werd opgebouwd rondom het ‘klassieke’ leerstuk van de onrechtmatige daad. De grondslag voor de onrechtmatige daad was zo breed mogelijk neergezet (inclusief de strafrechtelijke zaken en de overtreding van de APV) om de kans zo groot mogelijk te maken dat de rechter hierin meeging. Dat een gemeente civielrechtelijk als partij optreedt, ligt overigens niet per se voor de hand. Bovendien nam de gemeente hiermee

een (financieel) risico. Tegelijkertijd kon de gemeente zo aan inwoners en slachtoffers laten zien dat ze voor hen opkwam.

De gemeente sommeerde, met steun van het Openbaar Ministerie, op 18 mei 2021 Wouter R., Joost K. en Micha K. om te stoppen met hun onrechtmatige en schadelijke uitlatingen over het vermeende satanisch-pedoseksuele netwerk en daarbij betrokken personen, en om de door hen gedane uitingen te verwijderen. In kort geding volgde de rechter (in zijn uitspraak van 2 juli 2021) de redenering van de gemeente dat zij op basis van art 172 Gemeentewet de aanjagers inderdaad kon aanspreken op een onrechtmatige daad, dat zij hun uitingen moesten stoppen en dat zij ook aansprakelijk waren voor geleden schade.

De schadeclaim die de gemeente Bodegraven-Reeuwijk met de uitspraak van 4 mei 2022 bij de drie aanjagers had neergelegd en die de basis vormt voor een beslag op hun inkomstenbronnen en vermogens, zou uiteindelijk geen standhouden bij de civiele rechter, wanneer Joost K. hiertegen verzet aantekent (uitspraak 17 mei 2023).

De strafrechtelijke aanpak kwam vanaf 29 april 2021 in een stroomversnelling. Toen werden de eerste aanhoudingen verricht, nadat medio maart met een omvangrijk opsporingsonderzoek was gestart. In eerste instantie ging het om de aanhouding van volgers uit de achterban van de andere aanjagers. Ingegeven door de ernstige bedreigingen aan het adres van de RIVM-directeur en de advocaat van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk gaat het Openbaar Ministerie relatief snel daarna – op 3 juni 2021 – over tot aanhouding van Wouter R. Enkele maanden later volgden de aanhoudingen van de andere drie aanjagers: Joost K. op 13 augustus 2021, Micha K. op 21 juli 2021 en 27 augustus 2021, en Hans de M. op 13 september 2021.

Alle aanjagers worden uiteindelijk strafrechtelijk veroordeeld tot een vrijheidsstraf en het betalen van een schadevergoeding voor bedreiging, opruiing tot geweld en smaad. Zij mogen onderling geen contact meer hebben, zich niet meer uitlaten over wat Joost K. is overkomen, of online deelnemen aan chatgroepen gericht op ritueel satanisch-pedoseksueel misbruik. Ook mogen zij zich niet uitlaten over de slachtoffers die de rechtszaak aanspanden (uitspraak tegen Wouter R., Joost K. en Hans de M. op 30 juni 2022; uitspraak tegen Micha K. op 11 april 2023). Hans de M., Joost K. en Micha K. gingen in beroep tegen de uitspraken in hun zaken. Micha K. trok dat beroep weer in. Hans de M. en Joost K. kregen op 3 juli 2023 in hun strafzaken deels gelijk van het gerechtshof.

Rechtszaken en uitspraken

In Tabel 1 hieronder is een compact overzicht gegeven van de civiele en strafrechtelijke rechtszaken tegen de vier aanjagers, inclusief de daarbij gevelde vonnissen/arresten.

Tabel 1. Civielrechtelijke en strafrechtelijke rechtszaken tegen de vier aanjagers

Datum uitspraak	Actor	Vonnis/Arrest	Straf
22-06-2021	Wouter R.	Opruiing en bedreiging	9 maanden, waarvan 3 voorwaardelijk
02-07-2021	Joost K., Micha K., Wouter R.	Kort geding civiele rechter	Direct stoppen; verwijderen berichten (dwangsom)
04-05-2022	Joost K., Micha K., Wouter R.	Schadeclaim gemeente	Vergoeding materiële schade (€ 200.000,-)
30-06-2022	Joost K., Wouter R., Hans de M.	Opruiing, bedreiging, smaad	Joost K: 15 maanden, waarvan 4 voorwaardelijk. Wouter R: 18 maanden, waarvan 6 voorwaardelijk. Hans de M: 175 dagen, waarvan 90 voorwaardelijk, 100 uur taakstraf. Geen onderling contact; geen uitlatingen over zaak Joost K.; geen uitlatingen over slachtoffers; geen activiteit online m.b.t. complotnarratief.
11-04-2023	Micha K.	Opruiing en bedreiging	28 maanden, waarvan 4 voorwaardelijk.
17-05-2023	Joost K. (verzet 4-5-2022)	Schadeclaim gemeente	Schadevergoeding niet toewijsbaar.
03-07-2023	Hans de M. (hoger beroep 30-6-2022)	Vrijspraak bedreiging. Veroordeling opruiing en medeplegen smaad. Partiële vrijspraak laster.	145 dagen, waarvan 60 dagen voorwaardelijk, contactverbod en locatieverbod.
03-07-2023	Joost K. (hoger beroep 30-6-2022)	Voorwaarden, beperken gelegenheid re-integratie	Enkele voorwaarden vervallen; straf blijft in stand.

Hoewel er voorafgaand aan deze zaken en ook in de zomer en herfst van 2021 nog aanhoudingen zijn verricht onder en veroordelingen werden uitgesproken tegen volgers,⁷⁵ lag in de uiteindelijk gehanteerde strategie het accent toch vooral op de zaken tegen de aanjagers. Het zogenoemde ‘middenkader’ van facilitatoren bleef op een enkele waarschuwing en veroordeling na, vrijwel buiten schot.

In Tabel 2 is een compact overzicht gegeven van enkele rechtszaken tegen volgers of anderszins sympathisanten⁷⁶ van de aanjagers en het *Red Pill Journal*.

75 Een aantal voorbeelden hiervan gaven we in H4. Zo kreeg een 34-jarige man uit Enschede 6 maanden cel waarvan 3 voorwaardelijk voor opruiing en bedreiging van de RIVM-directeur en de burgemeester van Bodegraven, werd een 48-jarige man uit Den Haag veroordeeld tot 4 maanden voor het bedreigen van de RIVM-directeur, en kreeg een 73-jarige man uit Dordrecht 14 dagen cel voor het plaatsen van een filmpje waarin onder andere minister-president Rutte, minister De Jonge en de RIVM-directeur werden getoond met een strop om hun nek.

76 Dat er een link is met het complotnarratief over Bodegraven is in deze zaken duidelijk, maar hoe sterk deze is, is lastig om op basis van een vonnis te bepalen.

Tabel 2. Overzicht van enkele rechtszaken tegen mensen van wie bekend is dat zij sympathiseerden met de aanjagers

Datum uitspraak	Actor	Vonnis/Arrest	Link met casus Bodegraven
12-05-2021	Vrouw, 54 jaar Vrouw, 53 jaar	Opruiing en bedreiging	Beide vrouwen actief in Bataafse Telegram-kanalen. Een van hen heeft ook bloemen gelegd op de begraafplaats.
02-06-2021	Man, 48 jaar	Bedreiging	Riep onder meer in video over de RIVM-directeur: 'We kunnen hem begraven in Bodegraven.'
05-07-2021	Man, 34 jaar	Opruiing en bedreiging	Riep op tot bakstenen door de ruit bij de RIVM-directeur en de burgemeester Bodegraven-Reeuwijk. Beheerder van Telegram-kanaal waarin hij oproep deed.
28-09-2021	Man, 73 jaar	Bedreiging	Maakte 'stropvideo' als verjaardagscadeau voor Joost K.
19-01-2022	Man, 29 jaar Vrouw, 44 jaar	Bedreiging Filmen en verspreiden van bedreiging	Sympathisant <i>Red Pill Journal</i> en aanjagers.
18-07-2022	Man, 32 jaar Man, 34 jaar	Opzettelijke brandstichting, poging tot moord	Boosheid over o.a. artikel dat journalist schreef over aanjagers Bodegraven.
30-12-2022	Man, 22 jaar	Bedreiging, terroristisch misdrijf, opruiing	Was actief in Bataafse Republiek.

De meersporenaanpak van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk en het Openbaar Ministerie leidde in juridisch opzicht tot een succesvolle combinatie c.q. samenloop van bestuursrechtelijke, civielrechtelijke en strafrechtelijke interventies. Een novum ook, is dat de voorzieningenrechter onderstreepte dat de gemeente vanuit haar in de Gemeentewet vastgelegde zorgplicht jegens inwoners de aanjagers kon aanspreken op een onrechtmatige daad en daar consequenties en aansprakelijkheden aan mocht verbinden. Bovendien werd er, wat vrijheidsstraffen en schadevergoeding betreft, relatief stevig opgetreden tegen met name de aanjagers. Richting volgers zette het Openbaar Ministerie al in een vroeg stadium de toon, maar uiteindelijk bleven de volgers en het 'middenkader' in de strafrechtelijke aanpak goeddeels buiten beeld en lag het accent op de aanjagers. Wat daar ook aan bijdroeg, was dat de ernstige bedreiging van de RIVM-directeur en de advocaat van de gemeente om acuut handelen vroeg.

De gemeente Bodegraven-Reeuwijk koos er na het succesvolle verzet van Joost K. uiteindelijk voor om niet in beroep te gaan, maar de in de civielrechtelijke procedure opgelegde claims ook tegen de andere twee aanjagers te laten vallen. Dat was onmiskenbaar een breuk met de strategie die eerder was ingezet om de aanjagers financieel te laten opdraaien voor de materiële schade die ze hadden veroorzaakt. De nieuwe burgemeester – die per 1 januari 2024 was aangetreden – en het College van B&W hadden daar een aantal redenen voor, in het besef dat ze zodoende het civielrechtelijke spoor niet volledig uitlopen en evenmin zullen weten of de gekozen civielrechtelijke aanpak voor de rechter stand blijft houden – waarmee ze volgens respondenten voorbijgaan

aan het zwaarwegend algemeen belang van rechtsvinding. Het hof had Joost K. in het gelijk gesteld, door het oordeel dat het beslag vanwege de schadeclaim op diens financiële middelen niet geëigend was en bovendien op spanning stond met zijn re-integratie. De gemeente waarin Joost K. op dat moment verbleef (en zodoende aanspreekbaar was op de organisatie en financiering van zijn re-integratie), had achter de schermen ook de gemeente Bodegraven-Reeuwijk verzocht de claim te laten vallen. Bovendien werd het tijd, aldus de nieuwe burgemeester, om de bladzijde om te slaan en naar de toekomst te kijken. Al zou er altijd wel een ‘waakvlammetje’ blijven branden. De voormalige burgemeester benadrukt in retrospectief hoe belangrijk en helend het zou zijn om een permanente plek te geven aan ‘het verhaal van het complot in Bodegraven’.

6.3 De onneembare vesting van Big Tech

Voor het ontmantelen van de complottheorie was het niet alleen wenselijk de aanjagers af te stoppen en de gedragingen van hun facilitatoren en volgers te begrenzen, maar ook om het rondgaan van schadelijke narratieven af te remmen. Een eerste stap in dat licht was dat het Openbaar Ministerie het Telegramkanaal Bataafse Nieuws en de Telegramgroep Bataafse Republiek deed sluiten (11 oktober 2021). Overigens kwamen daar snel alternatieven voor, maar die zouden minder aanhang krijgen.

Het civiele vonnis van 2 juli 2021 had de vier aanjagers verplicht om te stoppen met (de verspreiding van) hun uitspraken waarin de gemeente werd verbonden aan satanisch-pedofiele misdrijven, maar ook om eerder geplaatste uitingen te verwijderen.⁷⁷ Dat deden zij slechts ten dele. De rechter gaf in diens vonnis echter ook aan dat de gemeente ‘naar de Twitters van deze wereld’ kon stappen met het verzoek berichten te verwijderen. Dat heeft de gemeente ook gedaan. Bij sommige providers had dat (volgende) resultaat, maar niet bij Twitter (inmiddels X).

Daarom spande de gemeente vervolgens een kort geding aan tegen Twitter, om dit platform te verplichten alsnog alle berichten die in het Kortgedingvonnis als onrechtmatig waren bevonden te verwijderen, die Wouter R., Joost K., Hans de M. en Micha K. met naam en toenaam hadden verspreid, of nog zouden gaan verspreiden. Op 4 oktober 2022 wees de rechter de vorderingen van de gemeente af. De rechter ging mee in de argumentatie van Twitter dat de betreffende accounts al gesloten waren, dat veel berichten al waren verwijderd en dat het onmogelijk was om nieuwe berichten met vergelijkbare inhoud bij voorbaat te weigeren en te verwijderen. De gemeente Bodegraven-Reeuwijk had een bodemprocedure kunnen starten om zo alsnog proberen

⁷⁷ Het verbod betrof het met naam aanduiden van personen die als pleger, slachtoffer, getuige of verhuller van satanisch-pedofiele misdrijven in de gemeente Bodegraven-Reeuwijk, het aanwijzen van locaties binnen de gemeente als locaties van die misdrijven, het oproepen deze locaties te bezoeken om slachtoffers te herdenken of eren, of anderszins de openbare orde te verstoren, en het in verband brengen van de gemeente en haar medewerkers met satanisch-pedofiele misdrijven. Zie: vonnis, 2 juli 2021.

haar gelijk te halen. Daar is uiteindelijk niet toe besloten. Juridische experts verschillen desgevraagd ook van mening over de haalbaarheid van de vordering van de gemeente.

De commerciële belangen van de grote, internationaal opererende digitale platforms zijn groot. Transnationale regelgeving is lastig en staat in de kinderschoenen. Monitoring en moderatie van berichten is een ingewikkeld vraagstuk, zeker tegen de achtergrond van de immense aantrekkingskracht van online representatie. Iedereen kan zichzelf op het relatief anonieme en toegankelijke internet een eigen identiteit aanmeten, contact aangaan, of lotgenoten of gelijkgestemden over wat dan ook ontmoeten. Wat online gebeurt, is zonder grenzen, gaat overal naar toe, is ook in de ‘echte wereld’ niet te ontlopen. De potentiële groep toeschouwers is enorm. En waar de rust offline wellicht weerkeert, is iemands *exposure* online in principe nooit afgelopen, omdat content vaak op verschillende platforms door verschillende gebruikers wordt gedeeld en bovendien weer opnieuw kan worden geüpload. Tegelijkertijd geven respondenten van dit onderzoek vrijwel unaniem aan hoe belangrijk het is dat *Big Tech* een bijdrage levert aan het denken over en uitvoering geven aan de monitoring en moderatie van internet-interacties. Niet alle platforms blijken hiertoe even bereid.

6.4 Monitoring

Zoals hiervoor beschreven zag de gemeente Bodegraven-Reeuwijk in de reguliere ‘online omgevingsanalyses’ al medio 2020 online het een en ander opborrelen. Begin 2021 intensiverde de gemeente de omgevingsanalyses en richtte ze zich specifiek op het complotnarratief. Medewerkers gingen structureel in de gaten houden wat er rondom het narratief op verschillende plekken op het internet speelde en gingen dit ook actief opzoeken. De burgemeester en het College van B&W werden hierover geïnformeerd. Vanuit de wens een adequate informatiepositie op te bouwen werd de grens van wat daarbij kon en mocht opgezocht soms overschreden, aldus enkele respondenten van binnen en buiten de gemeente.

Monitoring van uitingen van maatschappelijke onrust en dreigende verstoring van de openbare orde vormen een ingewikkeld werkveld. Belangrijk is dat er altijd sprake is van betrouwbare bronverificatie en bronattributie op sociale media. Idealiter wordt ten behoeve van adequate risicoschatting de online informatiestroom gevaloriseerd met ‘straatkennis’. Oproepen via sociale media die niet worden gedragen door prominente organisatoren en *influencers* hebben immers, net als *copycat*-gedrag, beduidend minder realisatiekracht.

Maar waar het in dit werkveld vooral om gaat, is de vraag welke bevoegdheden politie en gemeenten hebben, en nodig hebben, om (online) in te grijpen op de grens van privacyrechten, met de bedoeling om de escalatie van maatschappelijke onrust in openbare ordeverstoringen te voorkomen of te beperken. Er kan veel met doelgerichte combinaties van bestuursrechtelijke en strafrechtelijke onderbouwing. Strafrechtelijke

maatregelen liggen in de rede als een persoonsgebonden effect wordt nagestreefd, terwijl het volgen van een dialoog in een (gesloten) groep met als doel de sfeer proeven om verstoring van de openbare orde te voorkomen – zoals in de casus Bodegraven is gebeurd – bestuursrechtelijk kan worden onderbouwd.

De driehoek in de gemeente Bodegraven-Reeuwijk constateerde begin 2021, toen ze de monitoring van het complotnarratief intensiverde, dat de precieze bevoegdheid van gemeenten om te monitoren wettelijk niet geregeld is. Maar die situatie betekende – volgens de gemeente – niet dat er nu niets mocht worden gedaan; zolang er maar een duidelijke aanleiding en een duidelijk doel zijn voor de monitoring. Volgens de burgemeester, diens adviseurs en de advocaat van de gemeente zou het voorkomen en/of dempen van een potentieel omvangrijke verstoring van de openbare orde beschouwd kunnen worden als een dergelijk doel.⁷⁸

Tegelijkertijd is er natuurlijk veel grijs gebied. Bekend is de discussie omtrent het Team openbare orde inlichtingen (TOOI) van de politie, dat zich richt op het verzamelen van inlichtingen over (ernstige) verstoringen van de openbare orde en veiligheid. Sinds de oprichting in 2013 bestaat twijfel of artikel 3 Wpg voldoende wettelijke grondslag biedt, of dat een adequate wettelijke basis voor het inlichtingenwerk van het TOOI vooralsnog ontbreekt. Bovendien zijn niet altijd en overal burgemeesters en gezagsdriehoeken betrokken bij het werk van de regionale TOOI's, terwijl de informatieverzameling inzake de bescherming van de openbare orde feitelijk ten behoeve van en onder het gezag van de burgemeesters plaatsvindt. Hierdoor kunnen vraagtekens worden gezet bij de controle en het toezicht op de regionale TOOI's.

De burgemeester van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk heeft via zijn adviseur in deze casus uitvoerig met het regionale TOOI van gedachten gewisseld. Om de openbare orde te helpen handhaven, ten tijde van de crisis op de begraafplaats of op enkele andere momenten, had het TOOI onder gezag van de burgemeester monitoringinformatie van de politie met de gemeente kunnen delen. Dat is echter niet gebeurd. Het TOOI heeft zich niet in die (gezags)positie gesteld en gaf aan, aldus respondenten vanuit de gemeente, alleen op strafrechtelijke titel te monitoren – een opmerkelijke uitspraak, omdat het TOOI niet onder het gezag van het Openbaar Ministerie ressorteert. Op z'n minst was er dus sprake van onduidelijkheid over wat de gemeente van het regionale TOOI kon verwachten.

78 Ten tijde van de casus Bodegraven was monitoring vanuit het gezichtspunt van openbare orde en veiligheid vrijwel terra incognita. Sinds die tijd is er veel meer over dit onderwerp gepubliceerd. Zie voor een stand van zaken bijvoorbeeld de brief die de minister van Justitie en Veiligheid op 14 mei 2024 aan de Tweede Kamer heeft gestuurd (kenmerk: 5244839). Destijds benadrukten sommige rechtssociologen en juristen in hun adviezen aan het openbaar bestuur de grenzen aan monitoring door gemeenten (Bantema et al., 2022; Bantema, 2023a; BZK, 2023), terwijl die er echter, in de ogen van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk, wettelijk nog niet waren.

Van belang om in de casus Bodegraven te constateren is dat naast de initiële online omgevingsanalyses door de gemeente, door ten minste vier afzonderlijke partijen aan online monitoring (van berichtgeving en personen) is gedaan. Een van de beschuldigen zorgde zelf voor online monitoring. Ook het RIVM heeft aan monitoring gedaan. De gemeente heeft een periode gemonitord. Tot slot heeft de politie gemonitord: enerzijds voorafgaand aan en in het kader van het strafrechtelijke onderzoek, anderzijds vanuit het TOOI-perspectief.

Voor zover wij kunnen reconstrueren, heeft de politie nooit monitoringsinformatie aan de gemeente beschikbaar gesteld. Wel heeft de gemeente informatie aan de politie verstrekt. Ook is monitoringsinformatie die werd verzameld door een van de beschuldigen aan zowel de gemeente als de politie aangereikt. De uitwisseling van monitoringsinformatie heeft niet bijgedragen aan een gemeenschappelijk beeld. Bij de politie kwamen in verschillende districten uiteenlopende signalen binnen, waarvan niet iedereen de urgentie en de samenhang doorzag. Ook speelde mee dat de gemeente zich in eerste instantie en logischerwijs vooral focuste op wat er binnen het complotnarratief werd gezegd over Bodegraven en eventuele acties daar. Voor de politie (zowel de districtelijke en de regionale recherches, als voor het regionale TOOI) was op dat moment vooral het bredere beeld van bedreigingen en acties binnen en buiten de eenheid Den Haag relevant en urgent. Wat specifiek in Bodegraven speelde, bleef onderbelicht. Wat niet is gebeurd⁷⁹ is dat de aanjagers, die in een civielrechtelijke procedure voorwaarden opgelegd hebben gekregen, zijn gemonitord om te kunnen beoordelen of zij zich aan die voorwaarden hebben gehouden. Feitelijk zou dat ook niet mogelijk zijn geweest, althans het is onduidelijk met welke titel de gemeente – als eiser – dat had kunnen doen, terwijl hier wel een behoefte en een aantoonbaar belang liggen.

6.5 Mediastrategie

Wat de relatie met de landelijke, regionale en lokale media betreft, heeft de gemeente Bodegraven-Reeuwijk lange tijd gekozen voor een strategie van terughoudendheid. Ze reageerde niet op berichten op sociale media of online platforms en zocht zelf geen publiciteit. Het motto luidde ‘alles wat je aandacht geeft, groeit’.

Ten tijde van de crisis rond de begraafplaats, in februari 2021, onderhoudt de woordvoerder van de gemeente contacten met journalisten en media. Ook dan met de nodige terughoudendheid – de lijn is: we gaan (nog) niet inhoudelijk in op mediaverzoeken. Intussen werkt de woordvoerder wel aan een persbericht. Als dagblad *Trouw* aangeeft te willen publiceren, vraagt de gemeente om daarmee te wachten, zodat ze zich kunnen voorbereiden en goed beslagen ten ijs kunnen komen. De krant zag daar geen zwaarwegend belang in en publiceerde op 20 februari 2021 – twee weken na het leggen van de eerste bloemen – het artikel over de gebeurtenissen op de begraafplaats in Bodegra-

⁷⁹ Voor zover de ons beschikbare informatie reikt.

ven. De gemeente voelde zich daardoor overvallen; in haar optiek was een latere publicatiedatum afgesproken. De gemeente bracht dezelfde dag een eigen persbericht naar buiten, dat overigens al klaarlag, en dat de gebeurtenissen in Bodegraven en complotdenken in een breed *frame* plaatste.

De media-aandacht die hieruit voortkwam, was enorm. Vanwege alle aandacht besloot de gemeente van strategie te veranderen en zelf het initiatief te nemen om enkele journalisten te benaderen en een interview te gunnen. De gedachte daarachter was – zoals een persvoorlichter van het Openbaar Ministerie het later zou formuleren – ‘er bestaan geen betrouwbare media, wel betrouwbare journalisten’. De burgemeester komt bij Omroep West en later in *Nieuwsuur*. Ook met *de Volkskrant* worden afspraken gemaakt. De krant bericht in juli 2021 uitgebreid over de casus Bodegraven. Lokale media worden bewust goed meegenomen. Toch verloopt de communicatie vanuit de gemeente in eerste instantie ‘rommelig’, vertelden respondenten. Het kon dan ook niet worden voorkomen dat er enkele ‘ongelukkige’ uitspraken in de media belandden.⁸⁰

Waar eerst de woordvoerder en de communicatieafdeling van de gemeente het aanspreekpunt zijn voor de pers, wordt dit werkende weg een taak die vooral de strategisch adviseur van de burgemeester en de advocaat op zich nemen. Dat heeft te maken met verschillen van opvatting over het meest passende mediabeleid tussen de woordvoerder enerzijds en de burgemeester en diens adviseur anderzijds. Binnen het strategisch team zijn de lijnen kort en overlegt men, ieder vanuit zijn professionele positie en betrokkenheid, vaak en over uiteenlopende zaken. Daar komen goed doordachte en eenduidig beleefde ideeën en handelwijzen uit voort, maar tegelijkertijd raakten medewerkers van de gemeente die niet in het strategisch team participeerden almaar verder buiten spel. De woordvoerder en de communicatieafdeling van de gemeente spelen vanaf dit moment eigenlijk geen rol meer in de (crisis)communicatie. De lijn blijft om niet op elk persverzoek in te gaan, maar bewust relaties aan te gaan met enkele journalisten en media aan wie het verhaal wordt gegund. De burgemeester en diens adviseurs dragen er expliciet zorg voor dat slachtoffers uit de wind blijven. Verzoeken van journalisten om met hen in contact te komen, weigert de gemeente pertinent.

Feitelijk slaagt de gemeente Bodegraven-Reeuwijk erin om, na een ‘rommelige’ start, een consistente externe communicatie- en mediastrategie uit te voeren en vast te houden. De interim-burgemeester kwalificeerde die als ‘terughoudend, rustig, en met waardigheid en kracht’. Waar zinvol, maakt de gemeente gebruik van de goede werkrelatie met woordvoering van het Openbaar Ministerie en met een selecte groep journalisten van landelijke en regionale of lokale media.

80 De burgemeester zei bijvoorbeeld in een interview over de complottheorie: ‘Je hoeft geen uitgebreid onderzoek naar onzin te doen. Onzin blijft onzin.’ Dat was tegen het zere been van zowel de aanjagers als veel van hun volgers. Zij zagen in die uitspraak hun gelijk bevestigd dat er inderdaad geen (gedegen) onderzoek was gedaan naar wat Joost K. naar eigen zeggen was overkomen.

6.6 ‘Zachte waarden’ en ‘best persons’

De aanpak die in de casus Bodegraven is ontwikkeld, laat zich niet gemakkelijk vertalen naar een geprotocolleerd proces. Toen ze begonnen, konden de gemeentelijke organisatie, burgemeester, driehoek en later het strategisch team niet terugvallen op een bestaande praktijk. Er bestond niet of nauwelijks ervaring met het tegengaan van complottheorieën die de openbare orde zowel offline als online verstoorden. Het was daarmee werken op de tast.

De rode draad in de werkwijze werd bepaald door een sterke motivatie om te handelen: eerst tijdens de crisis op de begraafplaats, later in de proactieve aanpak die het strategisch team ten uitvoer legde. Achter die krachtige motivatie staken zachte waarden, zo blijkt uit veel gesprekken. Allereerst een affectieve betrokkenheid bij wat de beschuldigten en slachtoffers van de complottheorie moesten meemaken. De morele verontwaardiging werd in het crisisteam en later in het strategisch team breed gedeeld. Men wilde – de burgemeester in het bijzonder – nadrukkelijk ruggensteun geven aan de slachtoffers. Zo werden de verontwaardiging, de afkeuring en ook de maatregelen die de gemeente trof persoonlijk gemaakt. Respondenten die slachtoffer zijn geweest van de complottheorie onderstreepten dat zij zich in die zin nadrukkelijk gezien en gesteund hebben gevoeld (door de burgemeester van Bodegraven-Reeuwijk). De aanpak van de complottheorie had zagezegd een gezicht en een telefoonnummer.

Verder kwam er – zowel in de crisisfase als daarna – veel persoonlijke kwaliteit samen. Zeer ervaren mensen, met kennis van zaken: strategisch en op uitvoerend niveau. Bijzondere waardering was er voor een operationeel expert van de politie, die voor slachtoffers (de in het complotnarratief beschuldigten en hun naasten) in Bodegraven van ongekende steun was, vertelden respondenten. Niet alleen omdat ze ver ging in initiatief en benaderbaarheid, maar ook omdat ze empathie toonde en slachtoffers het gevoel gaf dat ze gezien werden. In het strategisch team zaten professionals die de competenties, de capaciteiten, de bereidheid én de positie hadden om *out-of the-box* te denken en te handelen, om risico's te nemen, en om ongebaande paden te bewandelen. Dat deden ze samen, omdat er sprake was van groot onderling vertrouwen (gebaseerd op eerdere samenwerkingservaringen) én chemie. Men kon het niet alleen onderling goed vinden, men voelde zich ook professioneel veilig bij elkaar.

Tot slot valt op, dat ieder van de leden van het strategisch team vanuit zijn of haar eigen positie en rol een soort van professionele uitdaging zag in het aanpakken van de leiders en verspreiders van de complottheorie. Voor ieder van hen stond enerzijds de professionele opdracht centraal, die zij vanuit hun eigen werkzaamheden en organisaties ervoeren. Tegelijkertijd bood de nieuwe uitdaging van de casus Bodegraven alle gelegenheid 'om te laten zien wat zij in huis hadden'. Daarvan waren ze zich bewust, net als van het feit dat alles wat ze deden door andere gemeenten en op landelijk niveau werd ge-

volgd en gezien. Wat zij in gezamenlijkheid aan het proberen en ontwikkelen waren, diende een groter belang dan de Bodegraafse context alleen.

Van den Brink en collega's concludeerden in 2012 dat succesvolle interventies in de veiligheidszorg dikwijls niet verklaard kunnen worden uit de *best practices* die worden ontwikkeld en toegepast, maar door de inzet van *best persons*. Mensen die buiten de lijntjes kleuren, die de regels en voorschriften buigen naar believen. Probleemoplossers die met onorthodoxe werkwijzen zichtbare resultaten boeken. Die profielschets past best goed bij de leden van het strategisch team in hun gezamenlijkheid. In een eerdere studie wees Van den Brink (2008) bovendien op de noodzaak van leiderschap met een 'normatieve horizon' als je aan het werk moet in een situatie die persoonlijk en direct optreden vergt, waar het nodig is om soms strak te kiezen en soms de *loopholes* te zoeken. Een context die afwegingen vergt met het oog op het collectieve belang en individuele belangen, waar niemand precies en zeker weet met wie die buiten het eigen team te maken heeft en waar professioneel handelen soms ook betekent onderscheid maken en mensen teleurstellen. Dat type leiderschap met een 'normatieve horizon' was in het strategisch team voorhanden.

6.7 (Na)zorg onderschat

Wanneer wij in de zomer van 2023 op straat in Bodegraven gesprekken voeren met bewoners of frequente bezoekers van het dorp, is van onrust of onvrede niets meer te merken. De respondenten hebben desgevraagd wel van de gebeurtenissen gehoord, maar het zit bij hen zeker niet meer 'voor in het hoofd'. Eigenlijk weten de meeste mensen vrij weinig te vertellen over de aanpak die de gemeente destijds heeft gehanteerd. Men vertrouwt erop dat het goed was.

In de gesprekken met de slachtoffers van de complottheorie (de beschuldigten en hun naasten) viel ons op dat dit bij hen diametraal anders is. Op enkele uitzonderingen na zijn zij nog steeds erg op hun hoede. Ze houden er rekening mee dat het verhaal elk moment weer kan oplaaien – en hen dus ook weer belaagt. Deze slachtoffers zijn behoedzaam in het contact; verschillende mensen willen elke publiciteit mijden. De situatie in 2020 en 2021, de complottheorie, het intimiderende gedrag van de aanjagers en volgers – het komt hen nog even actueel voor als toen. Dat lag anders voor slachtoffers als de RIVM-directeur, die naar eigen zeggen door zijn werkgever ook adequaat werd

afgeschermd van bedreigingen en bedreigers (NCTV, 2023).⁸¹ Desgevraagd gaf hij ook aan dat hij, vanwege een overvolle en veeleisende agenda tijdens de coronapandemie, betrekkelijk weinig heeft meegekregen van wat er online allemaal over hem werd gezegd. Wel hadden de maatregelen die werden getroffen om zijn veiligheid te waarborgen impact, omdat het hem beperkte in zijn bewegingsvrijheid.

Zoals beschreven, was het doel van de proactieve aanpak die de gemeente ten uitvoer legde, het beschermen van de slachtoffers (en andere inwoners van Bodegraven-Reeuwijk). Is dat doel in de ogen van de slachtoffers gerealiseerd? Het antwoord op deze vraag is ambivalent. Met name de burgemeester en enkele uitvoerende professionals hebben de meeste beschuldigten en hun naasten het gevoel gegeven dat ze gezien en gehoord zijn, dat ze invoelend werden bejegend en waar mogelijk ondersteund en geholpen. Dat is echter wat anders dan dat zij zich ook adequaat beschermd hebben gevoeld, want nogal wat beschuldigten beleven de zaak als nog niet voorbij. De dreiging is niet weg. Het leed dat zij hebben ervaren is nog niet geheeld. Er is karaktermoord gepleegd, zo formuleert een van hen het treffend. Dat onderstreept nog eens de bevinding van de burgemeester, die achteraf van ‘persoonsgerichte terreur’ sprak.

Kritiek is er bij het slachtoffer dat als eerste werd beschuldigd, met name gericht op de manier waarop de politie met zijn aangiften en klachten omging. Steeds opnieuw het verhaal doen was voor hem zwaar. Maar nog zwaarder was het besef dat hij vijf maanden lang eigenlijk niet serieus werd genomen: in zijn ogen (en in dat van zijn naasten) was daarbij sprake van een grievend gebrek aan deskundigheid, inlevingsvermogen en urgentie. Verschillende beschuldigten wijzen erop, dat er ‘bij de politie’ pas versnelling in de aanpak kwam toen ook bekende Nederlanders en landelijke gezagsdragers bedreigd werden vanuit de hoek van de complotdenkers. Uit de interviews met professionals tekenden we deze constatering eveneens op. Het was natuurlijk goed dat er op een bepaald moment eindelijk schot in de zaak kwam. Maar tegelijkertijd was het ‘pijnlijk’ om te merken, aldus verschillende respondenten, dat het leed van bekende Nederlanders kennelijk meer gewicht in de schaal gooide dan dat van gewone burgers.

Vanuit de gemeente onderhield de burgemeester aanvankelijk zelf de contacten met slachtoffers/beschuldigten. Om hem te ontlasten werd later iemand die bekend was

81 Een opmerkelijk gegeven is dat ongeveer tegelijkertijd de RIVM-directeur, de advocaat en de burgemeester van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk ernstig werden bedreigd door de aanjagers van de complottheorie. De bedreiging vond in alle gevallen online plaats, maar had aantoonbaar offline gevolgen. De burgemeester werd op instigatie van het lokaal bevoegd gezag in het stelsel Bewaken en Beveiligen opgenomen. Voor de advocaat ging dat niet op: hij werd niet in het stelsel opgenomen. Als publiek figuur van nationaal belang, wat hij was op dat moment, stond de RIVM-directeur op de limitatieve lijst en werd zijn beveiliging onder het stelsel georganiseerd door de NCTV. Omdat het RIVM, zijnde zijn werkgever, dit onvoldoende vond, hebben zij op eigen kosten aanvullende maatregelen getroffen. De burgemeester en de advocaat waren beiden de zichtbare exponenten van de aanpak van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk om (de aanjagers van) de complottheorie te begrenzen, maar zij werden ongelijkwaardig behandeld. Zie: NCTV (2023).

met zowel crisiscommunicatie als de Bodegraafse gemeenschap (overigens geen specialist in slachtofferzorg) hiervoor gevraagd. De gemeente heeft een groslijst gemaakt met mensen en/of organisaties die mogelijk behoefte zouden kunnen hebben aan slachtofferhulp. De ingehuurde externe medewerker kon hiermee op zijn eigen manier en naar eigen goeddunken aan de gang. Uiteindelijk zijn relatief weinig mensen die op de lijst stonden door hem benaderd. Voor de beschuldigen en naasten die we spraken, is dit proces rommelig verlopen. Enkelen van hen hebben het contact met de ingehuurde medewerker als onduidelijk en onbevredigend ervaren. Navraag bij Slachtofferhulp Nederland liet zien dat zij geen slachtoffers van het complotnarratief hebben geregistreerd met een verzoek om advies of ondersteuning.

Binnen de gemeentelijke organisatie waren ook slachtoffers te betreuren. Naast de burgemeester, die persoonlijk bedreigd werd en beveiliging kreeg, betrof dit ambtenaren die in online video's en berichten werden beschuldigd en bedreigd, of die veel met die content te maken kregen. Vooral tijdens de crisisperiode van het bloemenleggen op de begraafplaats en het bellen naar de gemeente hebben contactambtenaren een grote emotionele last ervaren. Uiteindelijk zijn er beveiligers geplaatst in het gemeentehuis, maar 'daarna fiets je toch alleen naar huis', zoals een respondent het passend verwoordde.

Deze ambtenaren vinden dat zij niet goed zijn opgevangen en dat de (na)zorg richting hen tekort is geschoten. Deels lag dat aan de omstandigheden. Tijdens de pandemie en de lockdowns werd veel thuis en in separate ruimtes gewerkt. Er was niet veel contact tussen collega's mogelijk en zij moesten hetgeen waarmee zij werden geconfronteerd veelal alleen verwerken. Deels was de gemeentelijke organisatie professioneel onvoldoende toegerust om adequate ondersteuning te bieden aan het personeel. Er zijn mede hierdoor werknemers uitgevallen, een enkeling langdurig. Diverse respondenten wezen in dit kader op het personeelsgebrek binnen de gemeente Bodegraven-Reeuwijk – waardoor de werkdruk op sommige afdelingen al langere tijd erg hoog lag en er gebruik werd gemaakt van steeds wisselende mensen op interim-basis.

Er waren niet of nauwelijks leidinggevenden waar werknemers met hun verhaal naartoe konden. Onduidelijk was waar meldingen, zorgen, klachten konden worden neergelegd – en wie die dan zou oppakken. Sommige mensen hebben in het kader van nazorg wel begeleiding gekregen, andere niet. Er zijn mensen uit het oog verloren, erkent de burgemeester dan ook achteraf. In 2020 en 2021 was er geen adequate HR-ondersteuning of anderszins personeelszorg beschikbaar. Voor zover we hebben kunnen nagaan, had de gemeente destijds ook geen vertrouwenspersoon. De gemeente heeft de ondersteuning en nazorg voor de eigen organisatie van meet af aan niet voldoende professioneel georganiseerd.

6.8 Aandacht voor aanpak gedrag van complotdenkers?

De meersporenaanpak van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk behelsde een juridische strategie, geflankeerd door een weloverwogen mediastrategie, aandacht voor monitoring, en (na)zorg voor de onterecht beschuldigen en andere slachtoffers van de complottheorie. Er ging echter niet of nauwelijks aandacht uit naar de aanpak van of interventies ten aanzien van het gedrag van complotdenkers: de aanjagers en het middenveld van coördinatoren en facilitatoren.

Vanuit een gemeentelijk perspectief is dat natuurlijk logisch. Tegelijkertijd valt er ook wel wat te zeggen voor meer transdisciplinaire aandacht voor wat complotdenkers ‘in hun hoofd’ hebben: hoe ze denken en hoe ze zich vervolgens uiten. Aan de aanpak van online aangejaagde openbare ordeverstoringen en de verspreiding van complottheorieën in het bijzonder, zit niet alleen een veiligheidsaspect, maar ook een aspect van psychopathologie, publieke gezondheidszorg en maatschappelijk welbevinden. Zowel aan de kant van het slachtoffer als aan de kant van de dader. Dat is belangrijk, juist omdat het over een groeikrachtig, rizomatisch fenomeen gaat.

6.9 Is het nu klaar?

Ten tijde van het schrijven van dit rapport, aan het begin van de zomer van 2024, is de rust in de gemeente weergekeerd. Het leven in Bodegraven heeft weer zijn normale loop. Ordeverstoringen die aan het complotnarratief gelinkt kunnen worden, hebben zich niet meer voorgedaan. Het strategisch team bestaat niet meer. Betrokkenen zijn vrijwel allemaal van functie veranderd. Ten aanzien van de eerder gekozen proactieve strategie heeft de gemeente intussen besloten om waakzaam te zijn, maar de bladzijde om te slaan en vooruit te kijken.

Voor diverse beschuldigen voelt de dreiging nog altijd als dichtbij, direct en overrompelend. Zij zijn getraumatiseerd. Het verhaal is voor hen niet voorbij, is nooit voorbij. Dat gevoel is wezenlijk. Het zou naïef zijn om te denken dat complottheorieën niet zomaar ineens weer kunnen opduiken, in Bodegraven of elders in het land. Want dat gebeurt onherroepelijk. Er is een voedingsbodem en eigenlijk is die er altijd, zeggen experts vanuit de politie en het NIFP, temeer omdat ‘we een deel van de samenleving aan het verliezen zijn’.

Begin maart 2024 deden de onderzoekers een laatste, beknopte mediascan. Die toonde aan dat het complotnarratief op sociale media zeker nog niet verdwenen was. In 2023 en 2024 verschenen weer uiteenlopende berichten over dat vermeende satanische-pedoseksuele complot, over Bodegraven en over de aanjagers. Een aantal van de personen die destijds actief waren is dat nu ook weer, hoewel (vooralsnog) met minder navolging. Sommige berichten lijken erop te wijzen dat Joost K. het *Red Pill Journal* weer zou willen opstarten. Er zijn signalen dat hij ook weer een oproep deed voor donaties

om nieuwe uitzendingen te kunnen bekostigen. In elk geval is zijn verhaal via een andere spreekbuis en langs andere wegen opnieuw gedeeld, nog los van ‘oud’ materiaal dat online vindbaar is.

Digitaal journalist Chris Klomp waarschuwde er op 16 februari 2024 dan ook voor op zijn eigen website dat het complotnarratief ‘niet weg’ is – en zelfs ‘terug’. Hij constateerde dat Joost K. ‘het hele complotverhaal weer rondpompt’. Dat druist in tegen de voorwaarden die de rechter hem heeft opgelegd. Klomp acht de kans niet te verwaarlozen dat Micha K. (die op 22 februari 2024 vrijkwam) samen met anderen weer ‘een online storm laat losbreken’.

De gemeente Bodegraven is op de hoogte van deze signalen. Desgevraagd stellen zij de vinger aan de pols te houden, maar ook te zien dat de navolging online een stuk kleiner is dan voorheen en dat er (nog) geen signalen zijn dat er concrete acties zullen volgen. Daarmee zijn de zorgen niet weg, maar wel minder. Het is, aldus de gemeente, in principe niet aan hen om in de gaten te houden of Joost K., Wouter R. en Micha K. zich aan de gestelde voorwaarden houden. Wel zullen zij het Openbaar Ministerie erop wijzen als zij vermoeden dat er sprake is van schending van die voorwaarden.

Het is niet de vraag of Bodegraven onderdeel zal zijn van een nieuwe ‘online storm’, mocht deze weer losbarsten. Bodegraven is inmiddels onlosmakelijk verbonden met het complotnarratief omdat het een centrale rol speelt in de herinneringen van Joost K. En het verhaal van Joost K. is onderdeel geworden van veel bredere complotnarratieven rondom ritueel kindermisbruik en een machtige elite die de touwtjes in handen zou hebben. Het is wél de vraag of de gemeente Bodegraven-Reeuwijk weer het centrum zal zijn van eventuele fysiek zichtbare uitwassen van het narratief. Dit kan, evengoed, een andere plek in Nederland zijn als het narratief zich verder ontwikkelt.

Toen de dataverzameling voor dit onderzoek al was afgesloten en we de laatste hand legden aan het rapport, laaide het complotnarratief weer op. Dit noopte het gemeentebestuur weer tot nieuwe (begrenzende) activiteiten. Hieraan besteden we kort aandacht in de epiloog.

7 Conclusies

In dit hoofdstuk keren we terug naar de onderzoeksvragen. Alle bevindingen overziend, hoe kunnen deze nu worden beantwoord? De hoofdvraag van het onderzoek was:

Welke contra-strategie hebben gemeentebestuur, politie en Openbaar Ministerie in Bodegraven-Reeuwijk – op welke manier – ontwikkeld en uitgevoerd om de verspreiding en doorwerking van de complottheorie, die zich vanaf 2020 in deze gemeente manifesteerde, tegen te gaan dan wel te beheersen?

Deze hoofdvraag is uitgesplitst in vijf deelvragen. Daarop gaan wij in het navolgende als eerste in.

1. Hoe heeft de betreffende complottheorie zich vanaf 2020 ontwikkeld en gemanifesteerd? Wat was de rol en werkwijze van, alsmede de interactie tussen, de aanjagers en hun volgers?

De ontwikkeling van de complottheorie begint wanneer een voormalig inwoner van Bodegraven – die later zal blijken te lijden aan paranoïde wanen – herinneringen ‘hervindt’ aan satanisch-pedoseksuele rituelen in kringen van de lokale elite. De oud-inwoner wijst daarbij – met naam en toenaam – een aantal mensen aan die deze praktijken zouden hebben gepleegd, of die hiervan afweten maar er bewust over zwijgen.

Aanvankelijk krijgt hij geen gehoor voor zijn verhalen. Dat wordt anders wanneer hij in contact komt met een voormalig journalist met een ruim trackrecord op het gebied van het verspreiden van complottheorieën. Daarbij voegen zich ook een religieus voorman en een leiderschapscoach, elk met eigen sociale media-kanalen én een volgerschare. Zij nemen zijn verhaal wél serieus en beginnen daar op hun eigen kanalen aandacht voor te vragen. Het ontstaan van dit viermanschap van ‘anjagers’, die elkaar aanvullen en versterken, is een eerste keerpunt in de ontwikkeling van de complottheorie.

Het verhaal van de hervonden herinneringen krijgt vervolgens een fluïde karakter en ontwikkelt zich van een *event conspiracy theory* over vermeend kindermisbruik op specifieke locaties door specifieke personen in Bodegraven, naar een *systemic conspiracy theory* waarin het zich vermengt met elementen uit de dan heersende coronapandemie

en met bestaande verhalen rond satanisch of ritueel kindermisbruik en de vermeende *deep state*.

De aanjagers, inmiddels met z'n drieën, roepen hun volgers op diverse manieren op om hun ongenoegen over de vermeende gebeurtenissen in Bodegraven kenbaar te maken. Door de mensen die zij als daders of verhullers van het misbruik aanmerken te laten merken dat zij daar niet mee weggomen, bijvoorbeeld. Dat resulteert in een stroom aan bedreigingen en anderszins intimiderende acties aan het adres van deze mensen. Met een zodanige aard en intensiteit, dat enkelen van hen zich genoodzaakt voelen aangifte te doen en verregaande beveiliging te organiseren. Aanhangers wordt ook gevraagd geld te doneren aan de 'aanjagers' ter ondersteuning van hun activiteiten. Dat levert hun uiteindelijk een aanzienlijke inkomstenbron op.

Het begrip 'volgers' kent – net als in de literatuur beschreven – in deze casus vele gradaties van inzet en betrokkenheid. Van het (incidenteel of stelselmatig) lezen, liken of *reposten* van berichten, tot het onderhouden van frequente contacten met de aanjagers, of het vervullen van een rol als beheerder van sociale mediagroepen, om zo de communicatie en sociale interactie tussen aanjagers en aanhangers – en aanhangers onderling – goed te laten lopen. Waarom het narratief aantrekkelijk was voor aanhangers lijkt gebaseerd op diverse redenen: van het vinden van houvast, zingeving en gemeenschapsgevoel in een turbulente en onzekere periode, tot het uiting geven aan grieven richting de overheid, tot simpelweg vermaak. Het lijkt dus zowel te gaan om *existentiële motivaties* (de behoefte aan veiligheid, zekerheid en controle) als *epistemische motivaties* (de drang om te verklaren en begrijpen) als *sociale motivaties* (de behoefte om bij een groep of gemeenschap te horen).

Een volgend keerpunt in de ontwikkeling van de complottheorie is zichtbaar wanneer de aanjagers – precies ten tijde van de 'volledige' lockdown inclusief de avondklok – hun volgers oproepen om bloemen te komen leggen op de graven van de vermeende slachtoffers. Honderden mensen geven hieraan gehoor, waardoor de (graf)rust op de begraafplaats wordt verstoord en het op een gegeven moment zelfs tot een pijnlijke confrontatie komt tussen aanhangers en een ouder van een 'vermeend slachtoffer' (dat in werkelijkheid door een andere oorzaak is overleden). Het lokaal bestuur realiseert zich hierdoor dat verdergaande actie nodig is om de aanjagers van het complotnarratief te stoppen.

De begraafplaats – later gevolgd door andere locaties in Bodegraven – was de meest in het oog springende locatie waarop de acties van aanjagers en volgers *offline* zichtbaar werden. Dit onderzoek laat tegelijkertijd zien dat de complottheorie ook op allerlei andere plaatsen en manieren tot uiting kwam. Via bedreiging van bewindslieden tot herdenkingen, bloemenleggingen, of intimiderende acties verspreid over het hele land, soms zonder dat de lokale autoriteiten zich van de link met de (aanhangers van de) complottheorie bewust waren. In die zin dringt zich het beeld op van een complotthe-

orie met een *rizomatisch* karakter: die zich – met name via groepen en kanalen op sociale media – als een wortelstok ondergronds verbreidt, om zich, onder de juiste combinatie van omstandigheden en mogelijkheden, opeens ergens aan de oppervlakte te tonen. Uitingen daarvan gingen ook na de arrestatie en veroordeling van de aanjagers door en zijn bij de afronding van het onderzoek in 2024, ruim 3 jaar na dato, nog steeds zichtbaar. Net als de voedingsbodem daarvoor, met haar mengeling van issues.

2. Langs welke weg is, door welke personen en organisaties, welke interventiestrategie ontwikkeld en uitgevoerd?

In het handelen van het lokaal bestuur van Bodegraven, politie en Openbaar Ministerie is een gestage ontwikkeling zichtbaar in de manier waarop aan het complotnarratief – in al zijn verschijningsvormen – het hoofd wordt geboden. Mede door het rizomatische karakter ervan dringt het aanvankelijk onvoldoende door tot overheden, politie en Openbaar Ministerie welk bedreigend narratief zich aan het ontwikkelen is. *Early warnings* van enkele goed ingevoerde (uitvoerende) professionals, of meerdere aangiften van beschuldigde en bedreigde personen brengen daar in eerste instantie geen verandering in. Verbanden tussen aangiften of andere signalen worden niet gezien, de urgentie wordt aanvankelijk niet onderkend. Wanneer inzicht in het problematisch karakter begint te groeien, is vervolgens is een opeenvolging van strategieën zichtbaar. Aanvankelijk vooral *reactief*, zoals in de vorm van een *afwachterende strategie* (van het bestuur), gevolgd door een *op beheersing gerichte (crisis)strategie* van bestuur en haar partners in antwoord op de gebeurtenissen rondom de begraafplaats.

Wanneer het karakter en de ernst van het gedrag van de aanjagers écht tot het lokaal bestuur doordringen, schakelen gemeente, de politie en het Openbaar Ministerie, onder aanvoering van de burgemeester, over op een intensieve, *proactieve* strategie, met als doel de activiteiten van aanjagers en volgers definitief een halt toe te roepen. Het is vooral deze laatste strategie die de aandacht van bestuurders en andere overheidsvertegenwoordigers in het land heeft getrokken en die ook de aanleiding tot dit onderzoek vormt.

Begrijpen, beheersen en begrenzen vormen leidende motieven bij de ontwikkeling van deze strategie en geven opeenvolgend richting aan de handelingen van bestuur en zijn partners. Uiteindelijk leidt dat tot een aanpak van de aanjagers en hun volgers langs drie juridische lijnen: *bestuursrechtelijk*, gericht op het beheersen van de openbare orde; *civilrechtelijk*, gericht op het afstoppen en verantwoordelijk stellen van de aanjagers, maar ook van de platforms die hun content verspreiden; en *strafrechtelijk*, gericht op de aanjagers, de facilitatoren en andere volgers die zich aan strafbare feiten schuldig maken. Deze drie lijnen worden geflankeerd door een (terughoudend) communicatie- en mediabeleid, aandacht voor monitoring en (een aanzet tot) slachtofferzorg.

De interventies zoals deze binnen deze strategie werden doorgevoerd vertonen een grote overeenkomst met de belangrijkste interventieclusters zoals deze uit de literatuur

kunnen worden afgeleid, zoals monitoring en signalering, contentmoderatie, *deplatforming*, communicatie en (na)zorg. Tegelijkertijd zijn verschillende uit de literatuur bekende beperkingen te herkennen, zoals dat verwijderde content op andere platforms weer opduikt (*replatforming*) en dat er creatieve manieren zijn ingezet door aanjagers en aanhangers om verwijderde content in een andere vorm toch weer te kunnen delen (*content moderation circumvention*).

Tot slot schakelt het lokaal bestuur over op een laatste strategie, die wij de waakvlamstrategie hebben genoemd. Hierin wordt teruggeschakeld naar ‘normaal’, de intensieve druk op de (inmiddels veroordeelde) aanjagers wordt weer losgelaten en alleen nog enige waakzaamheid wordt betoond voor het geval dat het complotnarratief weer eens zou opslaan.

Niet onvermeld mag blijven dat ook diverse individuele, in het complotnarratief beschuldigden en bedreigden eigen interventiestrategieën ontwikkelden. Niet alleen door aangifte te doen bij de politie, maar ook door het beveiligen van het eigen huis, het zelf monitoren van de berichtgeving op sociale media en, bovenal, door het hoofd niet boven het maaiveld te steken.

3. Wat waren de doelstellingen van deze contra-strategie, en in hoeverre zijn deze behaald?

In de hiervoor beschreven openvolging van contra-strategieën van de lokale overheid kende elke (deel)strategie goed beschouwd zijn eigen doelstellingen.

De initiële, reactieve strategieën hadden als doel ‘geen inzet te plegen op zaken met een als laag ingeschatte urgentie’ (in het geval van politie en Openbaar Ministerie), ‘waakzaam zijn zonder olie op het vuur te gooien’ (de eerste reactieve strategie van het bestuur) en ‘handhaven van de openbare orde en het bewaren van de grafurust rond de begraafplaats’ (de tweede reactieve strategie van het bestuur). Gaandeweg werd echter duidelijk dat zich gebeurtenissen ontwikkelden met een aanzienlijke hogere maatschappelijke relevantie en urgentie dan aanvankelijk was ingeschat. En dat de complottheorie zich – zeker binnen de context van de lockdown – ook verder ontwikkelde zónder dat de gemeente olie op het vuur zou gooien.

Het onderzoek laat zien dat de openbare orde rond de begraafplaats zich in feite al begint te herstellen wanneer de gemeente haar zwaarste interventie ter bescherming van de openbare orde inzet: de noodverordening. Het is echter niet uitgesloten dat de instelling van de noodverordening een bredere communicatieve waarde en werking had. De maatregel gaf immers ook een signaal af, die ook als een vooraankondiging kan worden gezien van de intensieve, proactieve strategie die het lokaal bestuur en zijn partners vervolgens inzetten.

Die strategie stond ten doel de activiteiten van de aanjagers te stoppen, hen de gevolgen van hun handelen te doen voelen, en daarmee duidelijk te maken aan slachtoffers en bevolking dat het lokale bestuur voor hen opkwam. Dit onderzoek laat zien dat deze doelen goeddeels zijn behaald, maar zeker niet volledig. De aanjagers zijn zowel civielrechtelijk als strafrechtelijk aangesproken en met succes voor de rechter gebracht; sommige volgers die zich schuldig hadden gemaakt aan strafbare feiten ook. Het faciliterende middenveld bleef echter nagenoeg buiten schot.

Als uitvloeisel van zowel de civielrechtelijke als strafrechtelijke procedures konden sociale media-platforms worden aangespoord belasterende en onrechtmatige content te verwijderen, en werden bepaalde groepen/kanalen zelfs uit de lucht gehaald. Een kort geding om Twitter te dwingen oneigenlijke content actiever te verwijderen dan het bedrijf als mogelijk achtte, werd echter verloren. De aanvankelijk voorgenomen bodemprocedure om dit bedrijf alsnog hiertoe te dwingen, is vooralsnog niet doorgezet.

De als ‘moreel sterk’ ervaren opstelling van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk heeft er bij diverse beschuldigten en bedreigden zeker toe geleid dat zij zich naar eigen zeggen door het bestuur ‘gesteund’ hebben gevoeld. Dat is echter wat anders dan dat zij zich door de autoriteiten ook veilig en beschermd hebben gevoeld. Zij moesten vooral zelf hun beveiliging vormgeven, zagen hun aangiften gedurende langere tijd op onvruchtbare bodem vallen en voedden politie en justitie regelmatig zelf met verzamelde nieuwe informatie zonder dat zij merkten dat dat ergens toe leidde.

Voor een uitspraak over de mate waarin (ook) de ‘waakvlamstrategie’ effect sorteert is het ten tijde van het schrijven van dit rapport nog te vroeg. Dat zal de tijd moeten leren. De eerste signalen stemmen echter niet tot groot optimisme.

4. In hoeverre waren de middelen waarover de betrokken actoren beschikten (expertise, competenties, capaciteit, bevoegdheden) en de kaders waarbinnen zij moesten opereren (zoals wet- en regelgeving) voldoende en geschikt om een effectieve contra-strategie vorm en invulling te geven?

Bij de lokale betrokkenen was goedbeschouwd sprake van voldoende bevoegdheden, capaciteit, competenties en (financiële) middelen. Over de hele ontwikkeling van complottheorie en aanpak heen, lijkt de mate waarin een effectieve contrastrategie kon worden ontwikkeld wel sterk beïnvloed te zijn geweest door drie typen factoren, die we hier samenvatten als *onbekendheid, onbegrip en ongereguleerdheid*.

Onbekendheid

De complottheorie en de manier(en) waarop deze zich zowel offline als online ontwikkelde en manifesteerde, betrof een voor betrokkenen relatief nieuw fenomeen, in de zin dat zowel bestuurders als (veiligheids)professionals daar nog nauwelijks ervaring mee hadden opgedaan. Daarmee bestonden er dus ook nog geen procedures, protocolen of *best practices* waarop kon worden teruggevallen.

Onbegrip

Het onbegrip betreft in eerste instantie een tekortschietend inzicht in de (mobiliserende) werking van sociale media, de aantrekkelijkheid van een complottheorie onder grote groepen mensen in Nederland, en van de invloed daarop van een periode van onrust en onzekerheid als de coronapandemie. Dat onbegrip was (en is) breed aanwezig binnen het lokaal bestuur, de politie en het Openbaar Ministerie. We troffen dit begrip wel aan bij een relatief kleine groep professionals binnen de politie, maar deze personen vonden intern moeilijk gehoor voor hun professionele inschattingen.

Van een minstens zo belangrijk *onbegrip* lijkt echter sprake als het gaat over de heftigheid van zo'n narratief voor mensen die – op deze manier – beschuldigd en bedreigd worden. Het blijkt verleidelijk om wat hen overkomt louter te definiëren als een vorm van smaad of laster. Dat zijn delicten die in kringen van opsporing en vervolging nogal eens als niet al te ernstig worden gezien, en daarmee een navenant lage prioriteit krijgen in opsporing en/of vervolging. De bevindingen uit ons onderzoek maken aannemelijk dat de combinatie van de grievende aantijgingen zoals die zich in de casus Bodegraven voordeden, gecombineerd met de aanhoudende (be)dreiging die ook nog eens van alle kanten kan komen, een impact op de betrokkenen heeft die het doorsnee geval van smaad of laster ver te boven gaat. De vergelijking dringt zich op met heftige vormen van *stalking*, of met de schrijnende impact die een andere vorm van digitale belasting – het zogenaamde *exposen* of *slutshaming* – kan hebben. Onbegrip op dit vlak lijkt ertoe bij te hebben gedragen dat in de casus Bodegraven de opsporing pas laat op gang kwam en slachtoffers zich niet afdoende geholpen hebben gevoeld. Ook de impact op gemeentelijke medewerkers die ongewild veelvuldig met het narratief werden geconfronteerd in hun dagelijkse werkzaamheden, werd onderschat.

Ongereguleerdheid

Dat de regelgeving ten aanzien van het verspreiden (en signaleren) van desinformatie in het digitale domein tekortschiet, is de laatste jaren al vaker betoogd. Dat geldt (dus) ook voor de verspreiding van complottheorieën zoals in de casus Bodegraven. Zoals in de literatuur al werd geconstateerd, bestaat er vooralsnog een disbalans tussen de individuele belangen, het algemeen belang en de commerciële belangen die in een dergelijke casus in het geding zijn. De commerciële belangen lijken vooralsnog te prevaleren.

De bevindingen uit deze studie, gecombineerd met de bevindingen uit de recente Nederlandse literatuur over het tegengaan van *online aangejaagde ordeverstoringen*, doen vermoeden dat deze ongereguleerdheid op twee verschillende manieren een aanpak van complottheorieën in de weg staat of tenminste kan staan. De eerste manier betreft wellicht het ontbreken van specifieke bevoegdheden waarmee scherpe interventies mogelijk zijn; het is deze (veronderstelde) lacune waarop in de discussie rond online aangejaagde ordeverstoringen vaak de nadruk is gelegd. De tweede manier is van een andere orde (en veel vaak minder bediscussieerd), namelijk dat door het ontbreken van specifieke bevoegdheden bestuurders of professionals bepaalde interventies niet

durven door te voeren, omdat ze ‘niet geregeld’ zouden zijn. Verschillende betrokkenen in de casus Bodegraven stelden zich echter op het standpunt dat het feit dat iets niet expliciet geregeld is, niet betekent dat iets dan niet mag. De aanpak die in de gemeente Bodegraven-Reeuwijk werd ontwikkeld en toegepast toont aan dat met de huidige bevoegdheden van burgemeesters en de mogelijkheden die (een combinatie van) bestuurs-, civiel- en strafrecht bieden, meer mogelijk is dan wellicht wordt aangenomen en dat zij – grotendeels – ook bij de rechter standhouden.

5. Wat zijn – ook volgens betrokkenen – belangrijke lessons learned voor het handelen op bestuurlijk, strategisch, uitvoerend niveau van politie en haar tripartite (gemeente, Openbaar Ministerie) en andere maatschappelijke partners, inclusief de daarvoor benodigde wet- en regelgeving, samenwerkingsstructuren, bevoegdheden, expertise, competenties en capaciteit van verschillende actoren?

Een belangrijke doelstelling van het onderzoek was om op basis van de in en rond Bodegraven opgedane ervaringen lessen te trekken voor de toekomst. Dit rechtvaardigt een wat uitgebreidere bespreking, wat wij daarom zullen doen in een apart (hervolgend) hoofdstuk 8.

Ten slotte keren wij dan weer terug bij de hoofdvraag.

Welke contra-strategie hebben gemeentebestuur, politie en Openbaar Ministerie in Bodegraven-Reeuwijk – op welke manier – ontwikkeld en uitgevoerd om de verspreiding en doorwerking van de complottheorie die zich vanaf 2020 in deze gemeente manifesteerde tegen te gaan dan wel te beheersen?

Met de beantwoording van de deelvragen is het antwoord op de hoofdvraag in feite al gegeven. Maar wat is nu het overkoepelende beeld dat wij als onderzoekers hebben opgedaan van de aanpak, zoals die door de tijd heen is ontwikkeld?

Dat beeld is dat de betrokken lokale autoriteiten, met vallen en opstaan, met grote volharding en soms op de tast, een antwoord hebben ontwikkeld op een probleem waarmee zij voor het eerst werden geconfronteerd. Dat vereiste lef en creativiteit, uithoudingsvermogen, en dat ook nog eens binnen de volstrekt nieuwe en onzekere context van de coronapandemie. Het antwoord dat zij ontwikkelden was niet op alle punten perfect. Dat het lang duurde voordat de urgentie en impact van de gebeurtenissen erkend werd en signalen bij elkaar kwamen, is wellicht begrijpelijk omdat het ging om een voor velen nieuw fenomeen, maar vertraagde de aanpak en heeft sporen nagelaten bij diverse betrokkenen.

Toch zijn wij van mening dat bij het tegengaan van een *wicked problem* als het onderhavige de kwalificatie ‘perfect’ naar onze mening alleen bestaat in de leerboeken. Het komt ons voor dat de contra-strategie die in de gemeente Bodegraven-Reeuwijk is ontwikkeld een inspirerend voorbeeld vormt voor wie zich met soortgelijke uitdagingen

in de toekomst geconfronteerd ziet. Niet alleen door wat het lokaal bestuur en zijn partners feitelijk hebben gedaan om de uitwassen van de complottheorie die zich in en rond hun gemeente ontwikkelde te beheersen en begrenzen. Maar ook omdat zij meteen daarna de moed hadden om open medewerking te verlenen aan dit onderzoek, zodat daaruit lessen zouden kunnen worden getrokken voor de toekomst. Op die lessen gaan wij in het volgende hoofdstuk nader in.

8 Lessen, aanbevelingen en reflectie

8.1 Lessen en aanbevelingen

In dit hoofdstuk opperen we zeven lessen die uit de casus Bodegraven geleerd zouden kunnen worden. Zij vormen een combinatie van de lessen die wij zelf destilleren op basis van onze bevindingen in dit onderzoek, en van de lessen die zijn aangedragen door onze gesprekspartners tijdens de vele interviews en de twee expertmeetings die wij in het kader van dit onderzoek hebben gedaan. Wij hebben hun hier steeds actief naar gevraagd.

Het zijn lessen voor het lokaal bestuur, politie, Openbaar Ministerie en hun maatschappelijke partners. Maar in sommige gevallen ook voor de wetgever, de bij veiligheid, leefbaarheid en weerbare democratie betrokken departementen, en de verschillende (andere) autoriteiten wier werkveld relevant is voor het tegengaan van de uitwassen van complottheorieën.

Les 1: Dit kan zo wéér gebeuren

Denk niet: *dat zal bij ons niet gebeuren*. Dat deze casus zich (vooral) manifesteerde in Bodegraven was goedbeschouwd niet meer dan toeval. Een gevolg van een samenloop van personen en omstandigheden. Waren de herinneringen van Joost K. of de aangegeven locaties om ongenoegen kenbaar te maken net even anders geweest, dan was misschien een andere gemeente het centrum van het narratief geworden.

De voedingsbodem van onzekerheid, onvrede, ongenoegen en wantrouwen jegens autoriteiten of ‘elites’, mede waardoor het complotnarratief welig kon tieren, is nog steeds aanwezig. De overheid is daarbij deel van het probleem, zo benadrukken meerdere van onze gesprekspartners (die zelf onderdeel van die overheid uitmaken). Er is immers niet alleen maar sprake van een groep ‘anderen’ die het vertrouwen in de overheid verliest; die overheid geeft daar in haar functioneren ook zelf de nodige aanleiding toe, zo onderstrepen zij. Het is van belang om dat te willen zien en op een andere manier te leren kijken, luisteren, contact houden en in gesprek blijven. Dat vraagt om een breder sociaal beleid, dat beter inspeelt op de levende grieven. Dit komt overeen met de adviezen van bijvoorbeeld de Adviescommissie Versterken Weerbaarheid Democratische Rechtsorde (2023) en de Staatscommissie Rechtsstaat (2024).

Extra alertheid is geboden wanneer zich een nieuwe crisis of dreiging voordoet die de samenleving schokt en daarmee een nieuw niveau van onzekerheid opwekt. Dan is niet alleen aandacht nodig voor het mitigeren van de crisis of dreiging zelf, maar minstens zozeer voor de maatschappelijke dynamiek die vervolgens in (delen van) de samenleving ontstaat. Het onderstreept het belang van preventie en voorbereiding. Zowel in de onderhavige casus als bijvoorbeeld in de bredere discussie over online aangejaagde ordeverstoringen lag (en ligt) de nadruk echter nog vooral op de mogelijkheden van repressie. Kennis van en aandacht voor de voedingsbodem biedt echter een eerste aanknopingspunt voor preventie. Het vergroten van de mediawijsheid in de samenleving wordt door vooraanstaande auteurs als een tweede aanknopingspunt gezien, en als een kansrijke manier om te voorkomen dat des- en misinformatie, die een centraal bestanddeel van complottheorieën vormen, op grote schaal vruchtbare bodem vinden. Beide onderdelen zijn dus van belang om de *weerbaarheid* van de samenleving te versterken.

Tot slot kan preventie ook zitten in het tijdig en voldoende hulp bieden aan mensen met psychische problemen. Dat vraagt reflectie op de manier waarop psychische zorg nu is geregeld in Nederland en de gevolgen van de uitkleding daarvan in de afgelopen jaren. Een van de slachtoffers vroeg zich af wat er zou zijn gebeurd als Joost K. tijdig hulp had gekregen voor zijn mentale problemen.

Les 2: Signalen tijdig onderkennen, samenbrengen en duiden is cruciaal

Dit onderzoek onderstreept nog eens het belang van het tijdig onderkennen van de eerste signalen van een (zich ontwikkelende) complottheorie. Het rizomatische karakter daarvan maakt immers dat die theorie zich onder de oppervlakte kan ontwikkelen en zich vervolgens op verschillende plaatsen en/of manieren aan de oppervlakte kan manifesteren. Dat betekent dat lokale manifestaties al snel ook uitingen zijn van bovenlokale ontwikkelingen, waarbij het de uitdaging is om verbanden en patronen te zien in (en tussen) verschillende soorten signalen, die ook nog eens bij verschillende soorten organisaties uit verschillende sectoren kunnen binnenkomen (zoals veiligheid, sociaal domein en publieke gezondheidszorg). Dat trekt, zoals ook in deze casus duidelijk werd, een wissel op lokale, regionale en landelijke signalering, informatieuitwisseling en samenwerking.

Een aanbeveling is dan ook dat (onder meer) politie en gemeenten de kracht van sociale media veel beter moeten leren doorzien. Inclusief de manier waarop daardoor mensen met een – voor anderen wellicht – krankzinnig verhaal op de been kunnen worden gebracht, met een grote impact op weer anderen die daarvan het slachtoffer worden. Dit vraagt om investeringen in het beter herkennen van de (ernst van) online signalen en, in het geval van de politie, het zorgvuldig en op dezelfde manier vastleggen daarvan, waardoor het makkelijker wordt om signalen bijeen te brengen die op verschillende plekken worden gezien. Meerdere gesprekspartners wijzen daarnaast op de noodzaak tot het eerder serieus overwegen van een opsporingsonderzoek; waarbij

niet alleen in aanmerking wordt genomen welke regels er precies gebroken worden, maar ook de maatschappelijke impact nadrukkelijk wordt meegewogen.

Verspreid over het land en verspreid over verschillende organisaties en personen is inmiddels veel meer kennis beschikbaar die bestuurders en veiligheidsprofessionals kan helpen een adequate schatting te maken van signalen die op een ontluikende complottheorie (en daarmee samenhangende uitwassen) kunnen wijzen én die hen kan ondersteunen bij hun afweging over een aanpak. Het verdient aanbeveling te onderzoeken hoe dergelijke kennis en competenties in een dergelijke situatie op een snelle en eenvoudige manier bijeen kunnen worden gebracht. Het concept van de *Snelle Kennis Mobilisatie* (zoals gehanteerd door de politie) kan hierbij tot voorbeeld strekken.

Les 3: Monitoring: de onbalans tussen wat we kunnen, willen en mogen

De gebeurtenissen in Bodegraven, maar ook uiteenlopende andere online aangejaagde openbare ordeverstoringen tijdens en na de coronapandemie, hebben het vraagstuk van monitoring op sociale media nadrukkelijk op de politiek-bestuurlijke agenda's gezet. Sindsdien is veel voortgang geboekt in – in elk geval – het definiëren van de juridische kaders voor monitoring in het kader van de handhaving van de openbare orde, zowel waar het gaat om de kaders voor het lokaal bestuur als die voor de politie. De landsadvocaat publiceerde een advies, het ministerie van BZK kwam met handreikingen, de VNG ontwikkelde een modelprotocol, en in samenwerking met de Regioburgemeesters verscheen een handreiking met betrekking tot het Team Openbare Orde Informatie (TOOI) van de politie. Op het departement van het ministerie van Justitie en Veiligheid buigt een werkgroep zich daarnaast op dit moment over de mogelijkheden van de politie in het kader van art. 3 Wpg. Het verdient aanbeveling om als gemeente vooraf uit te zoeken wat in het kader van monitoring wel en niet mag, en om een handleiding op te stellen wat je als gemeente doet in het geval van, bijvoorbeeld, een ontluikende complottheorie waarbij er zorgen zijn dat het komt tot strafbare feiten of ordeverstoring.

Dit onderzoek wijst echter ook op een spanning tussen op het oog redelijke behoeften van het lokale bestuur om hun gemeentelijke zorgtaken te vervullen en de mogelijkheden die de huidige (interpretatie van) de regelgeving daarbij biedt. Monitoring door het bestuur is mogelijk bij concrete signalen van een (dreigende) ordeverstoring, door de politie ook bij gereede verdenking van een strafbaar feit. Monitoring in het geval van dat zich een nieuwe crisis of dreiging aandient die – als voedingsbodem – het risico op de ontwikkeling van een complottheorie vergroot, lijkt echter vooralsnog niet mogelijk, terwijl dat juist een opening kan bieden tot tijdige interventie.

De voorliggende casus laat ook zien dat het ontbreekt aan houvast om systematisch en consistent te monitoren of aanjagers van een complottheorie zich houden aan de voorwaarden die hen in een civiele procedure zijn opgelegd. Enerzijds heeft de gemeente in deze procedure afgedwongen dat de aanjagers zich lange tijd niet meer mogen uitlaten

over Bodegraven in relatie tot het complotnarratief, anderzijds mag zij hen niet stelselmatig online volgen om te controleren of de aanjagers zich daadwerkelijk aan deze voorwaarden houden. Wiens verantwoordelijkheid is het, kortom, om deze voorwaarden ook daadwerkelijk af te dwingen? Door de voorwaarden niet af te dwingen, ontstaat een opening voor aanjagers om het narratief levend te houden.

Les 4: Bestuursrecht, strafrecht en civielrecht als potente mix

Dat een combinatie van een bestuurlijke, strafrechtelijke en civiele aanpak een krachtig geheel kan zijn, heeft deze casus aangetoond. Die combinatie droeg bij aan de snelheid én samenhang van de aanpak. Het liet ook zowel daders als samenleving zien ‘dat het menens was’. Van waarde is dat de rechter onderschreef dat de zorgtaak die het gemeentebestuur op basis van art 172 Gemeentewet heeft voor de veiligheid van haar inwoners, het haar ook mogelijk maakt de aanjagers civielrechtelijk aan te spreken op een onrechtmatige daad. Deze weg zouden ook andere gemeentebestuurders in voorkomende gevallen kunnen bewandelen. De gemeente Bodegraven-Reeuwijk kon ook, met het vonnis van de civiele rechter in de hand, diverse internetplatforms bewegen om opruiende en diffamerende berichten te verwijderen.

Waar het gaat om de uitvoering, hebben zowel de strafrechtelijke als de civielrechtelijke procedures eveneens lessen opgeleverd. Een eerste les is dat de staande procedures die in de opsporing moeten worden gehanteerd om tot een correcte onderbouwing van opsporings- en vervolgingsactiviteiten te kunnen komen, niet lijken te zijn meegegroeid met het digitale tijdperk. Hierdoor vragen ze veel capaciteit en doorlooptijd. In de casus Bodegraven heeft dat de opsporing nadrukkelijk vertraagd.

Een tweede les is dat de rechtbanken en zittingen bij civielrechtelijke procedures – anders dan bij strafzaken – niet zijn ingericht op dit type casuïstiek en de daarmee samenhangende intimidaties en bedreiging. In de casus Bodegraven zijn verschillende voorbeelden geweest van voor procespartijen onveilige of als onveilig ervaren situaties tijdens civiele rechtszittingen.

Een derde les zit in de spanning tussen het lokaal belang en het collectief belang waar het gaat om het uitlokken van jurisprudentie (‘rechtsvinding’). Zeker voor een kleine gemeente kan het instellen van hoger beroep bij een aanvankelijk afgewezen vordering een kostbare aangelegenheid zijn. Als dat beroep niet meer strikt noodzakelijk is om de lokale orde te handhaven, kan het onaantrekkelijk zijn voor een gemeente dat beroep alsnog in te stellen, terwijl dat vanuit een *collectief* belang wel als wenselijk gezien wordt (in het kader van rechtsvinding of in het kader van het tegengaan van een bovenlokale dreiging). Het niet nemen van verdere juridische stappen tegen Twitter door de gemeente Bodegraven-Reeuwijk is hier een voorbeeld van. In dat licht zou een collectieve voorziening om zo’n hoger beroep toch mogelijk te maken een zinvolle gedachte zijn. Te denken valt aan een voorziening, bijvoorbeeld ondergebracht bij de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, waar gemeenten terecht kunnen voor finan-

ciële ondersteuning wanneer zij juridische procedures voeren die vooral in het collectief belang zijn.

Les 5: Andere kijk op slachtoffers noodzakelijk

In het politiek-bestuurlijke debat over de gebeurtenissen in Bodegraven stonden vaak de ordeverstoringen centraal, net als de bedreigingen van bijvoorbeeld bewindslieden of de burgemeester. Wat minder aandacht kreeg, was de impact die het complotnarratief op individuele burgers had, die ervan beticht werden een rol in het satanisch-pedoseksuele netwerk te hebben gespeeld. Dergelijke aantijgingen en de daaruit voortvloeiende – diffuse, onvoorspelbare en voortdurende – dreiging had op een aantal van hen een welhaast traumatische impact, die tot op de dag van vandaag voortduurt. Wie als beschuldigde verstrikt raakt in een complottheorie ervaart een veel heftiger lading dan het simpele strafbare feit van smaad of laster doet veronderstellen. Een les is om dit type delict te zien als *famacide* (letterlijk: reputatiemoord)⁸² en eerder te kwalificeren als een strafbare vorm van geweld dan als een vorm van smaad of laster. Dit doet meer recht aan de ernst van dit type delict en de impact ervan op slachtoffers. Het kan ook bijdragen aan bewustzijn hierover, in het bijzonder aan het serieuzer nemen van slachtoffers die van dergelijke online geuite bedreigingen aangifte komen doen.

In het verlengde van het bovenstaande biedt de casus Bodegraven ook de nodige lessen over de bejegening, zorg voor en bescherming van slachtoffers. Slachtoffers hebben, zeker aanvankelijk, de procedures bij het doen van aangifte (en de contacten daarna) niet altijd bevredigend gevonden. Tijdens de expertmeeting merkte een deskundige op dit gebied op dat de bevindingen deden denken aan wat slachtoffers op het gebied van zware *stalking* zo'n vijftien jaar geleden nog meemaakten. Sindsdien is op dat gebied veel verbeterd, de vraag dringt zich op of eenzelfde ontwikkeling niet gewenst is waar het gaat om slachtoffers van *famacide*. Bijvoorbeeld door te gaan werken met een familierechercheur op deze zaken.

Zowel voor opsporingsinstanties als voor slachtoffers zou het daarnaast verstandig zijn een gespecialiseerd punt te creëren waar slachtoffers melding en aangifte kunnen doen van het soort bedreigingen waar in deze casus sprake van was, zo geeft een van de slachtoffers aan. Daardoor zou een slachtoffer vakbekwamer en zorgvuldiger behandeld kunnen worden, met meer begrip van de emotionele impact. Ook de beveiliging van slachtoffers zou op deze manier beter geregeld kunnen worden. Meerdere respondenten geven aan dat een noodfonds een goed idee is, voor slachtoffers die zelf geen middelen hebben om beveiliging in te schakelen als hun dit overkomt.

In deze casus heeft het lokaal bestuur zorg voor slachtoffers proberen te ontwikkelen. Het inschakelen van een – niet in deze problematiek gespecialiseerde – externe medewerker bleek geen succes. De uitdaging is specialistische kennis te combineren met

82 Fama is het Latijnse woord voor reputatie.

lokale toepasbaarheid, wat met name voor kleine gemeenten lastig te combineren zal zijn. Dergelijke expertise kan onderdeel uitmaken van de pool van experts binnen de eerdergenoemde Snelle Kennis Mobilisatie. Onderzocht kan ook worden in hoeverre ervaringen die zijn opgedaan met de integrale aanpak van extreem huiselijk geweld handvatten bieden.

Het was voor sommige slachtoffers pijnlijk te bemerken dat de gevoelde urgentie van de problematiek en vooral aandacht voor bescherming en bewaking pas goed op gang kwamen nadat ook Bekende Nederlanders (waaronder bewindslieden) werden bedreigd en het Stelsel Bewaken en Beveiligen actief werd. Daarbij werden verschillen zichtbaar: zo viel de burgemeester in het stelsel, maar de door de burgemeester ingeschakelde advocaat niet. Beiden vormden het externe en zichtbare boegbeeld van de aanpak en beiden werden in vergelijkbare mate bedreigd. Een min of meer vergelijkbaar verschil werd zichtbaar rond de voorzitter van het OMT en zijn minister. Het zou duidelijker moeten zijn waarom de één wel, maar de ander niet in het stelsel valt en welke criteria daaraan ten grondslag liggen. De mate van bedreiging en zichtbaarheid van de bedreigde zouden het meest voor de hand liggen om daarin leidend te zijn.

Ten slotte blijkt uit deze casus dat op enkele medewerkers van de lokale overheid die een rol bij de aanpak vervulden de casus meer impact heeft gehad dan binnen het gemeentelijk apparaat tijdig en adequaat werd ingeschat. Daardoor hebben zij onvoldoende (na)zorg ervaren. Dit wijst nog eens op het belang van de professionalisering van adequate (na)zorg voor medewerkers die in een dergelijke casus langdurig met impactvolle content werken en/of te maken krijgen met boze of intimiderende mensen.

Het al vroeg informeren van mensen die het klantencontact doen en daarbij geconfronteerd kunnen worden met aanhangers is een belangrijke les, net als het debriefen, zodat mensen hun verhaal en ervaringen kwijt kunnen. De inzet van een of meer medewerkers die hiervoor specifiek zijn opgeleid, is daarbij aan te raden. Te denken valt ook aan handvatten hoe te handelen in specifieke situaties en vooraf geformuleerde antwoorden op vragen waarmee medewerkers zich geconfronteerd kunnen zien. De kern is om ervoor te zorgen dat medewerkers weten waar ze aan toe zijn, tot wie zij zich kunnen wenden bij vragen of moeilijkheden, en dat periodiek wordt getoetst of zij nog opgewassen zijn tegen wat er in de specifieke situatie op hen afkomt en wat dat met hen doet.

Les 6: Best persons en zachte waarden maken (het) verschil

In de hedendaagse veiligheidszorg is in toenemende mate sprake van protocollen en procedures als leidraad voor het handelen. Zij beschrijven vooral *wat* in een gegeven situatie moet gebeuren. De voorliggende casus laat zien, dat het effect van de aanpak niet alleen wordt bepaald door *wat* er wordt ondernomen, maar minstens zozeer door *wie* dat doet en *hoe* dat gebeurt. Het hoofd bieden aan *wicked problems* betekent vaak

ook werken aan *wicked solutions*. Het betekent ook kunnen omgaan met dilemma's: het bezien van de problematiek vanuit meer, soms zelfs strijdige perspectieven en het op het randje durven lopen van wat als gangbaar of mogelijk wordt gezien.

De casus Bodegraven maakt aannemelijk dat de kwaliteit van het team dat de belangrijkste strategie ontwikkelde en uitvoerde een belangrijke factor was voor het uiteindelijke effect daarvan, zowel waar het gaat om de samenstelling daarvan (in de competenties, persoonlijke kenmerken, ervaring van de afzonderlijke teamleden) als in de kwaliteit van de onderlinge interactie. Het geheel was hier nadrukkelijk meer dan de som der delen, al ging, zoals gezegd, niet alles goed. Het laat ook zien hoezeer zachte waarden als vertrouwen, morele stellingname, empathie of volharding niet alleen het functioneren van het team bevorderden, maar ook een sterke communicatieve betekenis had naar bijvoorbeeld beschuldigden of bedreigden.

Een en ander maant tot voorzichtigheid bij de generaliseerbaarheid van de aanpak. Het *wat* is wellicht relatief makkelijk over te dragen of na te volgen, maar voor het *door wie* en *hoe* geldt dat een stuk minder. Je kunt niet verwachten dat zo'n combinatie in elke gemeente of regio meteen voorhanden is. Een overweging is om een soort flexibele back-up beschikbaar te hebben die geraadpleegd kan worden wanneer nodig. Dat maakt de eerder gedane aanbeveling over het snel kunnen beschikken over deskundige en ervaren ondersteuning eens temeer van belang. Daarnaast kan 'in vrede tijd' worden voorgesorteerd door te investeren in de relaties binnen de driehoek. Uit de casus in Bodegraven blijkt dat mede doordat er al goede onderlinge relaties waren, sneller vaart kon worden gemaakt. Het onderlinge vertrouwen in elkaars kunnen was namelijk al aanwezig. Wie goede relaties opbouwt in vrede tijd, weet wat-ie aan elkaar heeft in crisistijd.

Les 7: Digitale platforms: de 'waakhond' heeft geen tanden

Waar het gaat om de verantwoordelijkheid van digitale platforms en de rol die zij spelen in de (al dan niet) doorgifte van desinformatie en van strafbare en/of onrechtmatige content in het bijzonder, is inmiddels veel in beweging. Onder meer de Digital Services Act (DSA) heeft de juridische kaders voor deze platforms aangescherpt, net als de mogelijkheid om daarop toezicht te houden. Voor de allergrootste digitale platforms, de zogenaamde *Very Large Operating Platforms* (VLOP's), gelden nog eens extra strenge eisen (al is een platform als Telegram nog niet als VLOP aangemerkt). In Nederland is de Autoriteit Consument & Markt (ACM) de aangewezen autoriteit om te signaleren of platforms zich in grote lijnen aan de DSA houden. De ACM is er echter niet om individuele gevallen recht te zetten; burgers kunnen hier niet terecht om ongewenste content te laten weghalen. Er lijkt nog veel ruimte te zijn voor platforms om schadelijke content te laten staan.

Burgers kunnen wel terecht bij de Autoriteit Persoonsgegevens (AP) of kunnen een route via het strafrecht belopen. Dat laatste is effectiever gebleken in de casus Bodegra-

ven dan het eerste. De rol en verantwoordelijkheid van de AP is in dit onderzoek onvoldoende duidelijk geworden. Het lokaal bestuur zag de AP als hoeder van de persoonlijke levenssfeer, met daardoor niet alleen de bevoegdheid, maar zelfs de plicht om in te grijpen. Een hulpverzoek zou echter zijn afgewezen met een beroep op tekortschietende capaciteit. “Prima dat we een waakhond hebben”, zo sprak een van de centrale spelers in de aanpak van de complottheorie, “maar geef de waakhond dan wel tanden.” Dat vraagt om uitvoeringsinstanties (zoals AP) met slagkracht. Als het inderdaad zo is dat het hieraan schort omdat er onvoldoende capaciteit is om hulpverzoeken aan te nemen, dan is de oplossing relatief simpel: voorzie uitvoeringsinstanties van de benodigde (financiële) middelen om hun capaciteit te vergroten en te doen waarvoor zij op aarde zijn.

8.2 Reflectie

We benadrukken het nog maar eens: dit onderzoek is geen *evaluatie* van de aanpak waarmee de Bodegraafse autoriteiten de complottheorie te lijf gingen, maar een *reconstructie* van hoe die aanpak tot stand kwam, werd uitgevoerd en tot welke resultaten die leidde. Het doel hiervan was om de casuïstiek dusdanig te presenteren dat ook partijen uit de veiligheidsketen, het sociaal domein en de publieke gezondheidszorg lering kunnen trekken, zodat zij beter voorbereid zijn wanneer zich vergelijkbare situaties voordoen.

De casus Bodegraven is enerzijds beperkt en goed af te palen. Het gaat over een relatief kleine gemeente, die gedurende een bepaalde periode, vanwege een bewust verspreide complottheorie, te maken kreeg met ingrijpende onrust – offline en online. Tientallen mensen werden daar slachtoffer van, een deel van hen in (zeer) ernstige mate. Precies dat goeddeels online karakter maakte, anderzijds, dat wat er gebeurde niet tot de gemeente Bodegraven-Reeuwijk beperkt bleef. Tot ver daarbuiten, op allerlei plekken in het land, hadden de gebeurtenissen gevolgen en hielden ze de gemoederen bezig. De casus Bodegraven kreeg landelijke relevantie. Zo kreeg een – ogenschijnlijk – beperkte casus een brede strekking.

In het onderzoek dat we ten behoeve van deze reconstructie hebben gedaan probeerden we ambitie te combineren met focus. Centraal staat wat vanuit de gemeente, politie en Openbaar Ministerie is gedaan en wat werkte en wat niet. Tegelijkertijd bleek natuurlijk ook dat veel positieve en negatieve ervaringen aan vraagstukken raken die niet op het niveau van de gemeente, politie en Openbaar Ministerie kunnen worden opgelost, of die de casus op zich ver te boven gaan. Vraagstukken die echter wel om een oplossing vragen: op regionaal of landelijk, soms zelfs Europees niveau, of die een meer transdisciplinaire en integrale kijk vergen op de voedingsbodemp, de werking en de aanpak van complottheorieën (of andere vormen van online aangejaagde ordeverstoring). In deze reconstructie maken we daarom waar zinvol duidelijk waar deze casus

raakt aan bredere maatschappelijke kwesties en wetgevende, juridische en uitvoerende opgaven in de praktijk.

Juist vanwege die uitdagende combinatie van focus en ambitie is het belangrijk om op de beperkingen van het onderzoek te reflecteren. Het is gebaseerd op kwalitatieve onderzoeksmethoden, waarvan we in bijlage A uitvoerig verslag doen. Die keuze heeft als nadeel dat veel gevals-specifieke gegevens zijn verzameld die in andere situaties net weer zullen verschillen. De conclusies die voor Bodegraven-Reeuwijk gelden zijn misschien niet (geheel) van toepassing op de doorwerking en aanpak van complottheorieën in andere gemeenten. Het grote voordeel is daarentegen dat de casus Bodegraven met allerlei verschillende bronnen wel goed in beeld kon worden gebracht, vanuit allerlei verschillende praktische en academische disciplines en invalshoeken. Hierdoor zijn de lessen die op basis van de casus Bodegraven kunnen worden getrokken wel degelijk breed toepasbaar. De triangulatie van methoden, bronnen, theorieën en uiteindelijk ook de onderzoekers in het team, zorgde er bovendien voor dat het lukte om antwoorden te vinden op de onderzoeksvraag en deelvragen, en dat herhaling van het onderzoek naar verwachting tot vergelijkbare resultaten leidt.

Er is veel materiaal verzameld. Daarvan hebben we verslag gedaan. Toch zijn bepaalde bronnen niet aangeboord. Met de aanjagers of hun volgers zijn geen interviews gehouden. Evenmin zijn hun strafrechtelijke dossiers geraadpleegd. We hebben alleen informatie over hen verzameld vanuit openbare online bronnen (waaronder sociale en nieuwsmedia), openbare rechtbankstukken, en door professionals te interviewen, maar we hebben niet met hen zelf gesproken of informatie van henzelf gevraagd. Hoewel het te ver voerde voor het doel van dit onderzoek, zou het interessant zijn om in vervolgonderzoek meer inzicht te krijgen in de beweegredenen van (met name) volgers, door hen te bevragen naar hun ervaringen.

Deze reconstructie van de casus Bodegraven laat zien hoe diep een online aangejaagde verstoring van de openbare orde, in dit geval een complottheorie, ingrijpt op mensen en organisaties. Dat verhaal hebben we hier proberen te vertellen, met de bedoeling om te leren van wat goed en niet goed is gegaan. Daar passen, tot slot, twee kanttekeningen bij. Er bestaat niet één verhaal over wat er precies allemaal is gebeurd en gedaan. Door veel versies van dat verhaal naast en over elkaar heen te leggen, is gereconstrueerd hoe het naar alle waarschijnlijkheid is gegaan. Bovendien is het een momentopname, simpelweg omdat de beleving van mensen evolueert. Mogelijk vertellen ze het over tien jaar met andere accenten of emoties. Voor de aanbevelingen die we op basis van deze reconstructie kunnen doen, geldt dat ze op dusdanig veel verschillende verhalen zijn gebaseerd dat ze iets van een algemene geldigheid hebben. Maar *de* waarheid is dat natuurlijk niet.

Epiloog

De dataverzameling was afgerond, het rapport vrijwel geschreven. En terwijl de gemeente Bodegraven-Reeuwijk hoopte ‘terug te keren naar normaal’, leefde het complotnarratief weer op. Er brak wéér een volgende fase aan. Een fase waarin weer een andere volger zich ontpopte tot aanjager, die anderen opriep om het verhaal van Joost K. te blijven verspreiden en wederom tegen vermeende daders en ‘verhullers’ in actie te komen. Dat leidde opnieuw tot bedreigingen, intimiderende telefoontjes en (huis)bezoeken. En weer noopte dat de autoriteiten om in actie te komen.

Het gemeentebestuur van Bodegraven-Reeuwijk startte een civiele procedure om de nieuwe aanjager te dwingen haar onrechtmatige uitingen te stoppen. Bij vonnis van 26 augustus 2024 wees de kortgedingrechter in Zutphen alle vorderingen van de gemeente toe, op straffe van een forse dwangsom en – best bijzonder – zo nodig lijfsdwang. Ook het Openbaar Ministerie kwam weer in actie, om een halt toe te roepen aan de strafbare feiten die ook nu weer werden gepleegd. Dat leidde onder meer tot de (herhaalde) aanhouding van de nieuwe aanjager, maar in november 2024 ook tot de aanhouding van Joost K., één van de oorspronkelijke (en daarvoor eerder al veroordeelde) aanjagers.

Deze gebeurtenissen laten zien dat het complotnarratief nog verre van weg is. De aanjagers kunnen nog steeds rekenen op een niet te verwaarlozen volgersschare. En die is bereid ver te gaan, zo valt te op te maken uit de bedreigingen en intimidaties die zowel offline als online werden en nog worden geuit, om hun verontwaardiging en afschuw kracht bij te zetten. Vanuit het perspectief van de (lokale en landelijke) autoriteiten lijken onderschatting van de volhardendheid én vehementie van het narratief dan ook het grootste risico.

Geraadpleegde literatuur

Abalakina-Paap, M., Stephan, W. G., Craig, T. & Gregory, W. L. (1999). Beliefs in Conspiracies. *Political Psychology*, 20(3), 637-647. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00160>.

Adviescommissie Versterken Weerbaarheid Democratische Rechtsorde. (2023). *Koester de democratie! Een dringende oproep om de democratische rechtsorde weer voor iederéén te laten werken*.

Ahmed, W., Vidal-Alaball, J., Downing, J. & Seguí, F. L. (2020). COVID-19 and the 5G Conspiracy Theory: Social Network Analysis of Twitter Data. *Journal of Medical Internet Research*, 22(5), e19458. <https://doi.org/10.2196/19458>.

Aistrophe, T. & Bleiker, R. (2018). Conspiracy and foreign policy. *Security Dialogue*, 49(3), 165-182.

Ajala, I., Feroze, S., El Barachi, M., Oroumchian, F., Mathew, S., Yasin, R. & Lutfi, S. (2022). Combining artificial intelligence and expert content analysis to explore radical views on twitter: Case study on far-right discourse. *JOURNAL OF CLEANER PRODUCTION*, 362. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.132263>.

AlKhatib, M., El Barachi, M., AleAhmad, A., Oroumchian, F. & Shaalan, K. (2020). A sentiment reporting framework for major city events: Case study on the China-United States trade war. *JOURNAL OF CLEANER PRODUCTION*, 264. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121426> WE - Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED).

Alsuhibani, A., Shevlin, M., Freeman, D., Sheaves, B. & Bentall, R. P. (2022). Why conspiracy theorists are not always paranoid: Conspiracy theories and paranoia form separate factors with distinct psychological predictors. *PLOS ONE*, 17(4), e0259053. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0259053>.

Amazeen, M. A. & Krishna, A. (2024). Refuting misinformation: Examining theoretical underpinnings of refutational interventions. *CURRENT OPINION IN PSYCHOLOGY*, 56. <https://doi.org/10.1016/j.copsy.2023.101774>.

Amit, S. & Kafy, A. Al. (2022). A systematic literature review on preventing violent extremism. *Journal of Adolescence*, 94(8), 1068-1080. <https://doi.org/10.1002/jad.12095>.

Antinori, A. (2023). The Dark Ride of AI: The Malicious Use of Artificial Intelligence (MUAI) and its Impact on Radicalization, Extremism and Terrorism. In *Eurocrim 2023; annual conference of the European Society of Criminology*.

Bantema, W. (2023a). *Bestuurlijk koorddans in een digitaliserende samenleving*. Leeuwarden.

Bantema, W. (2023b). De bestuurlijke aanpak van desinformatie. In *Griffiers Jaarboek 2023* (pp. 41-50). Vereniging van Griffiers.

Bantema, W. & Buitenhuis, M. (2023). Wat moet je als burgemeester als ‘ToffePeer01’ online oproept om bij de dorpspom een avondje te rellen? *de Volkskrant*.

Bantema, W., Twickler, S. M. A., Munneke, S. A. J., Duchateau, M. & Stol, W. P. (2018). *Burgemeesters in cyberspace. Handhaving van de openbare orde door bestuurlijke maatregelen in een digitale wereld*. Apeldoorn: Politie en Wetenschap- NHL Stenden - Rijksuniversiteit Groningen.

Bantema, W., Westers, S., Hoekstra, M., Herregodts, R. & Munneke, S. (2021). *Black Box van gemeentelijke online monitoring. Een wankel fundament onder een stevige praktijk*. Den Haag: Sdu - Politie & Wetenschap.

Bantema, W., Westers, S. & Munneke, S. (2020). *Niet bevoegd, wel verantwoordelijk. Handhavingsmogelijkheden bij online aangejaagde ordeverstoringen*. Boom Bestuurskunde.

Barkun, M. (2013). *A culture of conspiracy apocalyptic visions in contemporary America. Comparative Studies in Religion and Society* (2nd ed.). Berkeley: University of California Press.

Barron, D., Morgan, K., Towell, T., Altemeyer, B. & Swami, V. (2014). Associations between schizotypy and belief in conspiracist ideation. *Personality and Individual Differences*, 70, 156-159. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.06.040>.

Battista, D. & Uva, G. (2023). Exploring the Legal Regulation of Social Media in Europe: A Review of Dynamics and Challenges-Current Trends and Future Developments. *SUSTAINABILITY*, 15(5). <https://doi.org/10.3390/su15054144> WE - Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED) WE - Social Science Citation Index (SSCI).

Bensley, D. A., Lilienfeld, S. O., Rowan, K. A., Masciocchi, C. M. & Grain, F. (2020). The generality of belief in unsubstantiated claims. *Applied Cognitive Psychology*, 34(1), 16-28. <https://doi.org/10.1002/acp.3581>.

Bergmann, E., Dyrendal, A., Harambam, J. & Thórisdóttir, H. (2020). Introduction. In M. Butter & P. Knight (Eds.), *Routledge Handbook on Conspiracy Theories* (ePub, pp. 259-262). Oxon: Routledge.

Berinsky, A. J. (2017). Rumors and Health Care Reform: Experiments in Political Misinformation. *British Journal of Political Science*, 47(2), 241-262. <https://doi.org/10.1017/S0007123415000186>.

Bezalel, G. Y. (2021). Conspiracy Theories and Religion: Reframing Conspiracy Theories as Bliks. *Episteme-a Journal of Individual and Social Epistemology*, 18(4), 674-692. <https://doi.org/10.1017/epi.2019.46>.

Biddlestone, M., Azevedo, F. & van der Linden, S. (2022). Climate of conspiracy: A meta-analysis of the consequences of belief in conspiracy theories about climate change. *Current Opinion in Psychology*, 46, 101390. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101390>.

Biddlestone, M., Green, R., Cichocka, A., Sutton, R. & Douglas, K. (2021). Conspiracy beliefs and the individual, relational, and collective selves. *Social and Personality Psychology Compass*, 15(10), e12639. <https://doi.org/10.1111/spc3.12639>.

Bierens, J., Jaasma, B., Perenboom, J. & Bitter, C. (2023). Advies Online Aangejaagde Ordeverstoringen. Den Haag: Pels Rijcken Landsadvocaat.

Bierwiazzonek, K., Kunst, J. R. & Pich, O. (2020). Belief in COVID-19 Conspiracy Theories Reduces Social Distancing over Time. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 12(4), 1270-1285. <https://doi.org/10.1111/aphw.12223>.

Bjerg, O. & Presskorn-Thygesen, T. (2017). Conspiracy theory: Truth claim or language game? *Theory, Culture & Society*, 34(1), 137-159.

Bogart, L. M. & Bird, S. T. (2003). Exploring the relationship of conspiracy beliefs about HIV/AIDS to sexual behaviors and attitudes among African-American adults. *Journal of the National Medical Association*, 95(11), 1057-1065.

Boin, A. & Zouridis, S. (2018). *Institutioneel Crisis Management. Een kritiek incident, sociale media dynamiek en rellen in Den Haag*. The Crisis University Press.

Bouma, R. (2020). Amerikaanse complottheorie QAnon ook in Nederland in opkomst. Retrieved July 2, 2024, from <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2349814-amerikaanse-complottheorie-qanon-ook-in-nederland-in-opkomst>.

Bouma, R. (2021). Verdachten aanslag Groningse journalist geïnspireerd door complotdenkers. (2 december). <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2407935-verdachten-aanslag-groningse-journalist-geinspireerd-door-complotdenkers>.

Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N. & Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4, 225.

Butter, M. & Knight, P. (2020). General introduction. In *Routledge Handbook on Conspiracy Theories* (pp. 1-16). Oxon: Routledge.

Buuren, J van. (2016). *Doelwit Den Haag? : complotconstructies en systeemhaat in Nederland 2000-2014*. Leiden University.

Campion-Vincent, V. (2017). From evil others to evil elites: A dominant pattern in conspiracy theories today. In *Rumor Mills* (pp. 103-122). Routledge.

Chan, M. pui S., Jones, C. R., Hall Jamieson, K. & Albarracín, D. (2017). Debunking: A Meta-Analysis of the Psychological Efficacy of Messages Countering Misinformation. *Psychological Science*, 28(11), 1531-1546. <https://doi.org/10.1177/0956797617714579>.

Cichocka, A., Marchlewska, M. & Biddlestone, M. (2022). Why do narcissists find conspiracy theories so appealing? *Current Opinion in Psychology*, 47, 101386. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101386>.

Cichocka, A., Marchlewska, M. & De Zavala, A. G. (2016). Does self-love or self-hate predict conspiracy beliefs? Narcissism, self-esteem, and the endorsement of conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 7(2), 157-166.

Clifton, J. (2022). *Blind Spot. The Global Rise of Unhappiness and How Leaders missed it*. Washington, DC: Gallup Press.

Clune, C. & McDaid, E. (2023). Content moderation on social media: constructing accountability in the digital space. *Accounting, Auditing and Accountability Journal*. <https://doi.org/10.1108/AAAJ-11-2022-6119>.

Cohn, N. (2005). *Europe's Inner Demons: the demonization of Christians in Medieval Christendom* (2nd ed.).

Commissie Hendriks. (2022a). *Overzicht van onderzoek naar georganiseerd sadistisch misbruik van minderjarigen*.

Commissie Hendriks. (2022b). *Tussen ongelof, ondersteuning en opsporing: Over georganiseerd sadistisch misbruik van minderjarigen*.

Commissie "Project X" Haren. (2013). *Twee werelden. You only Live Once. Hoofdrapport commissie "Project X" Haren*.

Craft, S., Ashley, S. & Maksl, A. (2017). News media literacy and conspiracy theory endorsement. *Communication and the Public*, 2(4), 388-401. <https://doi.org/10.1177/2057047317725539>.

Critcher, C. (2016). Commentary: moral panics yesterday, today and tomorrow. In V. E. Cree, G. Clapton, & M. Smith (Eds.), *Revisiting Moral Panics* (pp. xvii-xxxvi). Bristol: Policy Press.

Crocker, J., Luhtanen, R., Broadnax, S. & Blaine, B. E. (1999). Belief in U.S. Government Conspiracies Against Blacks Among Black and White College Students: Powerlessness or System Blame? *CONSPIRACIES AGAINST BLACKS PSPB*, 25(8), 941-953.

Darwin, H., Neave, N. & Holmes, J. (2011). Belief in conspiracy theories. The role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy. *Personality and Individual Differences*, 50(8), 1289-1293. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.02.027>.

De Veen, L., Eysink Smeets, M. & Moors, H. (2024). *Fenomeenkaart Online Aangejaagde Ordeverstoringen*. Den Haag.

Dieguez, S., Wagner-Egger, P. & Gauvrit, N. (2015). Nothing happens by accident, or does it? A low prior for randomness does not explain belief in conspiracy theories. *Psychological Science*, 26(11), 1762-1770.

Dijkmsa, S. (2023, February 6). Geef ons instrumenten om rellen te voorkomen. NRC.

Dijkstra, W. (2022). *Digitaal wijkagent : ICT 'er, rechercheur of wijkagent ? Een onderzoek naar de rol van digitaal wijkagenten in district Gelderland-Zuid*. Radboud Universiteit Nijmegen.

Douglas, K. M., Sutton, R. M. & Cichocka, A. (2017). The Psychology of Conspiracy Theories. *Current Directions in Psychological Science*, 26(6), 538-542. <https://doi.org/10.1177/0963721417718261>.

Drinkwater, K., Dagnall, N. & Parker, A. (2012). Reality testing, conspiracy theories, and paranormal beliefs. *Journal of Parapsychology*, 76(1), 57-77.

Einstein, K. L. & Glick, D. M. (2015). Do I Think BLS Data are BS? The Consequences of Conspiracy Theories. *Political Behavior*, 37(3), 679-701.

Eysink Smeets, M. (2021). *Fear drop and fear change. Perceptions of security in the 21st century their formation, trends, and impact in society*. Cardiff University.

Eysink Smeets, M. (2022). *Onrust begrijpen begint bij anders kijken. Een veiligheidspsychologisch perspectief op maatschappelijke onrust*. Den Haag/Utrecht.

Eysink Smeets, M., Baetens, T., De Veen, L. & Moors, H. (2024a). *Literatuurstudie Burgerparticipatie bij Online Aangejaagde Ordeverstoringen (OAOV)*. Den Haag.

Eysink Smeets, M., Baetens, T., De Veen, L. & Moors, H. (2024b). *Literatuurstudie Online Aangejaagde Ordeverstoringen (OAOV)*. Den Haag.

Floridi, L. (2015). *The Onlife Manifesto. Being Human in a Hyperconnected Era*. (L. Floridi, Ed.), *The Onlife Manifesto: Being Human in a Hyperconnected Era*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-04093-6_21.

Franks, B., Bangerter, A., Bauer, M. W., Hall, M. & Noort, M. C. (2017). Beyond “Monologicality”? Exploring Conspiracist Worldviews. *Frontiers in Psychology*, 8.

Freeman, D., Waite, F., Rosebrock, L., Petit, A., Causier, C., East, A., Lambe, S. (2022). Coronavirus conspiracy beliefs, mistrust, and compliance with government guidelines in England. *Psychological Medicine*, 52(2), 251-263. <https://doi.org/10.1017/S0033291720001890>.

G4. (2023). Position paper G4 tbv ronde tafel gesprek online gebiedsverbod.

Garcia Alfaraz, A. I. (2023). Criminological approach to the current dangerous combination of terrorism, security, and precaution. In *Eurocrim 2023; annual conference of the European Society of Criminology*.

Georgiou, N., Delfabbro, P. & Balzan, R. (2020). COVID-19-related conspiracy beliefs and their relationship with perceived stress and pre-existing conspiracy beliefs. *Personality and Individual Differences*, 166, 110201. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110201>.

Gerrard, Y. (2018). Beyond the hashtag : Circumventing content moderation on social media. *New Media and Society*, 20(12), 4492-4511.

Gillett, R., Gray, J. E. & Valdovinos Kaye, D. B. (2023). 'Just a little hack': Investigating cultures of content moderation circumvention by Facebook users. *New Media and Society*. <https://doi.org/10.1177/14614448221147661>.

Goldberg, Z. J. & Richey, S. (2020). Anti-Vaccination Beliefs and Unrelated Conspiracy Theories. *World Affairs*, 183(2), 105-124. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0043820020920554>.

Goldstein, I., Edelson, L., Nguyen, M.-K., Goga, O., McCoy, D. & Lauinger, T. (2023). *Understanding the (In)Effectiveness of Content Moderation: A Case Study of Facebook in the Context of the U.S. Capitol Riot. Proceedings of ACM Conference (Conference'17)* (Vol. 1). Association for Computing Machinery.

Golec de Zavala, A., Bierwiazzonek, K. & Ciesielski, P. (2022). An interpretation of meta-analytical evidence for the link between collective narcissism and conspiracy theories. *Current Opinion in Psychology*, 47, 101360. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101360>.

Goode, E. Ben-Yehuda, N. (1994). Moral Panics: Culture, Politics, and Social Construction. *Annual Review of Sociology*, 20, 149-171.

Graeupner, D. & Coman, A. (2017). The dark side of meaning-making: How social exclusion leads to superstitious thinking. *Journal of Experimental Social Psychology*, 69, 218-222. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2016.10.003>.

Greenburgh, A. & Raihani, N. J. (2022). Paranoia and conspiracy thinking. *Current Opinion in Psychology*, 47, 101362. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101362>.

Greijdanus, H., Bartelds, A., Postma, L. & Vries, S. De. (2023). *Interventies in de cyclus van online aangejaagd geweld. Inzichten uit een literatuurreview*. Groningen/Leeuwarden.

Harambam, J. (2021). Against modernist illusions: why we need more democratic and constructivist alternatives to debunking conspiracy theories. *JOURNAL FOR CULTURAL RESEARCH*, 25(1), 104-122. <https://doi.org/10.1080/14797585.2021.1886424>.

Harambam, Jaron. (2017). *"The Truth Is Out There", Conspiracy culture in an age of epistemic instability*. Erasmus University, Rotterdam.

Harambam, Jaron. (2021). Against modernist illusions: why we need more democratic and constructivist alternatives to debunking conspiracy theories. *Journal for Cultural Research*, 25(1), 104-122. <https://doi.org/10.1080/14797585.2021.1886424>.

Harambam, Jaron, & Aupers, S. (2017). 'I Am Not a Conspiracy Theorist': Relational Identifications in the Dutch Conspiracy Milieu. *Cultural Sociology*, 11(1), 113-129. <https://doi.org/10.1177/1749975516661959>.

Hooghiemstra & Partners/Pro Facto. (2023a). *Handreiking voor gemeenten voor online onderzoek bij het handhaven van de openbare orde (versie 1.0)*. Den Haag.

Hooghiemstra & Partners/Pro Facto. (2023b). *Juridisch kader online onderzoek in publiek toegankelijke bronnen door gemeenten in het kader van de openbare orde (versie 1.0)*. Den Haag. https://doi.org/10.1007/978-90-313-8820-2_56.

Hooghiemstra & Partners/Pro Facto. (2023c). *Veelgestelde vragen over online onderzoek door gemeenten in het kader van de handhaving van de openbare orde (versie 1.0)*. Den Haag.

Hristov, T., McKenzie-McHarg, A. & Romero-Reche, A. (2020). Introduction. In M. Butter & P. Knight (Eds.), *Routledge Handbook on Conspiracy Theories* (ePub, pp. 11-15). Oxon: Routledge.

Imhoff, R. & Lamberty, P. (2020). A Bioweapon or a Hoax? The Link Between Distinct Conspiracy Beliefs About the Coronavirus Disease (COVID-19) Outbreak and Pandemic Behavior. *Social Psychological and Personality Science*, 11(8), 1110-1118. <https://doi.org/10.1177/1948550620934692>.

Imhoff, R. & Lamberty, P. K. (2017). Too special to be duped: Need for uniqueness motivates conspiracy beliefs. *European Journal of Social Psychology*, 47(6), 724-734.

Innes, H. & Innes, M. (2021). De-platforming disinformation: conspiracy theories and their control. *Communication & Society*, 26(6). <https://doi.org/10.1080/1369118X.2021.1994631>.

Jaeger, R. J. & Halliday, T. R. (1998). On Confirmatory versus Exploratory Research. *Herpetologica*, 54, 64-67.

Jamil, M. L., Pais, S., Cordeiro, J. & Dias, G. (2022). Detection of extreme sentiments on social networks with BERT. *Social Network Analysis and Mining*, 12(1), 1-16. <https://doi.org/10.1007/s13278-022-00882-z>.

Jiang, J. A., Nie, P., Brubaker, J. R. & Fiesler, C. (2023). A Trade-off-centered Framework of Content Moderation. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction*, 30(1), 1-34. <https://doi.org/10.1145/3534929>.

Jolley, D. & Douglas, K. M. (2014). The social consequences of conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases intentions to engage in politics and to reduce one's carbon footprint. *British Journal of Psychology*, 105(1), 35-56. <https://doi.org/10.1111/bjop.12018>.

Jolley, D., Douglas, K. M., Leite, A. C. & Schrader, T. (2019). Belief in conspiracy theories and intentions to engage in everyday crime. *British Journal of Social Psychology*, 58(3), 534-549. <https://doi.org/10.1111/bjso.12311>.

Jolley, D. & Paterson, J. L. (2020). Pylons ablaze: Examining the role of 5G COVID-19 conspiracy beliefs and support for violence. *British Journal of Social Psychology*, 59(3), 628-640. <https://doi.org/10.1111/bjso.12394>.

Kahneman, D. (2011). *Thinking fast and slow*. Penguin Books Ltd.

Klerks, P. (2020). *Door leugens verleid. Hoe je fake news en andere vormen van manipulatie herkent en bestrijdt*. Amsterdam: Prometheus.

Kraft, P. W., Lodge, M. & Taber, C. S. (2015). Why People "Don't Trust the Evidence": Motivated Reasoning and Scientific Beliefs. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 658(1), 121-133. <https://doi.org/10.1177/0002716214554758>.

Krekó, P. (2020). Countering conspiracy theories and misinformation. In M. Butter & P. Knight (Eds.), *Routledge handbook of conspiracy theories* (ePub, pp. 242-255). Oxon: Routledge.

Kumar, S., Kumar, A., Mallik, A. & Singh, R. R. (2023). OptNet-Fake: Fake News Detection in Socio-Cyber Platforms Using Grasshopper Optimization and Deep Neural Network. *IEEE TRANSACTIONS ON COMPUTATIONAL SOCIAL SYSTEMS*. <https://doi.org/10.1109/TCSS.2023.3246479>.

Landman, W. & Groothuis, S. (2022). *Een verkennend onderzoek naar online gegevensvergaring door de politie*.

Lantian, A., Muller, D., Nurra, C. & Douglas, K. M. (2017). "I know things they don't know!": The role of need for uniqueness in belief in conspiracy theories. *Social Psychology*, 48(3), 160.

Latkin, C. A., Dayton, L., Moran, M., Strickland, J. C. & Collins, K. (2021). Behavioral and psychosocial factors associated with COVID-19 skepticism in the United States. *Current Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01211-3>.

Leman, P. J. & Cinnirella, M. (2013). Beliefs in conspiracy theories and the need for cognitive closure. *Frontiers in Psychology*, 4, 378.

Leonard, M.-J. & Philippe, F. L. (2021). Conspiracy Theories: A Public Health Concern and How to Address It. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.682931>.

Lewandowsky, S. & Cook, J. (2020). *The conspiracy theory handbook*. Bristol/Washington: University of Bristol/George Mason University.

Lewandowsky, Stephan, Ecker, U. K. H. H., Cook, J., van der Linden, S., Roozenbeek, J. & Oreskes, N. (2023). Misinformation and the epistemic integrity of democracy. *CURRENT OPINION IN PSYCHOLOGY*, 54, 101711. <https://doi.org/10.1016/j.copsy.2023.101711>.

Lewandowsky, Stephan, Gignac, G. E. & Oberauer, K. (2013). The Role of Conspiracist Ideation and Worldviews in Predicting Rejection of Science. *PLoS ONE*, 8(10), e75637. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0075637>.

Lewandowsky, Stephan, Holford, D. & Schmid, P. (2022). Public policy and conspiracies: The case of mandates. *Current Opinion in Psychology*, 47, 101427. <https://doi.org/10.1016/j.copsy.2022.101427>.

Lewin, K. (1936). *Principles Of Topological Psychology*. Magraw-Hill Book Company, Inc.

Loadenthal, M. (2020). Now That Was A Riot!: Social Control in Felonious Times. *Global Society*, 34(1), 128-144. <https://doi.org/10.1080/13600826.2019.1670142>.

Lokale Zaken. (2020a). *Meerdaagse ongeregelheden in Utrecht Met het oog op bewoners, mobiliserende informatie en interventies*.

Lokale Zaken. (2020b). *Meerdaagse ongeregelheden in Utrecht Met het oog op bewoners, mobiliserende informatie en interventies*. Rotterdam.

López-González, H., Sosa, L., Sánchez, L. & Faure-Carvalho, A. (2023). Media and Information Literacy and Critical Thinking: A Systematic Review. *REVISTA LATINA DE COMUNICACION SOCIAL*, 81, 399-423. <https://doi.org/10.4185/RLCS-2023-1939> WE - Emerging Sources Citation Index (ESCI).

Luesink, M., Boin, C., Berger, E., Wijkhuis, V. & Van Duin, M. (2022). *Boerenprotesten in de zomer van 2022. Een analyse van operationele en bestuurlijke dilemma's*.

Malik, T., Hanif, N., Tahir, A., Abbas, S., Hanif, M. S., Tariq, F., ... Imran, M. A. (2023). Crowd Control, Planning, and Prediction Using Sentiment Analysis: An Alert System for City Authorities. *Applied Sciences (Switzerland)*, 13(3). <https://doi.org/10.3390/app13031592>.

Marchellim, G. A. & Ruldeviyani, Y. (2021). Sentiment analysis of hate speech as an information tool to prevent riots and environmental damage. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 700(1). <https://doi.org/10.1088/1755-1315/700/1/012024>.

Marinthe, G., Brown, G., Delouvee, S. & Jolley, D. (2020). Looking out for myself: Exploring the relationship between conspiracy mentality, perceived personal risk, and COVID-19 prevention measures. *British Journal of Health Psychology*, 25(4), 957-980. <https://doi.org/10.1111/bjhp.12449>.

McCauley, C. & Jacques, S. (1979). The popularity of conspiracy theories of presidential assassination: A Bayesian analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(5), 637.

Minister van Justitie en Veiligheid. (2023). Antwoorden Kamervragen over het online gebiedsverbod.

Moors, H. & van den Wijngaert, L. (2024). Een ballet van onwelgevallige boodschappen. Een analyse van pluralisme op sociale media in coronatijd. In: M'Hamdi (Ed.) (Ed.), *Meerstemmigheid onder druk. Waarborgen van pluralisme tijdens een gezondheids crisis*. Den Haag: Boom Bestuurskunde.

Moors, Hans, Baetens, T., Dijkstra, P., Maessen, J., Vegte, H. Van Der, & Willemsen, K. (2020). *Het Gebeurt. Over sociale onrust in de Schilderswijk*. Den Haag.

Moors, Hans, Klarenbeek, L., Berger, E., Dückers, M., Duin, M. Van, Kist, G., Broekmans, V. (2022). *"Avondklokrellen": lokale dynamiek in een mondiale crisis*. Den Haag.

Myers West, S. (2018). Censored, suspended, shadowbanned: User interpretations of content moderation on social media platforms. *New Media and Society*, 20(11), 4366-4383. <https://doi.org/10.1177/1461444818773059>.

Nagle, J. (2018). Twitter, cyber-violence, and the need for a critical social media literacy in teacher education: A review of the literature. *Teaching and Teacher Education*, 76, 86-94. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2018.08.014>.

NCTV. (2023). Circulaire met betrekking tot de bewaking en beveiliging van personen, objecten en diensten. Den Haag: NCTV.

- Nisbet, E. C., Cooper, K. E. & Garrett, R. K. (2015). The Partisan Brain: How Dissonant Science Messages Lead Conservatives and Liberals to (Dis)Trust Science. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 658(1), 36-66. <https://doi.org/10.1177/0002716214555474>.
- Oliver, J. E. & Wood, T. J. (2014). Conspiracy Theories and the Paranoid Style(s) of Mass Opinion. *American Journal of Political Science*, 58(4), 952-966. <https://doi.org/10.1111/ajps.12084>.
- Pagán, V. E. (2008). Toward a Model of Conspiracy Theory for Ancient Rome. *New German Critique*, (103), 27-49.
- Pauwels, L., Brion, F., De Ruyver, B., Easton, M. & Schils, N. (2014). *Verklaren en begrijpen van de rol van blootstelling aan nieuwe sociale media en geweldadig extremisme. Een geïntegreerde kwalitatieve en kwantitatieve benadering.*
- Pratt, R. (2003). Review essay. Theorizing conspiracy. *Theory and Society*, 32(2), 255-271.
- Pretus. (2018). Pretus et al., (2018). Neural and behavioral correlates of sacred values and vulnerability to violent extremism,. *Frontiers in Psychology*, (9), 1-12.
- Procter, R., Crump, J., Karstedt, S., Voss, A. & Cantijoch, M. (2013). Reading the riots: what were the police doing on Twitter? *Policing & Society*, 23(4), 413-436.
- Pummerer, L., Bohm, R., Lilleholt, L., Winter, K., Zettler, I. & Sassenberg, K. (2022). Conspiracy Theories and Their Societal Effects During the COVID-19 Pandemic. *Social Psychological and Personality Science*, 13(1), 49-59. <https://doi.org/10.1177/19485506211000217>.
- Purdon, L., Ashraf, A. & Wagner, B. (2015). *Security v Access : The Impact of Mobile Network Shutdowns. Case Study: Telenor Pakistan.*
- Rajendran, A., Sree Sahithi, V., Gupta, C., Yadav, M., Ahirrao, S., Kotecha, K., Alhammad, S. M. (2022). Detecting Extremism on Twitter During U.S. Capitol Riot Using Deep Learning Techniques. *IEEE Access*. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3227962>.
- Reiter, B. (2017). Theory and Methodology of Exploratory Social Science Research. *Human Journals Review Article February Citation: Bernd Reiter. Ijsrm.Human*, 5(54), 129-150.

Robertson, D. G. (2015). Conspiracy Theories and the Study of Alternative and Emergent Religions. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 19(2), 5-16. <https://doi.org/10.1525/nr.2015.19.2.5>.

Romer, D. & Jamieson, K. H. (2020). Conspiracy theories as barriers to controlling the spread of COVID-19 in the US. *Social Science & Medicine*, 263, 113356. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113356>.

Roof, W. C. (2001). Spiritual marketplace. In *Spiritual Marketplace*. Princeton University Press.

Rottweiler, B. & Gill, P. (2020). *Conspiracy Beliefs and Violent Extremist Intentions: The Contingent Effects of Self-efficacy, Self-control and Law-related Morality, Terrorism and Political Violence*,. <https://doi.org/DOI: 10.1080/09546553.2020.1803288>.

Rozendaal, E. & De Jong, C. (2022). *Van omstander naar "upstander". Een gecombineerd onderzoek naar pro-sociaal omstandergedrag online*. Rotterdam.

Rydzak, J., Moses, K. & Opiyo, N. (2020). Dissent Does Not Die in Darkness: Network Shutdowns and Collective Action in African Countries. *International Journal of Communication*, 14, 4264-4287.

Scheid, M. (2011). Shutting Down Dissent : Global Responses to Mobile-Fueled "Flash Mobs" and Political Protests. *I/S: A JOURNAL OF LAW AND POLICY FOR THE INFORMATION SOCIETY*, 9(1), 173-200.

Schut, D. (2023). Burgemeester als online sheriff ? APV is doodlopende weg. Retrieved May 21, 2023, from <https://specials.publiekdenken.nl/publiek-denken-42-2023/burgemeester-als-online-sheriff?>

Sizoo, B., Strijbos, D. & Glas, G. (2022). Grievance-fueled violence can be better understood using an enactive approach. *Frontiers in Psychology*, (13), 1-10. <https://doi.org/https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.997121>.

Srol, J., Ballova Mikuskova, E. & Cavojoja, V. (2021). When we are worried, what are we thinking? Anxiety, lack of control, and conspiracy beliefs amidst the COVID-19 pandemic. *Applied Cognitive Psychology*, 35(3), 720-729. <https://doi.org/10.1002/acp.3798>.

Staatscommissie Rechtsstaat. (2024). *De gebroken belofte van de rechtsstaat. Tien verbetervoorstellen met oog voor de burger*. Den Haag.

Ståhl, T. & van Prooijen, J.-W. (2018). Epistemic rationality: Skepticism toward unfounded beliefs requires sufficient cognitive ability and motivation to be rational. *Personality and Individual Differences*, 122, 155-163. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.10.026>.

Stecula, D. A. & Pickup, M. (2021). How populism and conservative media fuel conspiracy beliefs about COVID-19 and what it means for COVID-19 behaviors. *Research & Politics*, 8(1), 2053168021993979. <https://doi.org/10.1177/2053168021993979>.

Stempel, C., Hargrove, T. & Stempel III, G. H. (2007). Media use, social structure, and belief in 9/11 conspiracy theories. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 84(2), 353-372.

Sternisko, A., Cichocka, A., Cislak, A. & Van Bavel, J. J. (2023). National Narcissism predicts the Belief in and the Dissemination of Conspiracy Theories During the COVID-19 Pandemic: Evidence From 56 Countries. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 49(1), 48-65. <https://doi.org/10.1177/01461672211054947>.

Stewart, P. J. & Strathern, A. (2004). *Witchcraft, sorcery, rumors and gossip* (Vol. 1). Cambridge University Press.

Swami, V., Coles, R., Stieger, S., Pietschnig, J., Furnham, A., Rehim, S. & Voracek, M. (2011). Conspiracist ideation in Britain and Austria: Evidence of a monological belief system and associations between individual psychological differences and real-world and fictitious conspiracy theories. *British Journal of Psychology*, 102(3), 443-463. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.2010.02004.x>.

Thate, N. (2015). *Colligere et compilare, voces paginarum. Organiser la parole de Dieu et la critique historique de la répétition écrite. Recherches sur l'origine de la tradition antijuvive en Occident (1000-1322)*. CRH, Paris.

Tiemeijer, W. & Keizer, A. (2023). *Onzekerheid, maatschappelijk onbehagen en persoonlijke controle. Een conceptuele en empirische analyse*. Den Haag: WRR.

Todorović, D., Koetsenruijter, R., Manders, W. & Sieckelinck, S. (2023). *Echt zijn in de online leefwereld Een handreiking voor jongerenwerkers*. Amsterdam.

Tweede Kamer der Statengeneraal. (2023). Expertsessie Vaste Kamercommissie Digitale Zaken over tegengaan online aangejaagde ordeverstoringen. Retrieved from <https://debatdirect.tweedekamer.nl/2023-04-11/ruimte-en-infrastructuur/thorbeckezaal/online-gebiedsverbod-18-30/markeringen>.

Uscinski, J. E., Klofstad, C. & Atkinson, M. D. (2016). What Drives Conspiratorial Beliefs? The Role of Informational Cues and Predispositions. *Political Research Quarterly*, 69(1), 57-71. <https://doi.org/10.1177/1065912915621621>.

Uscinski, J. E. & Parent, J. M. (2014). *American Conspiracy Theories*. Oxford University Press.

Van Bochove, M., Moors, H. & Schijvenaars, T. (2022). Polarisatie en de pandemie: hielp Corona tegenstellingen creëren en uitvergroten? In P. Dekker (Ed.) (Ed.), *Politieke polarisatie in Nederland*. (pp. 146-157). Utrecht: Het Wereldvenster.

Van Buuren, Jelle. (2013). Holland's Own Kennedy Affair. Conspiracy Theories on the Murder of Pim Fortuyn. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 38(1 (143)), 257-285.

Van de Sanden, C. A. H. (2023). Position paper over juridische mogelijkheden aanpak online opruiing.

Van den Brink, G. (2008). *Prachtwijken?! De mogelijkheden en beperkingen van Nederlandse probleemwijken*. Amsterdam: Bert Bakker.

Van den Brink, G. J. M., van Hulst, M. J., de Graaf, L. J. & van der Pennen, T. (2012). *Best persons, en hun betekenis voor de Nederlandse achterstandswijk*. Den Haag: Boom Lemma.

Van der Linden, S. (2023). *Foolproof. Why we fall for misinformation and how to build immunity*. Londen: HarperCollins.

Van der Linden, S. (2015). The conspiracy-effect: Exposure to conspiracy theories (about global warming) decreases pro-social behavior and science acceptance. *Personality and Individual Differences*, 87, 171-173.

Van der Linden, S. (2023a). *Foolproof. Why we fall for misinformation and how to build immunity* (1st ed.). Londen: HarperCollins.

Van der Linden, S. (2023b). *Foolproof. Why we fall for misinformation and how to build immunity*. Londen: HarperCollins.

Van der Varst, L., Groenendaal, J., Bantema, W. & Cools, F. (2022). *Bestuurlijke bevoegdheden cyber. Bevoegdheden en interventiemogelijkheden van burgemeesters en/of voorzitters veiligheidsregio bij (dreigende) digitale incidenten*. Arnhem.

Van der Wal, R. C., Sutton, R. M., Lange, J. & Braga, J. P. N. (2018). Suspicious binds: Conspiracy thinking and tenuous perceptions of causal connections between co-occurring and spuriously correlated events. *European Journal of Social Psychology*, 48(7), 970-989.

Van Ginneken, J. (2022). *Grillig. Klimaat, chaos en publieke opinie*. Zutphen: Walburg Press.

Van Prooijen, Jan-Willem. (2016). Sometimes inclusion breeds suspicion: Self-uncertainty and belongingness predict belief in conspiracy theories. *European Journal of Social Psychology*, 46(3), 267-279. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2157>.

Van Prooijen, Jan-Willem. (2022). Psychological benefits of believing conspiracy theories. *Current Opinion in Psychology*, 47, 101352. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101352>.

Van Prooijen, Jan-Willem. (2024). *Hoax. Waarom mensen in complottheorieën geloven*. Amsterdam: Bruna Uitgevers.

Van Prooijen, Jan-Willem. (2011). Suspicions of injustice: The sense-making function of belief in conspiracy theories. In *Justice and conflicts* (pp. 121-132). Springer.

Van Prooijen, Jan-Willem. (2018). Empowerment as a tool to reduce belief in conspiracy theories. In J. E. Uscinski (Ed.), *Conspiracy theories and the people who believe them* (pp. 432-442). Oxford University Press.

Van Prooijen, Jan-Willem. (2022). Psychological benefits of believing conspiracy theories. *Current Opinion in Psychology*, 47, 101352. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101352>.

Van Prooijen, Jan-Willem, & Acker, M. (2015). The Influence of Control on Belief in Conspiracy Theories: Conceptual and Applied Extensions. *Applied Cognitive Psychology*, 29(5), 753-761. <https://doi.org/10.1002/ACP.3161>.

Van Prooijen, Jan-Willem, Douglas, K. M. & De Inocencio, C. (2018). Connecting the dots: Illusory pattern perception predicts belief in conspiracies and the supernatural. *European Journal of Social Psychology*, 48(3), 320-335.

van Prooijen, Jan-Willem, Krouwel, A. P. M. & Pollet, T. V. (2015). Political Extremism Predicts Belief in Conspiracy Theories. *Social Psychological and Personality Science*, 6(5), 570-578. <https://doi.org/10.1177/1948550614567356>.

Van Prooijen, Jan-Willem, & Van Dijk, E. (2014). When consequence size predicts belief in conspiracy theories: The moderating role of perspective taking. *Journal of Experimental Social Psychology*, 55, 63-73.

Van Prooijen, Jan-Willem. (2022). Psychological benefits of believing conspiracy theories. *Current Opinion in Psychology*, 47, 101352. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101352>.

Van Puffelen, M. (2021). *Rechtsextremisme Geweld met een rechtsextremistisch motief*. Amsterdam.

Veling, W., Sizoo, B., van Buuren, J., van den Berg, C., Sewbalak, W., Pijnenborg, G. H. M., van der Meer, L. (2021). Are conspiracy theorists psychotic? A comparison between conspiracy theories and paranoid delusions. *Tijdschrift Voor Psychiatrie*, 63(11), 775-781.

Ward, C. & Voas, D. (2011). The Emergence of Conspiratoriness. *Journal of Contemporary Religion*, 26(1), 103-121. <https://doi.org/10.1080/13537903.2011.539846>.

Watimin, N. H., Zanuddin, H. & Rahamad, M. S. (2023). Religious and racial tension breakout: an online pre-crisis detection strategy via sentiment analysis for riot crime prevention. *SOCIAL NETWORK ANALYSIS AND MINING*, 13(1). <https://doi.org/10.1007/s13278-023-01086-9> WE - Emerging Sources Citation Index (ESCI).

West, S. M. (2017). Raging against the machine: Network gatekeeping and collective action on social media platforms. *Media and Communication*, 5(3), 28-36. <https://doi.org/10.17645/mac.v5i3.989>.

Whitehead, H. S., French, C. E., Caldwell, D. M., Letley, L. & Mounier-Jack, S. (2023). A systematic review of communication interventions for countering vaccine misinformation. *VACCINE*, 41(5), 1018-1034. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2022.12.059>.

Whitson, J. A. & Galinsky, A. D. (2008). Lacking control increases illusory pattern perception. *Science*, 322(5898), 115-117.

Wijnja, K. (2013). *@Politie tijdens #Haren: crisiscommunicatie op Twitter. Een beschrijvend onderzoek naar de corrigerende rol van de politie op Twitter tijdens de rellen in Haren*. Universiteit van Tilburg.

Wolbers, H. & Dowling, C. (2022). Understanding and preventing internet-facilitated radicalisation. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, (673), 1-17.

Young, G. J. (2016). Pushing the boundaries: urban unrest as anti-social behaviour. *Safer Communities*, 15(4), 202-212. <https://doi.org/10.1108/sc-02-2016-0005>.

Young, J. (2009). Moral panic: Its origins in resistance, resentment and the translation of fantasy into reality. *British Journal of Criminology*, 49(1), 4-16. <https://doi.org/10.1093/bjc/azn074>.

Zarefsky, D. (1984). Conspiracy arguments in the Lincoln-Douglas debates. *The Journal of the American Forensic Association*, 21(2), 63-75.

Zwierlein, C. & de Graaf, B. (2013). Security and Conspiracy in Modern History. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 38(1 (143)), 7-45.

Bijlage A **Uitgebreide verantwoording werkwijze en methode(n)**

Zoals beschreven in hoofdstuk 1, is het onderzoek uitgevoerd in vijf, elkaar deels overlappende, fasen. We verantwoorden de in elk van deze fasen uitgevoerde werkzaamheden in deze bijlage.

A1 **Fase 1: Voorbereiding onderzoek**

Deze fase behelsde het inrichten van een goede infrastructuur voor het onderzoek.

- Een begeleidingscommissie werd ingesteld, met wie onderzoeksplan en -opzet uitgebreid is besproken en met wie we in de loop van het onderzoek zesmaal bijeenkwamen om de voortgang van het onderzoek te bespreken. Dat leverde steeds vruchtbare, constructieve discussies op die het onderzoek goed verder hielpen. Wij zijn de commissieleden daarvoor zeer dankbaar.
- Geheimhoudingsafspraken werden gemaakt met zowel het onafhankelijke Programma Politie & Wetenschap – opdrachtgever van dit onderzoek – als met de gemeente Bodegraven-Reeuwijk en de leden van de begeleidingscommissie.
- In nauwe aansluiting op het voorgaande punt zijn er voorzieningen getroffen voor een veilige opslag van onderzoeksgegevens, maar ook voor een veilige informatie-uitwisseling met de gemeente.

A2 **Fase 2: Deskresearch**

De tweede fase omvatte uiteenlopende vormen van deskresearch.

A2.1 ***Documentanalyse en sociale kaart***

Allereerst werden beschikbare schriftelijke bronnen verzameld en – vooralsnog op hoofdlijnen – geanalyseerd. De resultaten daarvan werden vastgelegd in een working paper documentatie. Een eerste sociale kaart werd opgesteld van de – zowel bij de ontwikkeling van de complottheorie als bij de ontwikkeling en uitvoering van de aanpak – betrokken actoren. Figuur 1 geeft een (geanonimiseerd) beeld van de complexiteit van het krachtenspel dat zo zichtbaar werd.

Figuur 1 Sociale kaart van complottheorie en de bij de aanpak daarvan betrokken partijen

A2.2 Literatuuronderzoek

Een scoping review werd uitgevoerd van de wetenschappelijke literatuur over (de aanpak van) complottheorieën. Startpunt hiervoor vormde een search in de academische databases Web of Science (Core Collection) en Google Scholar met “conspiracy theor*” als zoekterm. Dat leverde een startselectie op van 72 peer reviewed academische publicaties, die via sneeuwballen aan de hand van literatuurverwijzingen in de betreffende publicaties werd uitgebreid tot een initiële collectie van 143 publicaties. Deze collectie werd vervolgens in de loop van het onderzoek nog verder uitgebreid met relevante monografieën, aanvullende searches waarbij werd gebruikgemaakt van zoekwoorden op specifieke onderdelen (bijvoorbeeld “debunking”) en tips van collega-academici. Tevens werd nog een zoekslag uitgevoerd naar Nederlandstalige beleidsliteratuur (via Google en doorzoeking van specifieke websites uit het Nederlandse veiligheidsveld). Zo ontstond uiteindelijk een corpus van 379 academische publicaties en 29 publicaties uit de beleidsliteratuur.

Omdat wat zich rond Bodegraven ontwikkelde (mede) het karakter had van wat tegenwoordig in Nederland een online aangejaagde ordeverstoring (OAOV) wordt genoemd, hebben wij ten slotte de literatuur met betrekking tot (de aanpak van) complottheorieën uitgebreid met de literatuur over de aanpak van dergelijke OAOV’s. Wij verkeerden ten tijde van de uitvoering van dit onderzoek in de fortuinlijke positie dat wij in het kader van een tweetal andere onderzoeken net een uitgebreide review verzorgden van de zowel academische als beleidsgeoriënteerde literatuur op het gebied van de aanpak van OAOV’s (De Veen et al., 2024; Eysink Smeets et al., 2024a). Hierdoor konden wij beschikken over een database waarin zowel academische als beleidsgerichte publicaties bijeengebracht waren: 226 – meest Engelstalige – wetenschappelijk

ke, peer reviewed publicaties en 112 – meest Nederlandstalige – beleidspublicaties, surveys en artikelen uit vak- en algemene media.

A2.3 *Media-analyses*

Een analyse van nieuwsmedia en sociale media maakte onderdeel uit van dit onderzoek. Op verschillende momenten en op verschillende manieren zijn deze analyses uitgevoerd; dit bespreken we op grote lijnen hieronder. De analyses vormden vooral input voor de reconstructie van de ontwikkeling van de complottheorie (H4).

In 2022 is een media-analyse gemaakt van een dataset van in totaal 9.871 berichten. Deze berichten zijn geselecteerd op basis van een query. In de query stond de term ‘Bodegraven’ centraal.⁸³ Alle berichten moesten dat woord bevatten, in combinatie met één van de volgende zoektermen (in verschillende spellingen en varianten). De opbouw⁸⁴ is als volgt:

- de namen van de aanjagers;
- de kanalen waarvan zij gebruikmaakten (zoals Red Pill Journal en Bataafse Republiek);
- de namen van enkele beschuldigen en synoniemen waaronder zij bij aanhangers bekend stonden;
- de zaken waarvan zij werden beschuldigd (zoals misbruik, pedofilie, kindermoord);
- en waar dat zou hebben plaatsgevonden (zoals de naam van de begraafplaats);
- enkele termen vanuit het discours van het complotnarratief, zoals deep-state, cabal en doofpot.
- enkele termen vanuit het discours van de mainstream media, zoals complot*, satan*, pedo*.⁸⁵

De query beslaat de periode 23 augustus 2020 tot en met 5 oktober 2022. Het eerste bericht over de casus Bodegraven vonden wij (op basis van deze query) op 24 augustus terug. De datum 5 oktober 2022 is gekozen omdat de uitspraak in kort geding op 4 oktober 2022 was. Binnen de 9.871 berichten vallen zowel nieuwsberichten (nationaal, regionaal, lokaal) als berichten op sociale media (voornamelijk berichten op Twitter,⁸⁶ inclusief retweets). We haalden de berichten binnen via monitoringstool Coosto.

83 We erkennen dat er ook relevante berichten zullen zijn waarin Bodegraven niet wordt genoemd, die op deze manier worden gemist. Echter staan de gebeurtenissen in Bodegraven centraal in dit onderzoek, en zou een bredere query ook veel niet-relevante berichtgeving opleveren. De sample van ruim 9.000 berichten is onzes inziens groot genoeg om zinnige uitspraken te kunnen doen voor het doel van de analyse.

84 Er is bewust voor gekozen de namen van beide burgemeesters van Bodegraven-Reeuwijk niet mee te nemen, net als het woord ‘gemeente’. Dit levert, in combinatie met ‘Bodegraven’, erg veel niet-gerelateerde berichten op. Overigens komt in ruim 2.000 berichten in de query naast ‘Bodegraven’ en één van de andere zoektermen ook het woord ‘gemeente’ of van één van de burgemeesters voor.

85 Het gebruik van * betekent dat ook varianten op dat woord in de zoekresultaten terugkomen. Door ‘pedo*’ als zoekterm te gebruiken, wordt zowel pedofiel als pedofilie als pedonetwerk als pedo-burgemeester etc. meegeteld.

86 Inmiddels X.

Er is een kwantitatieve analyse gemaakt van alle berichten, om te zien hoeveel berichten er door de tijd en op verschillende mediakanalen verschenen. Er is gekeken op welke momenten de berichtgeving piekte en of dat per medium verschilde. Er is ook gekeken of er bepaalde thema's in de berichtgeving te ontdekken waren. Op basis van Twitterberichten is een netwerkanalyse gemaakt, om te kijken naar de belangrijkste spelers en hun onderlinge relaties in het debat op (toen nog) Twitter. Op basis van hoe vaak Twitteraars elkaar retweeten en mentionen is een netwerk gemaakt, waarin clusters te ontdekken zijn. Ook hebben we gekeken of de Twitteraars te clusteren zijn op basis van de hashtags en woorden die zij gebruiken in hun tweets.

Vervolgens is een kwalitatieve analyse gedaan door een deel van de berichtgeving in zijn geheel te lezen, en daarin specifiek te kijken naar de discussie tussen gebruikers en het sentiment richting de burgemeester en gemeente. De kwalitatieve analyse gaf ook aanknopingspunten welke websites of gebruikers een belangrijke(re) rol spelen in de casus Bodegraven.

Enkele zogeheten onafhankelijke of alternatieve nieuwswebsites zijn handmatig toegevoegd aan de sample, omdat deze niet allemaal door Coosto gevonden worden. Uitgangspunt waren de websites van de aanjagers en de lijst op de website van de Vereniging van Vrije Journalisten. Op deze websites hebben we via de zoekfuncties gezocht op artikelen waarin het woord 'Bodegraven' voorkwam. Waar het ging om websites die niet meer online zijn, is gepoogd zicht te krijgen op wat er werd geschreven door eerder opgeslagen versies van de site te vinden in het online internarchief.

Aanvullende analyses

Naast de media-analyse zoals hierboven beschreven, is een analyse gemaakt van de berichten in de openbare Telegram-groep Bataafse Republiek en het openbare Telegram-kanaal Bataafs Nieuws. Openbaar betekent dat de berichten voor elke Telegram-gebruiker zijn in te zien: het gaat hier dus niet om besloten groepen waarvoor toegang moet worden gevraagd. De analyse werd in februari 2023 gedaan, waarbij is gebruikgemaakt van een export die is gegenereerd op 17 februari 2023. Zowel de groep als het kanaal was toen al gesloten.⁸⁷ De export besloeg een periode van 27 januari 2021 (eerste bericht) tot 11 oktober 2021 (laatste bericht). In Bataafs Nieuws zaten op dat moment 8.025 berichten, in Bataafse Republiek 587.972 berichten.

De kern van de analyse is gedraaid op de berichten in het kanaal Bataafs Nieuws. Omdat het erom ging om een indruk te krijgen van de gebeurtenissen m.b.t. Bodegraven,

87 Op dat moment konden er geen nieuwe berichten meer worden geplaatst, maar was het nog wel mogelijk om oude berichten te lezen als Telegram-gebruiker. Omdat het niet om besloten kanalen of groepen ging, was lidmaatschap van de groep/het kanaal niet nodig om de berichten te kunnen lezen.

en niet om een systematische analyse, is ervoor gekozen al scrollend door de berichten te gaan. Er is daarbij specifiek gekeken naar berichten die:

- over Bodegraven gaan;
- iets zeggen over het aantal mensen dat het kanaal volgt en hun demografie;
- iets zeggen over de rol en positie van de admins in het kanaal;
- verwijzen naar andere Telegram-kanalen gelieerd aan Bataafse Nieuws en Bataafse Republiek;
- oproepen tot actie (mobilisatie) van volgers en de respons op deze oproepen.

Aanvullend is voor De Bataafse Republiek gekeken naar de periode vanaf het eerste bericht (27 januari 2021) tot en met de start van het bloemen leggen op de Bodegraafse begraafplaats (6 februari 2021). Dit omdat we meer duidelijkheid wilden over hoe het mobiliseren van mensen om naar de begraafplaats te komen, is gegaan.

De media-analyse is in 2023 afgerond. Wel is er in maart 2024 eenmalig een zoekslag gemaakt online om te kijken wat er nog te vinden is over het Bodegraafse narratief. Startpunt daarvoor waren enkele openbare Telegram-groepen en -kanalen waarvan uit de eerder gemaakte analyse was gebleken dat deze als alternatieven voor de opgeheven kanalen Bataafs Nieuws en Bataafse Republiek waren opgericht, of waren opgericht om nieuws te delen over de drie aanjagers. In deze groepen is gezocht op het woord 'Bodegraven' en is gekeken naar wat er sinds maart 2023 over Bodegraven werd gepost.

Verwerking van informatie

De informatie die is opgehaald uit de media-analyses heeft ons geholpen om zicht te krijgen op de ontwikkeling van het complotnarratief, de interactie tussen aanjagers, volgers en anderen online, en het publieke debat over de casus Bodegraven. De informatie uit de media-analyses is geanonimiseerd⁸⁸ verwerkt, zo ook in deze rapportage. Alleen de vier hoofdrolspelers, Hans de M., Micha K., Wouter R. en Joost K. zijn van deze regel uitgezonderd. Organisaties, zoals Omroep West, en journalisten die publiceren onder eigen naam, worden wel bij naam genoemd.

A2.4 *Tijdljn*

Op basis van de media-analyse en de verzamelde documenten is ten slotte een eerste tijdljn opgesteld, die vervolgens gedurende het onderzoek met behulp van informatie uit de interviews verder is aangevuld.

88 Omdat mensen een gebruikersnaam moeten kiezen op bijvoorbeeld Twitter en Telegram, zijn zij bij voorbaat al relatief anoniem. We noemen hier echter ook geen gebruikersnamen, omdat dat ons inziens niet nodig is om het verhaal coherent op te kunnen schrijven.

A3 **Fase 3: interviews met bij de aanpak betrokken actoren**

Vervolgens werden ruim 25 semigestructureerde interviews gevoerd met 22 personen die nauw betrokken zijn geweest bij de ontwikkeling en uitvoering van de aanpak (a.h.w. de bovenste helft van Figuur 1). Het betrof hier vooral medewerkers van gemeente, politie en Openbaar Ministerie, op zowel bestuurlijk, beleidsmakend als uitvoerend niveau. Met meerdere van deze personen is meerdere malen gesproken. Een (geanonimiseerd) overzicht van de gesprekspartners is gegeven in bijlage B. De interviews vonden plaats aan de hand van een van tevoren – per interview – opgestelde itemlijst. Aan de hand van de interviews werd de tijdlijn aangevuld en zijn thema's voor verdieping vastgesteld.

A4 **Fase 4: interviews met andere betrokkenen**

In deze fase is gesproken met nog eens 18 mensen. De nadruk werd verlegd naar externe betrokkenen bij de complottheorie en de aanpak daarvan (als het ware de onderste helft van Figuur 1). Het gaat hierbij om de aanjagers en volgers van de complottheorie-daders, mensen die door hen werden beschuldigd of bedreigd, vertegenwoordigers van de media en andere direct of indirect betrokkenen. De activiteiten in deze fase zijn tot stand gekomen in samenspraak met de begeleidingscommissie.

Zo is in overleg met (de opdrachtgever en) de begeleidingscommissie een weloverwogen keuze gemaakt om de vier aanjagers van de complottheorie niet zelf te benaderen voor een interview. Daaraan lagen meerdere overwegingen ten grondslag. Allereerst gaat het onderzoek in de kern immers om de aanpak zoals uitgevoerd door politie, justitie en gemeente. Om hier een goed beeld van te schetsen was het strikt genomen niet noodzakelijk gesprekken te voeren met de vier aanjagers. Een belangrijk punt van overweging was echter ook het risico dat wij, door hen te benaderen, ongewild nieuwe dynamiek zouden toevoegen aan de complottheorie. Er was tegelijkertijd genoeg informatie voorhanden om een beeld te schetsen van hoe 'de vier' te werk gingen, gezien de hoeveelheid informatie die zij in online en openbaar deelden. Ook woonden we twee rechtbankzittingen bij waarin de vier aanjagers middels spreektijd of bij monde van hun advocaat hun visie naar voren brachten; voor andere rechtszaken lazen wij dit terug in het vonnis.

Wel hebben we op de gebruikelijke wijze aan het College van PG's toestemming gevraagd om toegang tot de strafdossiers van de vier mannen, om zo onder meer de door hen afgelegde verklaringen te kunnen inzien. Dit verzoek werd in oktober 2023 afgewezen (zie de tekst in onderstaand kader voor een nadere toelichting). Daarop is toestemming gezocht en verkregen om vertegenwoordigers van het Openbaar Ministerie, de politie en het NIFP te bevragen op hun algemene inzichten met betrekking tot dader- en slachtofferschap. Deze toestemming is in november 2023 verkregen, waarna interviews met de betreffende functionarissen zijn gehouden.

Aanvraag toegang strafdossiers

In afstemming met het Openbaar Ministerie is een aanvraag voorbereid bij het College van Procureurs-Generaal (PaG) om inzage te krijgen in specifieke strafvorderlijke gegevens, te weten: onderdelen van de dossiers Bubry en Persquin, die cruciale context bieden bij de openbare (en intussen gepubliceerde) vonnissen ten aanzien van de vier aanjagers. Hierover zijn bij de start van het onderzoek – op voorwaarde van toestemmingsverlening door het PaG – werkafspraken gemaakt met het Openbaar Ministerie (i.c. de betrokken zaakofficier, de gebiedsofficier en het hoofd beleid & strategie van het parket Den Haag). Uitgangspunt van de afspraken was dat de resultaten van het onderzoek geen persoonsgegevens bevatten en dat geen resultaten naar buiten zouden worden gebracht voordat toestemming is gegeven door het Openbaar Ministerie.

De definitieve aanvraag is ingediend op 3 augustus 2023. Het PaG heeft op 1 september 2023 een advies voorgelegd aan het hoofd beleid & strategie van het parket Den Haag. Die heeft de onderzoekers op 25 september 2023 dienaangaande bericht, namelijk dat het PaG voornemens was om geen toestemming te geven. De centrale vraagstelling van het onderzoek (reconstructie van de contra-strategie) zou ook op basis van openbare bronnen en interviews gerealiseerd kunnen worden. Volgens het PaG was het bovendien niet mogelijk om te rapporteren over gedrag en werkwijze van de aanjagers zonder dat de gegevens identificeerbaar zijn. Het hoofd beleid & strategie onderstreepte in zijn bericht d.d. 25 september 2023 dat hij zich in het advies van het PaG kon vinden. Op 5 oktober 2023 volgde de afwijzing van het inzageverzoek door het PaG, dat desgevraagd op 11 oktober 2023 aanvullend is toegelicht.

Met de begeleidingscommissie wisselden we daarnaast van gedachten over het al dan niet benaderen van slachtoffers (in de zin van onterecht beschuldigen en bedreigen) voor dit onderzoek. Zonder hun stem te horen is het immers niet goed mogelijk de vraag te beantwoorden of de aanpak succesvol is geweest. Die aanpak had immers als belangrijk speerpunt de beschuldigen en bedreigen zoveel als mogelijk te beschermen. Aan de andere kant wilden we extra leedtoevoeging nadrukkelijk voorkomen. Dat was zelfs een expliciet afgesproken randvoorwaarde voor het onderzoek. Alles afwegende vonden zowel de begeleidingscommissie als wijzelf dat het onderzoek niet volledig zou zijn zonder ook de slachtoffers aan het woord te laten. Bovendien wilden zij – net als wij – niet op voorhand voor hen beslissen dat het onverstandig was om hen aan het woord te laten. Wel spraken wij met de begeleidingscommissie af om vóór het aangaan van deze gesprekken een of meer trauma-experts te consulteren en slachtoffers in eerste instantie niet zelf, maar via een voor een hen al bekende contactpersoon te benaderen, om vervolgens met grote behoedzaamheid het gesprek aan te gaan. Deze afspraken zijn wij nagekomen. Weliswaar betekende dit dat wij met sommige van de onterecht beschuldigde en/of bedreigde personen (en/of familieleden of ondersteuners daarvan) pas na geruime tijd een gesprek konden voeren; elk van de uiteindelijk tot stand gekomen – soms zeer indringende – gesprekken bleek van grote waarde voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen. Daarnaast vonden enkele gesprekken plaats

met professionals die bij de aanpak waren betrokken en die daarbij (ook) traumatische ervaringen hadden opgedaan. Ook zij zijn slachtoffer te noemen. Een geanonimiseerd overzicht van de slachtoffers (bedreigenden/beschuldigden) met wie werd gesproken is gegeven in bijlage B.

Om zicht te krijgen op de impact van de gebeurtenissen op inwoners en bezoekers van Bodegraven – en hun mening over de aanpak van de overheid – zijn straatgesprekken gevoerd met een 40-tal inwoners en passanten. Ten slotte zijn interviews gehouden met drie vertegenwoordigers van regionale en landelijke media.

A5 **Fase 5: analyse en rapportage**

De laatste fase van het onderzoek behelsde de analyse van de opgedane bevindingen en het opstellen van een eerste concept-rapportage. Op basis hiervan werd vervolgens een expertmeeting belegd, waarin met vijf deskundigen uit praktijk en wetenschap op de conclusies werd gereflecteerd en werd bezien welke lessen voor de toekomst hieruit zouden kunnen worden getrokken. Een (geanonimiseerd) overzicht van de hierbij betrokken deskundigen is gegeven in bijlage C. De resultaten van deze expertmeeting vormden de input voor een aansluitende bijeenkomst, waarin het strategisch team dat de aanpak van de complottheorie met name had vormgegeven zijn licht kon laten schijnen over de concept-beschrijving van de aanpak, de conclusies en de te leren lessen. Beide bijeenkomsten resulteerden in een rijke opbrengst.

Vervolgens werd een finaal concept van het rapport voorgelegd aan de begeleidingscommissie. In dat rapport is bewust gekozen voor een terughoudende rapportagestijl. Compact, zakelijk, zo veel mogelijk geanonimiseerd en zonder gebruik van ‘dramatiserende’ citaten. Daarvoor is – onder meer – gekozen op nadrukkelijk verzoek van slachtoffers; een verzoek dat wij begrijpen en respecteren. Het concept werd conform de gemaakte afspraken tevens voorgelegd aan het Openbaar Ministerie (om, conform de afspraken vooraf, te bezien of de rapportage lopende strafzaken niet in de weg zou staan) én aan één van de bedreigden/beschuldigden (zodat deze zich ervan kon vergewissen dat deze niet herkenbaar zou worden beschreven). Ten slotte is het definitieve rapport opgesteld.

A6 **Onderzoeksperiode**

Het onderzoek begon in september 2022. De dataverzameling eindigde in juni 2024. De definitieve rapportage werd opgeleverd in november 2024.

Bijlage B Lijst van respondenten

Voor dit onderzoek spraken we in totaal 80 verschillende respondenten. Met 40 mensen voerden we een kort gesprek op straat. Met de overige 40 respondenten deden we een semigestructureerd interview. Met 7 van hen spraken we meerdere keren.

De 40 respondenten die wij spraken in een interview, voeren we hier geanonimiseerd op. We doen dit door de respondenten in te delen in subgroepen en aan te geven hoeveel mensen we van elke subgroep hebben gesproken. Waar we organisaties noemen, gaat het om respondenten die vanuit hun functie bij deze organisatie betrokken waren bij de casus. In een aantal gevallen zijn zij inmiddels elders werkzaam.

Enkele respondenten spraken we zowel in de hoedanigheid van medewerker van een organisatie als in de hoedanigheid van slachtoffer. Daarom telt het geheel hieronder niet op tot 40.

Tabel 3. Overzicht van respondenten

Organisatie of subgroep	Aantal unieke respondenten
Gemeente Bodegraven-Reeuwijk	9
Politie	7
Openbaar Ministerie	3
Slachtoffers	11
Media	3
Experts over dader- en slachtofferschap	6
Overige indirect betrokkenen	5

Bijlage C **Deelnemers expertmeetings**

Expertmeeting 1

De concept-conclusies en aanbevelingen van het onderzoek zijn in een expertmeeting voorgelegd aan een panel, bestaande uit:

- Portefeuillehouder CTER, Politie.
- Adviseur/onderzoeker, onder meer gespecialiseerd in politiezorg in de digitale wereld.
- Universitair docent, gespecialiseerd in sociale media en recht.
- Universitair docent, met als aandachtsgebied mensen die overheidsgezag afwijzen.
- Promovendus, gespecialiseerd in slachtofferzorg, intiem partnergeweld en diverse juridische interventies op dit gebied.

Expertmeeting 2

De opbrengst van expertmeeting 1 vormde de input voor een aansluitende expertmeeting, waarin deze – met de concept-beschrijving van aanpak en conclusies – ter toetsing zijn voorgelegd aan enkele centrale actoren uit die aanpak op strategisch niveau (4 personen).

Uitgaven in de reeks Politiekunde

1. ***Criminaliteit in de virtuele ruimte***
P. van Amersfoort, L. Smit & M. Rietveld, DSP-groep, Amsterdam/TNO-FEL, Den Haag, 2002
2. ***Cameratoezicht. Goed bekeken?***
I. van Leiden & H.B. Ferwerda, Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2002
3. ***De 10 stappen van Publiek-Private Samenwerking (PPS)***
J.C. Wever, A.A. van Pel & L. Smit, DSP-groep, Amsterdam/TNO-FEL, Den Haag, 2002
4. ***De opbrengst van projecten. Een verkennend onderzoek naar de bijdrage van projecten aan diefstalbestrijding***
C.J.E. In 't Velt, e.a., NPA-Onderzoeksgroep, LSOP, Apeldoorn, 2003
5. ***Cameratoezicht. De menselijke factor***
A. Weitenberg, E. Jansen, I. van Leiden, J. Kerstholt & H.B. Ferwerda, Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem/TNO, Soesterberg, 2003
6. ***Jeugdgroepen in beeld. Stappenplan en randvoorwaarden voor de shortlist-methodiek***
H.B. Ferwerda & A. Kloosterman, Advies- en Onderzoeksgroep Beke & Politieregio Gelderland-Midden, Arnhem, 2004 (vierde druk 2006)
7. ***Hooligans in beeld. Van informatie naar aanpak***
H.B. Ferwerda & O. Adang, Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem/Onderzoeksgroep Politieacademie Apeldoorn, 2005
8. ***Richtlijnen auditieve confrontatie***
J.H. Kerstholt, A.G. van Amelsvoort, E.J.M. Jansen & A.P.A. Broeders, TNO Defensie en Veiligheid, Soesterberg/Politieacademie, Apeldoorn/NFI, Den Haag, 2005
9. ***Niet verschenen***
10. ***De opsporingsfunctie binnen de gebiedsgebonden politiezorg***
O. Zoomer, IPIT, Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2006
11. ***Inzoomen en uitzoomen op Zaandam***
I. van Leiden & H.B. Ferwerda, Advies- en onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2006

12. ***Aansprakelijkheidsmanagement politie. Beschrijving, analyse en handreiking***
E.R. Muller, J.E.M. Polak, C.J.J.M. Stoker m.m.v. M.L. Diepenhorst & S.H.E. Janssen, COT, Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag/Faculteit der Rechtsgeleerdheid Universiteit Leiden, 2006
13. ***Cold cases – een hot issue***
I. van Leiden & H.B. Ferwerda, Advies- en onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2006
14. ***Adrenaline en reflectie. Hoe leren politiemensen op de werkplek?***
A. Beerepoot & G. Walraven e.a., DSP-groep BV, Amsterdam/Walraven onderzoek en advies, 2007
15. ***Tussen aangifte en zaak. Een referentiekader voor het aangifteproces***
W. Landman, L.A.J. Schoenmakers & F. van der Laan, Twynstra Gudde, adviseurs en managers, Amersfoort, 2007
16. ***Baat bij de politie. Een onderzoek naar de opbrengsten voor burgers van het optreden van de politie***
M. Goderie & B. Tierolf, m.m.v. H. Boutellier & F. Dekker, Verwey-Jonker Instituut, Utrecht, 2008
17. ***Hoeveel wordt het vandaag? Een studie naar de kans op voetbalgeweld en het veiligheidsbeleid bij voetbalwedstrijden***
E.J. van der Torre, R.F.J. Spaaij & E.D. Cachet, COT, Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2008
18. ***Overbelast? De administratieve belasting van politiemensen bij de afhandeling van jeugdzaken***
G. Brummelkamp & M. Linssen, EIM, Zoetermeer, 2008
19. ***Geografische daderprofilering. Een inventarisatie van randvoorwaarden en succesfactoren***
G. te Brake & A. Eikelboom, TNO Defensie en Veiligheid, Soesterberg, 2008
20. ***Solosurveillance. Kosten en baten***
S.H. Esselink, J. Broekhuizen & F.M.H.M. Driessen, Bureau Driessen, 2009
21. ***Onderzoek naar de mogelijke meerwaarde van AWARE voor de politie. Ervaringen met een nieuwe aanpak van belaging door ex-partners***
M.Y. Bruinsma, J. van Haaf, R. Römkens & L. Balogh, IVA Beleidsonderzoek en Advies, i.s.m. INTERVICT/Universiteit van Tilburg, 2008
22. ***Gebiedsscan criminaliteit en overlast. Een methodiekbeschrijving***
B. Beke, E. Klein Hofmeijer & P. Versteegh, Bureau Beke, Arnhem, 2008
23. ***Informatiemanagement binnen de politie. Van praktijk tot normatief kader***
V. Bekkers, M. Thaens, G. van Straten & P. Siep; m.m.v. A. Dijkshoorn, Center for Public Innovation, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2009
24. ***Nodale praktijken. Empirisch onderzoek naar het nodale politieconcept***
H.B. Ferwerda, E.J. van der Torre & V. van Bolhuis, Bureau Beke, Arnhem/COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2009

-
25. ***Rellen om te rellen. Een studie naar grootschalige openbare-ordeverstoringen en notoire ordeverstoorders***
I. van Leiden, N. Arts & H.B. Ferwerda, Bureau Beke, Arnhem, 2009
- 26a. ***Verbinden van politie- en veiligheidszorg. Politie en partners over signaleren & adviseren***
W. Landman, P. van Beers & F. van der Laan, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2009
- 26b. ***Politiepolitiek. Een empirisch onderzoek naar politieke signalering & advisering***
E.J.A. Bervoets, E.J. van der Torre & J. Dobbelaar m.m.v. N. Koeman, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2009
27. ***De politie aan zet: de aanpak van veelplegers in Deventer***
I. Bakker & M. Krommendijk, IPIT, Enschede, 2009
28. ***Boven de pet? Een onderzoek naar grootschalige ordehandhaving in Nederland***
O.M.J. Adang (redactie), S.E. Bierman, K. Jagernath-Vermeulen, A. Melsen, M.C.J. Nogarede & W.A.J. van Oorschoot, Politieacademie, Apeldoorn, 2009
29. ***Rellen in Ondiep. Ontstaan en afhandeling van grootschalige ordeverstoring in een Utrechtse achterstandswijk***
G.J.M. van den Brink, M.Y. Bruinsma (redactie), L.J. de Graaf, M.J. van Hulst, M.P.C.M. Jochoms, M. van de Klomp, S.R.F. Mali, H. Quint, M. Siesling, G.H. Vogel, Politieacademie, Apeldoorn, 2010
30. ***Burgerparticipatie in de opsporing. Een onderzoek naar aard, werkwijzen en opbrengsten***
A. Cornelissens & H. Ferwerda (redactie), met medewerking van I. van Leiden, N. Arts & T. van Ham, Bureau Beke, Arnhem, 2010
31. ***Poortwachters van de politie. Meldkamers in dagelijks perspectief***
J. Kuppens, E.J.A. Bervoets & H. Ferwerda, Bureau Beke, Arnhem & COT, Den Haag, 2010
32. ***Het integriteitsbeleid van de Nederlandse politie: wat er is en wat ertoe doet***
M.H.M. van Tankeren, Onderzoeksgroep Integriteit van Bestuur, Vrije Universiteit Amsterdam, 2010
33. ***Civiele politie op vredesmissie. Uitzendervaringen van Nederlandse politiefunctionarissen***
H. Sollie, Universiteit Twente, Enschede, 2010
34. ***Ten strijde tegen overlast. Jongerenoverlast op straat: is de Engelse aanpak geschikt voor Nederland?***
M.L. Koemans, Universiteit Leiden, 2010
35. ***Het districtelijk opsporingsproces; de black box geopend***
R.M. Kouwenhoven, R.J. Morée & P. van Beers, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2010

36. **Balanceren tussen alert maken en onrust voorkomen. Publiekscommunicatie over seriële schokkende incidenten (casestudy Lelystad)**
A.J.E. van Hoek, m.m.v. P.F. van Soomeren, M.D. Abraham & J. de Kleuver, DSP-groep, Amsterdam, 2011
37. **Sturing van blauw. Een onderzoek naar operationele sturing in de basispolitiezorg**
W. Landman, m.m.v. M. Malipaard, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2011
38. **Onder het oppervlak. Een onderzoek naar ontwikkelingen en (a)select optreden rond preventief fouilleren**
J. Kuppens, B. Bremmers, E. van den Brink, K. Ammerlaan & H.B. Ferwerda, m.m.v. E.J. van der Torre, Bureau Beke, Arnhem/COT, Den Haag, 2011
39. **Naar eigen inzicht? Een onderzoek naar beoordelingsruimte van en grenzen aan de identiteitscontrole**
J. Kuppens, B. Bremmers, K. Ammerlaan & E. van den Brink, Bureau Beke, Arnhem/COT, Den Haag, 2011
40. **Toezicht op zedendelinquenten door de politie in samenwerking met de reclassering**
H.G. van de Bunt, N.L. Holvast & J. Plaisier, Erasmus Universiteit, Rotterdam/Impact R&D, Amsterdam, 2012
41. **Daders over cameratoezicht**
H.G.A. van Schijndel, A. Schreijenberg, G.H.J. Homburg & S. Dekkers, Regioplan Beleidsonderzoek, Amsterdam, 2012
42. **Aanspreken op straat. Het werk van de straatcoach in al zijn verschijningsvormen**
L. Loef, K. Schaafsma & N. Hillhorst, DSP-groep, Amsterdam, 2012
43. **De organisatie van de opsporing van cybercrime door de Nederlandse politie**
N. Struiksma, C.N.J. de Vey Mestdagh & H.B. Winter, Pro Facto, Groningen/Kees de Vey Mestdagh, Groningen, 2012
44. **Politie in de netwerksamenleving. De opbrengst van de politieke netwerkfunctie voor de kerntaken opsporing en handhaving openbare orde en de sturing hierop in de gebiedsgebonden politiezorg**
I. Helsloot, J. Groenendaal & E.C. Warners, Crisislab, Renswoude, 2012
45. **Tegenspraak in de opsporing. Verslag van een onderzoek**
R. Salet & J.B. Terpstra, Radboud Universiteit Nijmegen, 2012
46. **Tunnelvisie op tunnelvisie? Een verkennend en experimenteel onderzoek naar de besluitvorming door VKL-teams met betrekking tot het onderkennen van tunnelvisie en andere procesaspecten**
I. Helsloot, J. Groenendaal & B. van 't Padje, Crisislab, Renswoude, 2012
47. **M.-waarde. Een onderzoek naar de bijdrage van Meld Misdaad Anoniem aan de politionele opsporing**
M.C. van Kuik, S. Boes, N. Kop, M. den Hengst-Bruggeling, T. van Ham & H. Ferwerda, Politieacademie, Apeldoorn/Bureau Beke, Arnhem, 2012

-
48. ***Seriebrandstichters. Een verkennend onderzoek naar daderkenmerken en delictpatronen***
Y. Schoenmakers, A. van Wijk & T. van Ham, Bureau Beke, Arnhem, 2012
 49. ***Van wie is de straat? Methodiek en lessen voor de politie om ongrijpbare veiligheidsfenomenen grijpbaar te maken – op basis van vijf praktijkcasus***
H. Ferwerda, T. van Ham & B. Bremmers, Bureau Beke, Arnhem, 2013
 50. ***Recherchesamenwerking in de Euregio Maas-Rijn. Knooppunten, knelpunten en kansen***
H. Nelen, M. Peters & M. Vanderhallen, Politieacademie, Apeldoorn/ Universiteit Maastricht, 2013
 51. ***De operationele politiebriefting onderzocht. Een onderzoek naar de effectiviteit van de operationele politiebriefting***
A. Scholtens, J. Groenendaal & I. Helsloot, Crisislab, Renswoude, 2013
 - 51a. ***De operationele politiebriefting onderzocht (2). Een actie(vervolg)onderzoek om tot een effectievere politiebriefting te komen***
A. Scholtens, Crisislab, Renswoude, 2015
 52. ***Sociale media: factor van invloed op onrustsituaties?***
R.H. Johannink, I. Gorissen & N.K. van As, Politieacademie Apeldoorn/ VDMMP, Houten, 2013
 53. ***De terugkeer van zedendelinquenten in de wijk***
C.E. Huls & J.G. Brouwer, Politieacademie, Apeldoorn/Rijksuniversiteit Groningen/Centrum voor Openbare Orde en Veiligheid, Groningen, 2013
 54. ***Van meld- naar aantoonplicht. Een onderzoek naar een systeem van digitale surveillance***
C. Veen & J.G. Brouwer, Politieacademie, Apeldoorn/Rijksuniversiteit Groningen, 2013
 55. ***Heterdaadkracht in twee Haagse pilotgebieden***
B. van Dijk, J.B. Terpstra & P. Hulshof, Politieacademie, Apeldoorn/DSPgroep, Amsterdam, 2013
 56. ***Inzet op Maat. Onderzoek naar kenmerken en mogelijkheden van duurzame inzetbaarheid van oudere medewerkers***
H. de Blouw, I.R. Kolkhuis Tanke & C.C. Sprenger, Politieacademie, Apeldoorn, 2013
 57. ***Interventies in de opsporing. Impulsen in kwaliteit en effectiviteit van het opsporingsproces***
R.M. Kouwenhoven, R.J. Morée & P. van Beers, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2013
 58. ***De plaats delict in beeld. Fotografie in de dagelijkse en gesimuleerde praktijk***
G. Vanderveen & J. Roosma, Instituut voor Strafrecht & Criminologie, Universiteit Leiden, 2013

59. ***Jeugdgroepen van toen. Een casusonderzoek naar de leden van drie criminale jeugdgroepen uit het einde van de vorige eeuw***
H. Ferwerda, B. Beke & E. Bervoets, Bureau Beke, Arnhem/Beke Advies, Arnhem/LokaleZaken, Rotterdam, 2013
60. ***Tussen hei en hoofdbureau. Leiderschapsontwikkeling bij de politie***
W. Landman, M. Brussen & F. van der Laan, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2013
61. ***Gemeentelijk blauw. Het dagelijks werk van gemeentelijke handhavers in beeld***
E. Bervoets, J. Bik & M. de Groot, LokaleZaken, Rotterdam, 2013
62. ***Excessief geweld op en om de voetbalvelden. Praktijkonderzoek naar omvang, ernst en aanpak van 'voetbalgeweld'***
P. Duijvestijn, B. van Dijk, P. van Egmond, M. de Groot, D. van Sommeren & A. Verwest, DSP-groep, Amsterdam, 2013
63. ***Beeld van gezag bij de politie. Maatschappelijke verbeelding en de impact van gezagsbeelden op burgers***
H. de Mare, B. Mali, M. Bleecke & G. van den Brink, m.m.v. Motivaction, Tilburg University, Stichting IVMV, Leiden, 2014
64. ***Informatiegestuurde dienders. Informatiesturing tussen theorie en praktijk***
A. van Sluis, P. Siep, V. Bekkers, m.m.v. M. Thaens & G. Straten, Center for Public Innovation, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2014
65. ***Hard op weg. Onderzoek aanpak verkeersveelplegers***
B. Bieleman, M. Boendermaker, R. Mennes & J. Snippe, Intraval, Groningen/Rotterdam, 2014
66. ***Tussen hulp en hype. De inzet van opsporingsberichtgeving in ontvoeringszaken***
Y.M.M. Schoenmakers, J.V.O.R. Doekhie & J.C. Knotter, Yvette Schoenmakers Onderzoek en advies, Weesp, 2014
67. ***Nachtdienst bij de politie en verkeersveiligheid. Onderzoek naar ervaringen van politieagenten met verkeersonveiligheid in woon-werkverkeer na de nachtdienst***
P. Boekhoorn, BBSO, Nijmegen, 2014
68. ***Buit van woninginbraak. Onderzoek onder inbrekers en helers***
J. Snippe, M. Sijstra, R. Mennes & B. Bieleman, Intraval, Groningen/Rotterdam, 2014
69. ***Privaat blauw. Portiers, evenementbeveiligers en voetbalstewards op risicovolle locaties en tijdens risicovolle momenten***
E. Bervoets & S. Eijgenraam, LokaleZaken, Rotterdam, 2014
70. ***Met grof geschut. Reconstructie van een moordonderzoek binnen de criminale woonwagenwereld***
I. van Leiden, B. Bremmers & H. Ferwerda, Bureau Beke, Arnhem, 2014

-
71. ***Met fluwelen handschoenen? Politie en de omgang met verwarde personen in Amsterdam***
J. Kuppens, T. Appelman, T. van Ham & A. van Wijk, Bureau Beke, Arnhem, 2015
 - 72a. ***Vermisten op de kaart. Aard en omvang van langdurige vermissingen***
I. van Leiden & M. Hardeman, Bureau Beke, Arnhem, 2015
 73. ***Van intel tot operatie. De impact van veiligheidsanalisten bij de aanpak van misdaad***
M. den Hengst, M. Bruinsma, Y. Schoenmakers, W. Niepce, Bureau Bruinsma, Tilburg, 2015
 74. ***De bestuurlijke rapportage. Gezamenlijke inspanning in de aanpak van (georganiseerde) criminaliteit en overlast***
I. Gorissen, m.m.v. R.H. Johannink, PBLQ, Den Haag, 2015
 75. ***De aangifte van delicten bij de multichannelstrategie van de politie***
P. Boekhoorn & J. Tolsma, Bureau Boekhoorn/Radboud Universiteit, Nijmegen, 2016
 76. ***Die pakken we toch niet op? Afstemming tussen politie en Openbaar Ministerie in zaken van veelvoorkomende aangiftecriminaliteit***
R. Kouwenhoven & L. Kleijer-Kool, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2016
 77. ***Het real-time informeren van noodhulpeenheden. Een onderzoek naar de RTI-functie om frontlijnpolitiefunctionarissen snel te voorzien van relevante informatie***
A. Scholtens, M. den Hengst & R. Waterreus, Crisislab, Renswoude/ Politieacademie, Apeldoorn, 2016
 78. ***Hoe lang kun je 'schijt hebben'? Dertien desisters uit criminele jeugdgroepen aan het woord***
C.E. Hoogeveen, A.E. van Burik & B.J. de Jong, m.m.v. E.M. Klooster, Bureau Alpha, 's Hertogenbosch/VanMontfoort, Woerden, 2016
 79. ***Onbenutte kansen. Een onderzoek naar het gebruik van restinformatie in de opsporing***
A. van Wijk & L. Scholten, m.m.v. B. Bremmers, Bureau Beke, Arnhem, 2016
 80. ***Verbale leugendetectie-wizards***
G. Bogaard & E.H. Meijer, Maastricht University, Maastricht, 2016
 81. ***Mensenhandel in de prostitutie opsporen zonder aangifte? Een vervolgonderzoek om de doorzettingsmacht van de politie te verduidelijken***
M. Goderie, m.m.v. R. Kool, Goderie Onderzoek, Klarenbeek, 2016
 82. ***De onvindbaren. Op zoek naar voortvluchtige veroordeelden in Nederland***
Y. Schoenmakers, I. de Groot, J. van Zanten, A. van Rooyen & J. Baars, Yvette Schoenmakers onderzoek & advies, Amsterdam, 2017
 83. ***Elke dump is een plaats delict. Dumping en lozing van synthetisch drugsafval: verschijningsvormen en politieaanpak***
Y. Schoenmakers, S. Mehlbaum, M. Everartz & C. Poelarends, Yvette Schoenmakers onderzoek & advies, Amsterdam, 2016

- 83A. ***De Intelligence Paradox. Lessen uit de integrale pilot Analyse Synthetische Drugs in Oost-Nederland***
Y. Schoenmakers, S. Mehlbaum, Yvette Schoenmakers onderzoek & advies, Amsterdam, 2019
84. ***Naar handhaafbare noodbevelen en noodverordeningen. Een analyse van het gemeentelijke noodrecht***
A.J. Wierenga, C. Post & J. Koornstra, Rijksuniversiteit Groningen, Centrum voor Openbare Orde en Veiligheid, 2016
85. ***Vermisten op het spoor. Rechercheren naar langdurige vermissingen***
I. van Leiden & M. Hardeman, Bureau Beke, Arnhem, 2017
86. ***De aard van het beestje. Kenmerken en achtergronden van dierenmishandelaars***
A. van Wijk & M. Hardeman, Bureau Beke, Arnhem, 2017
87. ***Modus operandi van de recherche. De recherchepraktijk in moord- en verkrachtingszaken***
A. van Wijk, I. van Leiden & M. Hardeman, Bureau Beke, Arnhem, 2017
88. ***Over grenzen in de sport. De rol van de politie in de aanpak van seksueel grensoverschrijdend gedrag in de sport in samenwerking met relevante partners***
A. van Wijk, M. Hardeman, L. Scholten & M. Olfers, Vrije Universiteit Amsterdam, Bureau Beke, Arnhem, 2017
89. ***Defensiehulp. Legergroene bijstand aan de politie bij handhaving van de rechtsorde***
E. Bervoets, m.m.v. S. Eijgenraam, T. Dijkhuizen & J. van de Werken, Bureau Bervoets, Amersfoort, 2017
90. ***Tussen onder en boven. Productie en distributie van softdrugs in Noord-Nederland***
J. Snippe, R. Mennes, M. Sijstra & B. Bieleman, Intraval, Groningen/Rotterdam, 2017
91. ***Vechten op afspraak. Inzicht in het fenomeen en input voor de ontwikkeling van een politiestrategie***
T. van Ham, L. Scholten, A. Lenders & H. Ferwerda, Bureau Beke, Arnhem, 2018
92. ***Notoire straten. Over de lokale inbedding van georganiseerde criminaliteit***
S. Mehlbaum, Y. Schoenmakers & J. van Zanten, Mehlbaum Onderzoek, Amsterdam, 2018
- 92A. ***De wortel en de stok. Praktijklessen uit een gebiedsgerichte probleemaanpak van ondermijning***
S. Mehlbaum, Y. Schoenmakers, Mehlbaum Onderzoek, Amsterdam, 2019
93. ***Ondermijning door criminele 'weldoeners'***
M. Bruinsma, R. Ceulen & T. Spapens, m.m.v. C. Deij, Tilburg University, Tilburg/Bureau Bruinsma, Tilburg, 2018

-
94. ***Kiezen voor politie. Een onderzoek onder mbo-studenten met een migratieachtergrond in het veiligheidsdomein***
S. de Winter-Koçak, E. Klooster & M. Day, m.m.v. S. Mehlbaum, M. van Vugt & K. Leschonski, Verwey-Jonker Instituut, Utrecht, 2018
 95. ***Doe-het-zelf-surveillance. Een onderzoek naar de werking en effecten van WhatsApp-buurtgroepen***
S. Mehlbaum & R. van Steden, m.m.v. M. van Dijk, Vrije Universiteit Amsterdam, Mehlbaum Onderzoek, Amsterdam, 2018
 96. ***Een klacht is een gratis advies***
G. Jacobs, T. Hak, G. Vanderveen, M. Flory, T. Thuis, S. Valkeman & M. Franken, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2018
 97. ***Voortgezet crimineel handelen tijdens detentie: je gaat het pas zien als je het doorhebt***
A. Verwest, W. Buysse, P. van Egmond, D. Hofstra, DSP-groep, Amsterdam, 2019
 98. ***Zorg voor kinderen bij aanhouding van ouders; Best practices uit binnen- en buitenland***
J. Reef, N. Ormskerk, Universiteit Leiden, 2019
 99. ***Aankoopfraude uit het buitenland***
J. Jansen, S. Westers, S. Twickler, W. Stol, NHL Stenden Hogeschool / Politieacademie
 100. ***Grijs vakmanschap? Taakgerelateerd ongeoorloofd handelen binnen de politie***
R. Chr. van Halderen (diss. Avans Hogeschool), 2019
 101. ***Niet meer doen! Een onderzoek naar de INDIGO-afdoening***
A. van Wijk, S. Dickie, J. van Esseveldt, Bureau Beke, Arnhem, 2019
 102. ***De aanpak van cybercrime door regionale eenheden van de politie. Van intake van cybercrime naar opsporing en vervolging***
P. Boekhoorn, BBSO, Nijmegen, 2020
 103. ***In- en doorstroom van nieuwkomers in beeld. Opgetekende lessen uit acht casussen rond de opvang van asielzoekers in Nederland.***
J. Kuppens, Bureau Beke, Arnhem, 2020
 104. ***De lading van vuurwapens. Een onderzoek naar de impact van illegale vuurwapens in Nederland.***
H. Ferwerda, J. Wolsink en I. van Leiden, Bureau Beke, Arnhem, 2020
 105. ***Q-teams. De politie onderweg naar toekomstbestendige opsporing en vervolging?***
P. van Egmond, A. Swami-Persaud, A. Verwest, DSP-groep, Amsterdam, 2020
 106. ***Onderwereld boven water? Zoektocht naar georganiseerde criminaliteit in de Noordelijke zeehavens***
N. Struikisma, C. Boxum, S.J. Hollenberg, N.O.M. Woestenburg, Pro Facto, Groningen, 2020

107. **Benutten van digitale sporen**
R. Zuurveen, W. Ph. Stol, Onderzoeksgroep Cybersafety. NHL Stenden en CyberScienceCenter, 2020
108. **Kansen en knelpunten binnen de financiële opsporing**
L.N. de Swart, G.P.J.M op 't Hoog, B.M.J Slot, A. Winkel. Ecorys, 2021
109. **Black box van gemeentelijke online monitoring. Een wankel fundament onder een stevige praktijk**
W. Bantema, S. Westers, M. Hoekstra, R. Herregodts, S. Munneke. NHL Stenden Hogeschool / Rijksuniversiteit Groningen, 2021
110. **Ondermijning langs zijpaden. Een verkennend onderzoek naar de aard, omvang en aanpak van ondermijnende criminaliteit in relatie tot kleine havens en luchthavens, railtransport en binnenvaart in Noord-Brabant en Zeeland.**
S. van Nimwegen, T. Spapens, R. Ceulen, Tilburg University/Nationale Politie, 2021
111. **Meer dan een ruzie. Politie in de netwerkaanpak huiselijk geweld.**
K.D. Lünemann, S. ter Woerds, Verwey-Jonker Instituut, 2021
112. **Van verhalen naar verbalen. Een verkennende studie naar de aanpak van ondermijnende drugscriminaliteit in het Noordzeekanaalgebied en de haven van Amsterdam**
Y. Eski, M. Boelens, A. Mesic, H. Boutellier, Vrije Universiteit Amsterdam/Verwey-Jonker Instituut, 2021
113. **Weten, doen en leren. Een proeftuinonderzoek naar gebiedsgerichte opsporing**
E. Bervoets, J. Broekhuizen, K. van den Akker, J. Landsman, Bureau Bervoets, Amersfoort, 2021
114. **Zuiver op de graat? Over de betrokkenheid van de visserij bij maritieme drugsmokkel**
S. Mehlbaum, K. van den Akker, A. Verweij, A. Wester m.m.v. R. van der Borden en M. Dekker, Mehlbaum Onderzoek, Halfweg, 2021
115. **Kinderen als slachtoffer, getuige of dader van huiselijk geweld. Aard en afhandeling van door de politie bij ZSM aangebrachte zaken van huiselijk geweld waarbij minderjarigen zijn betrokken.**
V. van Koppen, M. Bruggeman, R. Houston, J. Harte, VU Amsterdam, 2022
116. **Wachters aan het woord. Dilemma's van accountants, advocaten, belastingadviseurs en notarissen in hun rol als poortwachter.**
K. van Wingerde, C. Hofman, Erasmus Universiteit Rotterdam, Erasmus school of law, 2022.
117. **Ooggetuigenidentificaties: het verband tussen subjectieve zekerheid en accuraatheid. Een experimentele studie en her-analyse van bestaand onderzoek volgens Nederlandse confrontatieprotocollen**
M. Sauerland, N. Tupper, A.G. van Amelsvoort, Maastricht University, 2022

-
118. ***Het fenomeen vechtafspraken: vier jaar later. Onderzoek naar de profielen van de deelnemers, kenmerken van de vechtgroepen en – nieuwe ontwikkelingen ten aanzien van – het fenomeen vechtafspraken***
J. Wolsink, H. Ferwerda, Bureau Beke, Arnhem, 2022
119. ***Strip- en omkatfabrieken. Een fenomeenstudie als basis voor inzicht, awareness en aanpak***
H. Ferwerda, J. Wolsink, Bureau Beke, Arnhem, 2022
120. ***Bestuurlijke rapportage bij sluitingen van drugspannen. Onderzoek naar het succesvol opstellen, aanbieden en opvolgen van bestuurlijke rapportages in artikel 13b Opiumwet-zaken***
L.M. Bruijn, R. Mennes, J.A. de Muijnck, M. Vols voor Breuer&Intraval en Rijksuniversiteit Groningen, 2022
121. ***Mismatch. Een verkennend fenomeenonderzoek naar het plegen van zedendelicten na contact via een datingsite of datingapp***
J. Wolsink, J. Kuppens, N. Brouwer, H. Ferwerda, Bureau Beke, Arnhem, 2023
122. ***Over een andere boeg. Lessen en uitdagingen in de integrale samenwerking tegen maritieme smokkel***
M. Boelens, D. de Rijk, Y. Eski, Boelens Onderzoek & Advies/Vrije Universiteit Amsterdam, 2023
123. ***Nieuwe tijden. Bijdrage van het bedrijfsleven aan de publieke opsporing***
E. Bervoets, J. Broekhuizen, K. van den Akker, m.m.v. Storm van Merkesteyn, Bureau Bervoets, mei 2024
124. ***De politieaanpak van sociale conflicten***
I. van Duijneveldt, S. Nafie, M. van Tooren, A. Visser, Politieacademie/ AnderssonElffersFelix, juni 2024